

AZƏRBAYCAN DİLİNİN OMONİMLƏR LÜĞƏTİ

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI

2007

*Bu kitab "H.Həsənov. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin omonimlər lüğəti"
(Bakı, Maarif, 1981) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Omonimlər haqqında məqalələrin
müəllifi və lüğətin tərtibçisi:

Həsərət Həsənov

ISBN 978-9952-34-102-7

494.36131-dc22

Azərbaycan dili – Omonimlər – Lüğətlər

Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti.

Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 168 səh.

Dilimizin lüğət tərkibində yazılışı eyni, mənaca müxtəlif olan sözlər – omonimlər mühüm yer tutur. Omonimlər bir-biri ilə əlaqəsi olmayan və ya mənə əlaqələrini itirmiş məfhumları ifadə edir.

Lüğətdə dilimizdə işlənən omonim sözlərin əlifba sırası ilə mənaları izah olunur və Azərbaycan yazıçılarının əsərlərindən götürülən nümunələr əsasında mənası şərh edilir.

© "Şərq-Qərb", 2007

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ OMONİMİYA

Dilçilikdə ən mürəkkəb problemlərdən biri də omonimiya hadisəsidir. Dildə omonimlərin mövcudluğu yeni hadisə deyildir. O, tarixi kateqoriyadır. Dilin eyni formalı bütün vahidləri (morfem, söz, söz birləşmələri və cümlələr) arasında omonimik münasibət vardır. Omonimiya dilin və nitqin qanunauyğun təbii leksik-semantik və leksik-qrammatik amilləridir. Omonimiya dilin leksik və qrammatik elementlərini birləşdirərək, öz fonetik strukturuna görə dilin müəyyən inkişaf dövründə uyğunlaşan morfem, söz, söz birləşmələri və cümlələri araşdırır.

Dilçilikdə omonimiya probleminin öyrənilməsinin həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyəti vardır. Çünki semasiologiyanın bir sıra məsələləri, xüsusən söz problemi, onun mənası omonimlərlə çox bağlıdır.

OMONİM SÖZLƏR

Omonimlər linqvistik hadisə olub, dilin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini birləşdirən, öz səs tərkibinə görə dilin inkişaf dövrlərində müəyyən oxşarlığı olan, mənacə müxtəlif sözlərdir. Bunlar bir dilə yox, bütün dillərə xas olan bir hadisədir. Hər dildə işlənən omonimlərin öz xüsusiyyəti var, onu mexaniki olaraq başqa bir dilə köçürmək olmaz. Bu həm müxtəlif, həm də eyni sistemli dillərə aiddir. Türk dillərinin hamısında omonim var; lakin onlar tam eynilik təşkil etmir. Türk dillərinin nəşr olunmuş lüğətlərini bir-biri ilə müqayisə etsək, omonimlərdə olan fərqi aydın görmək olar. Məsələn, Azərbaycan dilindəki *ağ – aǵ; ay – ay; arı – arı; at – at; aşıq – aşıq; baǵ-baǵ; bal – bal; bez – bez; bel – bel; biz – biz; boz – boz; qaz – qaz; qara – qara; qəza – qəza; qərar – qərar; qurd – qurd; daǵ – daǵ; dar – dar; divan – divan; dolu – dolu; don – don; dövlət – dövlət; düz – düz; əsər – əsər; göy – göy; mat – mat; saǵ – saǵ; sap – sap; sarı – sarı; saç – saç; səfər – səfər; sirkə – sirkə;*

top – top; çalğı – çalğı; çap – çap; çiçək – çiçək və s. omonim cərgələrin bir qismi türk, türkmən, tatar, özbək dillərində omonim cərgə, bir qismi isə çoxmənalı kimi verilir. Türk dilində *ağ, at, aşıq, boz, qərar, divan, göy, sap, sarı, səfər, çalğı, çin*; türkmən dilində *bez, bel, boz, qara, əsər, göy, mat, saç, çiçək*; tatar dilində *ağ, aşıq, bağ, bez, bel, boz, qara, dağ, dar, dolu, sağ, sap, saç*; özbək dilində *göy, ay, mat, al, arı, bal, biz, qara, qərar, dal, çalğı* çoxmənalı və ya birmənalı kimi izah olunur.

Türk, türkmən, tatar və özbək dilləri Azərbaycan dili ilə bir sistemə aiddir. Bəs onların omonim cərgələrindəki fərqli cəhətlər nə ilə əlaqədardır? Bu, həmin dillərin tarixən qədimliyi, inkişafı, başqa dillərlə əlaqəsi, alınma sözlərin o dillərin öz sözləri ilə formaca eyniləşmə dərəcəsi, sözlərin fonetik və qrafik xüsusiyyətləri, lüğət tərtibçilərinin formaca eyni, mənaca müxtəlif olan vahidləri necə izah etməsi, çoxmənalı sözlərlə omonimlər arasında fərqqoyma imkanı ilə bağlıdır.

Yuxarıda qeyd olunan Azərbaycan dilindəki omonim cərgələrin bir qisminin üzvləri, mənaları, forması türk, türkmən, tatar və özbək dillərindəki omonim cərgələrə uyğun gəlsə də, digər qismi kəmiyyətində, mənasına və yazılışına görə fərqlənir.

OMONİMLƏRİN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ

Omonimlərin müəyyənləşdirilməsinin həm praktik, həm də nəzəri əhəmiyyəti var. Nəzəri cəhətdən sözün bir sıra xüsusiyyəti, məna hüdudu müəyyən edilir. Praktik cəhətdən isə lüğətlərin tərtibinə kömək edir.

Dərsliklərdə, adətən, omonimlər səslənmələrinə görə deyil, mənaca müxtəlif sözlər kimi müəyyənləşdirilir.

Omonimləri yalnız eyni mənşəli, formaca eyni, mənaca müxtəlif sözlər kimi təyin etmək olmaz, çünki omofon, omofon, omograf, paronim sözlər də bu xüsusiyyətlərə malikdir. Onları “bir ifadə edənin bir neçə müxtəlif ifadə olunanı var” kimi də müəyyən etmək doğru deyil. Onda çoxmənalı sözlərin bütün mənaları omonim ola bilər. Bu təriflərdə omonimlərin tarixi xarakterli olmasına, onların müxtəlif tiplərinin mövcudluğuna işarə edilmir. Burada

omonimlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri yaddan çıxarılır. Formal cəhətlərə əsaslanaraq qrammatik və leksik sistemlər birləşdirilir.

Omonimlərə ancaq bir cütlük kimi baxmaq olmaz. Bu cür münasibət omonimlərin dəyişməz, sabit olduğunu qəbul etməkdən irəli gəlir. Halbuki başqa dil hadisələri kimi omonimlər də dəyişir. Dəyişmə tədricən olur, müəyyən şərait və səbəblərlə bağlıdır. Omonimlərin kəmiyyəti bir tərəfdən fəal və qarşısızalmaz şəkildə canlı affiksial elementlərlə isim, fel və bəzən də sifətlərdən törəyərək artır. Digər tərəfdən isə həmin dövrdə omonimlər fasiləsiz olaraq yox olub gedir. Bu, müxtəlif semantik və sintaktik səbəblərlə əlaqədardır. Dildə omonim cərgə adı altında ən azı iki sözü – üzvü başa düşməliyik; məsələn, **küp** (su qabı) – **küp** (sap keçirilən yer); **kürəkli** (kürəyi enli) – **kürəkli** (əлиндə kürək olan); **kütlə** (əhali) – **kütlə** (metal yığını); **görmək** (rastlaşmaq) – **görmək** (icra etmək); **görüş** (danışığ üçün ayrılan vaxt) – **görüş** (fikir) və s.

Dilimizdə üç və üçdən artıq üzvlü omonim cərgələr də vardır. Belə omonim cərgələrə dilimizin müxtəlif inkişaf mərhələlərinə və hal-hazırkı müxtəlif funksional üslublarına aid faktları tutuşdurduğumuz zaman rast gəlmək olur. Bir neçə üzvlü ismi omonim cərgələr dialekt və alınma sözlər hesabına, fellərdə isə çoxmənalı sözün mənacə ayrılma və işlənilmə dərəcəsinə görə yaranır; məsələn, **kor** (görməyən) – **kor** (xəstəlik, *məh.*) – **kor** (küt, *dan.*); **küt** (kəsəri olmayan alət) – **küt** (bacarıqsız); **külçə** (filiz qırıntısı) – **külçə** (çörək) – **külçə** (deşik); **kökləmək** (aləti sazlaşmaq) – **kökləmək** (sırımaq) – **kökləmək** (dəbərtmək); **göyərmək** (cücərmək) – **göyərmək** (üşümək) – **göyərmək** (özündən çıxmaq); **kök** (ağacın rişəsi) – **kök** (*bot.* yerkökü) – **kök** (*qram.* sözün mənalı hissəsi) – **kök** (nəsil) – **kök** (vəziyyət) – **kök** (yağlı) – **kök** (kefi yüksək olan); **kürə** (*fars.* ocaq) – **kürə** (*ər.* girdə) – **kürə** (dünya) – **kürə** (qulağı uzun olan) və s.

Omonimlər bir sözü deyil, eyni səslənən müxtəlif sözləri əhatə edir. Onlar bir-birindən yalnız leksik mənalılarına görə deyil, sosioloji, areal, üslubi və ya xronoloji cəhətdən də fərqlənir. Bu və ya digər dildə omonim sözlərin çoxluğu əsasən birköklü, birhecalı sözlərin kəmiyyəti ilə bağlıdır. Hansı dildə birköklü, birhecalı sözlər çoxdursa, o dildə omonim sözlərin kəmiyyəti artıq olacaqdır. İngilis dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də omonim sözlər çoxdur. Çünki bu dillərdə sözlərin əsas hissəsi birhecalı və ikihecalıdır.

Omonimləri formaca eyni, mənaca müxtəlif sözlərdən fərqləndirmək, onları ayrıca bir leksik vahid kimi müəyyən etmək üçün aşağıdakı cəhətləri nəzərə almaq lazımdır:

1. *Mənaca müxtəliflik*. Omonim cərgənin üzvləri bir-birindən mənalarına görə fərqlənir. Onların ifadə etdikləri əşya və ya hadisələr arasında yaxınlıq olmur.

2. *Formaca eynilik*. Omonim cərgənin üzvləri öz səs komplekslərinə görə bir-birinin tam eyni olmalıdır.

3. *Tələffüzçə eynilik*. Omonim cərgənin üzvləri tələffüzçə bir-birindən fərqlənməməlidir.

4. *Qrafik cəhətdən eynilik*. Omonim cərgənin üzvləri qrafik cəhətdən – yazılışca eyni olmalıdır.

5. *Eyni və müxtəlif nitq hissələrinə aidlik*. Omonimlərin bir qismi (leksik omonimlər) bir nitq hissəsinə, bir qismi isə müxtəlif nitq hissəsinə (leksik-qrammatik omonimlər) aid olur. Məsələn, **çalğı** (musiqi aləti) – **çalğı** (süpürgə). Bunların hər ikisi isimdir. **Qala** (istehkam) isim – **qala** (qalamaq) feldir.

6. *Eyni və müxtəlif sintaktik funksiyalılıq*. Bir nitq hissəsinə aid olan omonimlər bir sintaktik vəzifəli olur; məsələn, **vəzifə** (borc, *is.*) – **vəzifə** (qulluq, *is.*) sözləri cümlədə eyni funksiyalı olur: ya hər ikisi mübtəda, ya tamamlıq və ya da xəbər olacaqdır. Müxtəlif nitq hissələrinə aid olan omonimlər müxtəlif funksiyalı olur. Məsələn, **at** (*is.*) – **at** (*f.*); **tut** (*is.*) – **tut** (*f.*) omonimlərinin birinci komponenti cümlədə **at** (heyvan), **tut** (ağac) mübtəda və ya tamamlıq, o biri komponenti **at** (atmaq), **tut** (tutmaq) isə xəbər olacaqdır.

7. *Eyni və müxtəlif mənşəli olmaq*. Omonimlərin bir qismi müxtəlif mənşəli sözlərin təsadüfi səs uyğunluğuna əsaslanır, digər qismi isə çoxmənalı sözlərdən əmələ gəlir. Məsələn, **bucaq** (künc, *is.*) – **bucaq** (həndəsi fiqur, *is.*); **bağlı** (örtülü, *sif.*) – **bağlı** (məftil, *sif.*); **bitirmək** (qurtarmaq, *f.*) – **bitirmək** (yetişdirmək, *fel.*) sözlərinin mənşəyi eynidir. **Bel** (alət, *is.*) – **bel** (arxa, *is.*); **qayın** (ər və arvadın qardaşı, *is.*) – **qayın** (ağac, *is.*); **qan** (maddə, *is.*) – **qan** (anlamaq, *f.*) sözlərinin mənşəyi isə müxtəlifdir.

8. Omonim cərgələrin komponentləri həm köklərinə, həm də leksik və qrammatik əlamətlərinə görə eyni olmalıdır; məsələn, **dağlar** – **dağlar**, **yaşı** – **yaşı** və s.

Deməli, omonimlər formaca, tələffüzçə və qrafik cəhətdən eyni, mənaca bir-birindən fərqlənən, mənə ümumiliyi və aralarında assosiativ əlaqə hiss olunmayan, eyni və müxtəlif mənşəli, eyni və müxtəlif nitq hissələrinə aid sözlərdir.

Omonim cərgə əmələ gətirən **dan** (şəfəq) – **dan** (inkar etmək), **din** (məzhəb) – **din** (danışmaq) sözlərini səslənmələrinə, tərkiblərinə və yazılışlarına görə bir-birindən fərqləndirmək mümkün deyil, çünki bu cəhətdən onlar eyni sözlərdir. Lakin bu omonim cərgələrin üzvlərinin mənaları, qrammatik kateqoriyaları, funksiyaları və işlədilmə sahələri müxtəlifdir. **Dan** şəfəq və **din** məzhəb mənasında isim, **dan** inkar etmək və **din** danışmaq mənasında feldir.

Omonimlər tarixi kateqoriya olsa da, dilin indiki vəziyyəti nöqtəyi-nəzərindən sinxronik planda müəyyənləşdirilməlidir. Çünki onlar sözlərin yalnız xarici formalarının uyğunluğuna, mənə əlaqəsinin olmamasına görə yox, həm də həmin sözlərin mənasına əsasən fərqləndirilir. Onlara tarixilik baxımından yanaşılsa, bir kökdən törəyən, müxtəlif məfhumlar ifadə edən sözlər omonim hesab olunmamalıdır. Çünki əvvəla, omonimləri etimoloji cəhətdən təyin etmək çox çətindir; ikincisi, onların bir qismi müasir dilimizdə artıq omonim hesab olunmur.

Sinxronik planda omonimlərin izah edilməsi tarixiliyi tamam rədd etmir. Onların müasir təbiəti tarixi məlumatlarla zənginləşdirilir. Təsvir olunan sözün təbiəti qarşılıqlı şəkildə həll olunur; indiki və keçmiş vəziyyəti tutuşdurulur. Lakin tarixən eyni olan sözlərin müasir təbiəti onların genetik ümumiliyi, tarixi əlaqələri, mənə və funksiyalarının ardıcıl dəyişməsinə əsasən yox, aktual funksiyası, mənə və forması, başqa sözlərlə mənə əlaqəsi, sintaktik və leksik birləşmələri və üslubi səciyyələri ilə açılır¹.

Dildə leksik və morfoloji sistemlərin qanunauyğun əlaqəsi sayəsində dilin söz yaratma imkanı tədricən inkişaf edərək genişlənir, təkmilləşir. Kök sözlərin yeni mənalar kəsb etməsi və ya şəkilçilərin köməyi ilə onlardan yeni sözlər alınır. Hal-hazırda eyniköklü sözlərin isim – fel, fel – isim, isim – sifət, sifət – isim və s. ikili təbiəti keçmişin qalığı kimi özünü göstərir. Sözlər məhz bu yolla

¹ А.А.Юлдашев. Принципы составления тюркско-русских словарей. М., 1972, стр. 237.

mənaca genişlənmiş, şaxələnmişdir. Kök sözlərin müxtəlif nitq hissələri kimi işlədilməsi və şəkilçilər leksik-qrammatik omonimlərin yaranmasında əsas olmuşdur.

Türk dillərinin materiallarına müraciət etdikdə aydın olur ki, fellə adın omonimliyi təsadüfi səs uyğunluğu və ya adların fərdən törəməsi deyildir. Eyni kökün ad və fel kimi işlənməsində ciddi bir qanunauyğunluq mövcuddur. İlkin omonimlərin əsasını fel və ad mənasında işlədilən ilkin köklər təşkil edir.

Fel və ad kökləri arasındakı qarşılıqlı münasibəti “hərəkətlə onu icra edən əşya arasında olan münasibət, yəni hərəkət ilə materiyanın vəhdəti formal cəhətdən öz varlığını bu məfhumların şüurumuzda fərqləndirilərək abstraktlaşdırıldığı bu dövrdə də saxlanmış olur. Daha doğrusu, istər əşyanı, istərsə də ona xas olan hərəkəti ifadə edən forma – söz öz vəhdətini (eyniliyini) mühafizə edir, yəni eyni fonetik tərkibə malik olan söz müxtəlif şəraitdə həm əşyanı, həm də hərəkəti bildirmək xüsusiyyətini mühafizə edir; məsələn, **saç**(maq) – fel, **saç** – isim, **köç**(mək) – fel, **köç** – isim, **düz**(mək) – fel, **düz** – isim, sifət və ya zərf, **ac**(maq) – fel, **ac** – isim, sifət və ya zərf və s.”¹

Fellərlə isimlərin omonimləşmə prosesi bir “sözün müxtəlif mənaya ayrılması yolu ilə deyil, əksinə, öz mahiyyəti etibarilə bir vəhdət təşkil edən əşya və hərəkət məfhumlarının qədim ifadə formasının indiyə qədər mühafizə olunması yolu ilə”² bağlıdır.

Omonimlər tarixən genetik cəhətdən müxtəlif olan iki sözün formaca uyğunlaşması və ya bir sözün – çoxmənalı sözün iki müstəqil mənalı sözə ayrılması, başqa dillərdən söz alma yolu ilə yaransa da, onları müəyyənləşdirərkən müxtəlif tələblər irəli sürülməlidir. Çoxmənalı sözlərdən və genetik cəhətdən müxtəlif sözlərdən yaranan omonimlər arasında fərq mənə əlaqəsinin olub-olmaması ilə bağlıdır. Bu fərq onların omonimliyinə mane olmur. Omonimlərin mahiyyəti iki izomorf sözün arasında mənə əlaqəsinin olması və ya olmaması ilə deyil, onların həmin dildə danışanlar tərəfindən şəksiz-şübhəsiz ayrı-ayrı sözlər kimi dərk edilməsi və mövcudluğu ilə müəyyənləşir.

¹ S.Cəfərov. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, 1960, səh. 13.

² Yəni orada

Dildə omonimləri təyin etmək üçün hələ universal meyar yoxdur. Bu, mümkün də deyildir. Çünki sözlər dəyişir, çoxmənalılıqdan omonimliyə, omonimlikdən çoxmənalılığa keçir.

Dilçilikdə omonimləri müəyyənləşdirmək, dəqiqləşdirmək üçün (universal meyar olmasa da) mənə, etimoloji, sinonimlik, sözyaratma, leksik-qrammatik və s. meyarlar vardır.

Omonimlərdə mənə meyarı əsasdır. Çünki onların özü mənəca qruplaşmış sözlərdəndir. Bu meyar bütün omonimlərə tətbiq oluna bilər. O biri meyarlar isə mənə meyarını tamamlayır, onu dəqiqləşdirir.

Mənə meyarı çoxmənalı sözlərdən törəyən omonimlərdə, metaforik omonimlərdə, konversiya yolu ilə yaranan omonimlərdə, bir sözlə, leksik omonimlərdə həlledici rol oynayır.

Tarixi, etimoloji, leksik-qrammatik omonimlərdə leksik-qrammatik meyar əsasdır.

OMONİMLƏRİN İNKİŞAFI VƏ YARANMA YOLLARI

Başqa sözlər kimi, omonimlər də dəyişir, inkişaf edir, yaranır. Yeni məfhumların əmələ gəlməsi, sözlərin yeni mənə kəsb etməsi, müxtəlif dillərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi və s. kimi səbəblər omonimlərin meydana gəlməsində mühüm rol oynayır.

Dildə omonimlərin inkişafı və artımı bir sıra amillərlə bağlıdır. Bu amillər əsasən aşağıdakılardır:

1. Xalqın ictimai həyatında baş verən dəyişikliklər.
2. Sözlün mənəca inkişaf etməsi; çoxmənalı sözlərdən yeni leksik vahidlərin əmələ gəlməsi.
3. Törəmə mənələrin diferensiallaşması.
4. Fonetik dəyişmə.
5. Alınma sözlər.
6. Əsil və alınma sözlərin fonetik tərkibcə təsadüfi oxşarlığı.
7. Düzəltmə yolla söz artımı.
8. Leksik mənə qalmaqla qrammatik mənənin inkişafı.
9. Müxtəlif elmi-texniki məfhumların ümumişlək sözlərlə ifadə olunması və s.

Omonimlərin əmələ gəlmə yollarını üç şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Leksik yolla əmələ gələn omonimlər.
2. Morfoloji yolla yaranan omonimlər.
3. Sintaktik yolla meydana gələn omonimlər.

LEKSİK YOLLA ƏMƏLƏ GƏLƏN OMONİMLƏR

Leksik yolla yaranan omonimlər öz sadəliyi və tarixiliyi ilə morfoloji və sintaktik yollarla əmələ gələn omonimlərdən fərqlənir. Bu omonimlərin tarixi qədimdir. Heç bir qrammatik və sözyaratma vasitə, sintaktik əlaqə olmadan da sözlər omonimləşir. Bu yol formasına görə sadə, lakin meydana gəlməsinə görə çox mürəkkəbdir. Bunların hamısının tarixən nə zaman və necə əmələ gəldiyini müəyyənənləşdirmək, lüğət tərkibində nə vaxt dəyişdiyini demək çətindir. İndi bu sözləri biz hazır şəkildə görürük, işlədirik.

Leksik yolla əmələ gələn omonimlərin müasir ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində müəyyən rolu vardır.

Bu yolla omonimlər aşağıdakı hallarda meydana gəlir: 1) çoxmənalılıqdan törəmə, 2) ümumi və xüsusi isimlərin bir-birinə keçməsi, 3) metafora və metonimiya, 4) toponimiya, 5) antonomaziya, 6) evfemizm, 7) təsadüfi səs uyğunluğu, 8) alınma sözlər, 9) terminlər, 10) fonetik dəyişmə, 11) nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi: substantivləşmə, atributivləşmə, adverbiallaşma, əsas sözlərin qeyri-əsas sözlər mövqeyinə keçməsi və s.

Çoxmənalı sözlərdən törəyən omonimlər. Polisemantik sözdən birdən-birə yeni söz əmələ gəlmir. Bu tədricən baş verir. Yeni yaranan sözlər həmin sözün əsas mənasından əlavə mənalarının tamam ayrılması nəticəsində olur.

Çoxmənalı sözün ayrılan mənası əsas – ilk məna ilə aralıq, qovuşuq əlaqəni kəsir, yeni məna əlaqəsi əsasında möhkəmlənir. Söz mənacə dəyişməklə bərabər, başqa leksik cərgəyə daxil olaraq əvvəlki sintaktik əlaqəsini də itirir. Çoxmənalı sözdən əmələ gələn omonim söz öz leksik və qrammatik mənalarına görə törədiyi sözdən fərqlənir, diferensiallaşır. Əlbəttə, bunun üçün vaxt lazımdır.

Sözdə tədricən əmələ gələn yeni mənalar onun mənə birliyini pozmaq üçün zəmin hazırlayır. Çoxmənalı sözlərin əsas və törəmə mənaları arasındakı assosiativ əlaqə o qədər zəifləyir ki, onu hiss etmək olmur, əlaqə pozulur, mənaca motivləşmə gedir. Bu, omonimlərin yaranması ilə nəticələnir. Omonim söz əsas sözlə mənə əlaqəsini itirərək öz növbəsində törəmə mənaların yığılması yolu ilə mənə həcmi zənginləşdirir.

Çoxmənalı sözlərdən əmələ gələn omonimlərə aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

Baxış I	– baxma
Baxış II	– əqidə
Basma I	– rəng
Basma II	– möhür
Basma III	– suçəkən kağız
Basma IV	– naxış
Basma V	– çap
Bic I	– ağacda əmələ gələn zoğlar
Bic II	– rəsmi olmayan ata-anadan uşaq
Qızıl I	– metal
Qızıl II	– qırmızı
Qol I	– bədənə bir üzvü
Qol II	– imza
Qondarmaq I	– qurmaq
Qondarmaq II	– uydurmaq
Quruluş I	– sistem
Quruluş II	– əsərin tərtibatı

Alınma sözlər hesabına yaranan omonimlər. Dilimizdə işlənən omonimlərin müəyyən hissəsi alınma sözlərin payına düşür. Müəyyən tarixi səbəb və hadisələrlə əlaqədar olaraq başqa dillərdən dilimizə keçən sözlərin bir qismi omonim sözlər kimi işlədilir. Başqa dillərdən keçən sözlər vasitəsilə əmələ gələn omonimlər müxtəlifdir.

Alınma sözlər omonim cərgənin üzvü kimi iki şəkildə iştirak edir:

1. Heç bir dəyişiklik edilmədən, əslində olduğu kimi omonimləşənlər.

2. Fonetik və ya morfoloji dəyişiklik edilməklə omonimləşənlər.

Alınma sözlər əsasında müəyyənləşən omonim cərgələrin üzvlərinin hamısı alınma və ya biri alınma, o birisi isə əsil söz olur. Alınma sözlərdən düzələn omonim cərgələrə *xalis*, biri alınma, digəri isə əsil söz olan omonim cərgələrə *qarışıq* demək olar.

Ərəb mənşəli omonimlər. Aşağıdakı omonim cərgələrin üzvləri ərəb mənşəlidir:

Aləm (kainat) – **aləm** (çoxlu) – **aləm** (çox maraqlı)

Bəhs (mübahisə) – **bəhs** (əsərin bir hissəsi)

Fars mənşəli omonimlər. Belə omonimlərin hamısı fars mənşəli sözlərdən ibarətdir:

Bəhrə (vergi) – **bəhrə** (məhsul)

Bənd (buğum) – **bənd** (şəir bölgüsü) – **bənd** (sədd) – **bənd** (vurğun) – **bənd** (maddə)

Beynəlmiləl sözlü omonimlər:

Aksiya (*fr.* qiymətli kağız) – **aksiya** (*fr.* siyasi iş, çıxış)

Akt (*lat.* sənəd) – **akt** (*lat.* iclas)

Boks (*ing.* idman növü) – **boks** (*ing.* palata) – **boks** (*ing.* saçvurma üsulu) və s.

Müxtəlif mənşəli qarışıq tipli omonimlər:

Bal (şirin maddə) – **bal** (*fars.* qanad) – **bal** (*fr.* rəqs gecəsi) – **bal** (*fr.* dərəcə)

Bar (*fars.* məhsul) – **bar** (*fars.* yük) – **bar** (*yun.* hava təzyiqi vahidi) – **bar** (*ing.* qəlyanaltı) – **bar** (*fr.* say; dayaz yer) – **bar** (*ing.* qazıma maşınının əsas kəsici hissəsi) – **bar** (kif)

Divan (*rus.* taxt) – **divan** (*fars.* zülm etmə) – **divan** (*fars.* külliyyat) və s.

Toponimiya yolu ilə yaranan omonimlər. Toponimləşmə yolu ilə əmələ gələn omonimlərə *toponimik omonimlər* də deyilir.

Coğrafi adlar ümumi məfhumların konkretləşdirilməsi və fərdiləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq əmələ gəlmiş və gəlməkdədir. Toponimləşmə ümumi məfhumların konkret ünvanla bağlanması prosesidir. Ümumi məfhumların konkretləşdirilməsi və fərdiləşdirilməsi nəticəsində eynicinsli əşyaların ümumi adını bildirən ümumi sözlər – adlar eyni zamanda xüsusi adları da ifadə edir. Onlar eynicinsli əşyaları bir-birindən fərqləndirərək xüsusiləşir, konkret – xüsusi ada çevrilir. Demək, bir söz həm apellyativ, həm də toponim kimi dərk edilir, işlədilir.

Ümumi söz konkret obyektə ifadə etdiyi zaman ilk mənasından assosiativ əlaqəsini zəiflədir, getdikcə ondan tamamilə ayrılaraq yeni xüsusi ada, konkret və tək bir məfhumə xidmət edən sözə çevrilir.

Toponimlər ümumi sözlərdən leksik-semantik, morfoloji və sintaktik üsullarla törəyir. Leksik-semantik üsul daha qədim və əsasdır. Çünki bu yolla yaranan toponimlər daha çoxdur.

Ümumi və toponim sözlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə nəticəsində əmələ gələn toponimik omonimləri iki qrupa ayırmaq olar:

1. Ümumi sözlərin toponimlərə keçməsi.
2. Toponimlərin ümumi sözlərə keçməsi.

Ümumi isimlərin xüsusi isimlərə keçməsi ilə yaranan omonimlər. Maddi varlıqların, mənəvi və abstrakt anlayışların ümumi adını bildirən ümumi isimlər xüsusiləşdirir:

Durna (ümumi) – **Durna** (xüsusi); **kəklik** (ümumi) – **Kəklik** (xüsusi); **göyərçin** (ümumi) – **Göyərçin** (xüsusi).

Badam (ümumi) – **Badam** (xüsusi); **bənövşə** (ümumi) – **Bənövşə** (xüsusi); **qönçə** (ümumi) – **Qönçə** (xüsusi) və s.

Afət (ümumi) – **Afət** (xüsusi); **şəkər** (ümumi) – **Şəkər** (xüsusi); **şirin** (ümumi) – **Şirin** (xüsusi); **almaz** (ümumi) – **Almaz** (xüsusi); **qənbər** (ümumi) – **Qənbər** (xüsusi); **dəmir** (ümumi) – **Dəmir** (xüsusi); **zümrüd** (ümumi) – **Zümrüd** (xüsusi); **yaqut** (ümumi) – **Yaqut** (xüsusi) və s.

Xüsusi isimlərin ümumi isimlərə keçməsi ilə yaranan omonimlər. Bu üsulla əmələ gələn omonimləri iki qrupa bölmək olar:

1. İstehsal edən xüsusi yer adının istehsal etdiyi məhsulun adına verilməsi:

Sirab (xüsusi, yer adı) – **sirab** (ümumi, mineral su adı); **Boston** (xüsusi, yer adı) – **boston** (ümumi, parça adı); **Şeviot** (xüsusi, yer adı) – **şeviot** (ümumi, parça adı) və s.

2. İxtiraçının xüsusi adının icad etdiyi əşyaya verilməsi:

Amper (xüsusi) – **amper** (ümumi); **Kulon** (xüsusi) – **kulon** (ümumi); **Om** (xüsusi) – **om** (ümumi); **Volt** (xüsusi) – **volt** (ümumi); **Botkin** (xüsusi) – **botkin** (ümumi); **Qalife** (xüsusi) – **qalife** (ümumi); **Mauzer** (xüsusi) – **mauzer** (ümumi) və s.

Bənzətmə nəticəsində yaranan omonimlər. Tərkib və formaca bir-birinə bənzəyən əşya və ya hadisələr ayrı-ayrı deyil, bir sözlə, eyni fonetik tərkiblə ifadə olunur. Əvvəl mövcud olan əşyaya oxşar

olaraq meydana gələn əşya başqa sözlə deyil, əvvəlki əşyanın adı ilə adlandırılır. Beləliklə, bir söz iki məfhumu xidmət etməli olur. Əşya və ya hadisələrin bir-birinə bənzəməsi nəticəsində əmələ gələn omonimləri iki qrupa ayırmaq olar:

1. Əşyaların bir-birinə bənzəməsi ilə.
2. Eyni proses və hadisənin bir-birinə bənzəməsi ilə.

Əşyaların bir-birinə bənzəməsi yolu ilə yaranan omonimlər formal cəhətə əsaslanır; məsələn, **qitə** (yer) – **qitə** (şeir forması); **qırma** (xırda kürəciklər) – **qırma** (odun) – **qırma** (qayçı ilə vurulmuş); **qırov** (şehin donmuş zərrələri) – **qırov** (göz nöqsanı) və s.

Eyni proses və hadisələrin bir-birinə bənzəməsi nəticəsində yaranan omonimlərdə hadisələr bir-birinə ya tam, ya da qismən oxşayır; məsələn, **süzmə** (süzülmüş qatıq) – **süzmə** (plov növü); **basdırma** (gizlətmə) – **basdırma** (kabab növü); **ağacdələn** (quş adı) – **ağacdələn** (adət) və s.

Antonomaziya ilə yaranan omonimlər. Antonomaziya xüsusi adların müəyyən mənada ümumiləşdirilərək işlədilməsidir. Antonomaziya vasitəsilə omonimlər aşağıda göstərilən xüsusiyyətlərlə əlaqədar olaraq yaranır:

1. Həmin şəxsə xas olan və ya aid edilən keyfiyyətin mücərrəd mənada işlədilərək onun öz adı ilə ifadə olunması nəticəsində.

2. Əvvəl bu adı daşıyanın xüsusiyyətlərinin metaforik yolla həmin şəxsi ifadə edən xüsusi ada tətbiqi nəticəsində.

Məsələn, *Demon, Morfey, Otello, Donjuan, Loğman, Məcnun, Koroğlu, Fərhad, Hacı Qara, Əzrail, İblis, Boykot* və s.

Otello (xüsusi ad) – **otello** (qısqanc); **Donjuan** (xüsusi ad) – **donjuan** (şəhvətpərəst); **Loğman** (xüsusi ad) – **loğman** (bilici həkim); **Məcnun** (xüsusi ad) – **məcnun** (aşiq); **Koroğlu** (xüsusi ad) – **Koroğlu** (igid); **Fərhad** (xüsusi ad) – **Fərhad** (qəhrəman); **Hacı Qara** (xüsusi ad) – **Hacı Qara** (xəsis); **Əzrail** (xüsusi ad) – **əzrail** (cəllad); **İblis** (xüsusi ad) – **iblis** (hiyləgər) və s.

Evfemizm yolu ilə yaranan omonimlər. Omonimlərin yaranmasında evfemizm xarakterli sözlərin də müəyyən rolu vardır.

Evfemizm əhvali-ruhiyyəyə pis təsir edə bilən söz və ifadələrin xoşagəlməz hadisənin təsir dərəcəsini yumşaldan və zəiflədən söz və ifadələrlə əvəz olunması nəticəsində yaranır. Belə əvəzlənmələr müxtəlif şərait, münasibət, məqsəd və səbəblə bağlıdır. Söz

və ifadələr öz həqiqi deyil, məcazi, dolaylı mənasında işlədilməklə evfemizm xarakterli olur.

Dildə söz və ifadələr evfemistik və həqiqi mənalarda işlədilərək yeni omonim cərgələr əmələ gətirir; məsələn, *sönmək*, *piyada*, *uzunqulaq*, *boz*, *xəstə*, *yuxulamaq*, *köçmək*, *dəm*, *yalquzaq*, *ağıra-yaqılı* və s.

Sönmək (*həqiqi*, keçmək) – **sönmək** (*evfemizm*, ölmək)

Piyada (*həqiqi*, ayaqla getmək) – **piyada** (*evfemizm*, savadsız, küt)

Uzunqulaq (*həqiqi*, heyvan) – **uzunqulaq** (*evfemizm*, qanmaz, başa düşməz)

Xəstə (*həqiqi*, naxoş) – **xəstə** (*evfemizm*, dəli).

Təsadüfi səs uyğunluğu yolu ilə sözlərin omonimliyi. Omonimlərin bir qismi təsadüfi səs uyğunluğu nəticəsində yaranır. Bunların mənşəyi müxtəlifdir. Dilimizdə bu yolla əmələ gələn omonimlər müxtəlif səbəblərlə bağlı olaraq formaca təsadüfən eyniləşir. Omonimlər ayrı-ayrı konkret dillərin leksik sistemi ilə bağlıdır. Müxtəlif sözlər səs uyğunluğuna görə omonim əmələ gətirir. Bu prosesdə yalnız semantik deyil, fonetik, morfoloji amillər də müəyyən rol oynayır.

Səs uyğunluğuna görə müxtəlif leksik sistemli dillərin sözləri omonim cərgə düzəldir. Müxtəlif dillərdə eyni səslənən, eyni fonetik tərkibli sözlər var. Həmin sözlər bir dilin lüğət tərkibinə – milli mətninə düşməyincə, dərk edilməyincə onlar həmin dildə omonim sözlər kimi diqqəti cəlb etməyəcəkdir. Lakin hər formaca uyğun gələn müxtəlif dillərə məxsus sözləri omonim kimi qəbul etmək olmur, çünki onlar omonim kimi çıxış edə bilmir.

Demək, istər alınma sözlər, istərsə də alınma sözlə milli sözlər o zaman bu və ya digər dildə omonim kimi işlənə bilər ki, onlar bir-birinə səs uyğunluğundan başqa, həm mənaca müxtəlif olsun, həm də həmin dilin lüğət tərkibində milli sözlər kimi dərk edilsin, işlədilsin. Bu omonimləri üç qrupa ayırmaq olar:

1. Öz sözlərimizin təsadüfi səs uyğunluğu.
2. Alınma sözlərin təsadüfi səs uyğunluğu.
3. Alınma sözlərlə öz sözlərimizin təsadüfi səs oxşarlığı.

Sözlərimizin qanunauyğun səs uyğunluğun nəticəsində yaranan omonimlər: **sin** (ərəb əlifbasında bir hərfin adı) – **sin** (əyilmək); **çal** (ağarmış) – **çal** (vurmaq); **soy** – (nəsil) – **soy** (qarət etmək); **ov** (şikar) **ov** (doğramaq); **yay** (fəsil adı) – **yay** (yaymaq) və s.

Alınma sözlərin təsadüfi səs uyğunluğu əsasında əmələ gələn omonimlər: **bəm** (ər. ən aşağı sim) – **bəm** (ər. üst), **bürç** (ər. qüllə) – **bürç** (ər. ulduzlar qrupu), **azad** (fars. ağac növü) – **azad** (fars. sərbəst), **val** (rus. plastinka) – **val** (rus. silindr) və s.

Alınma sözlərlə əsil sözlərdən yaranan omonimlər: **al** (qırmızı) – **al** (ər. mövhum surət); **ayə** (ər. mənalı cümlələrin hər biri) – **ayə** (sual, təəccüb mənasında); **alt** (bir şeyin aşağı hissəsi) – **alt** (it. alçaq səsli); **as** (ər. təkxallı qumar kağızı) – **as** (ər. sözü keçən) – **as** (fr. mahir təyyarəçi) – **as** (asmaq) və s.

Fonetik dəyişmə yolu ilə omonimlərin yaranması. Dilimizdə mövcud olan omonimlərin bir qismi fonetik dəyişmə prosesi ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Söz kökündə səs düşümü, səs artımı və ya səslərin yer dəyişməsi hadisəsi nəticəsində dilimizdə omonim cərgələr əmələ gəlmişdir. Bu yolla müasir dilimizdə demək olar ki, omonim yaranmır.

Ayrılıqda heç bir məna verməyən hər hansı bir səs söz tərkibində mənanın dəyişməsinə səbəb olur. Sözü formaca dəyişməsi (səsin düşümü və ya səs artımı) nəticəsində formaca bir-birinə oxşar sözlər meydana çıxır. Bu sözlər dildə yeni məfhumu ifadə edən leksik vahid kimi dərk edilir.

Türk dillərində tarixən söz və şəkilçi üçün qapalı heca tipi xarakterik olmuşdur. Orxon-Yenisey abidələrinə əsasən demək olar ki, türk dillərinin oğuz-səlcuq budağından olan dillərdə, xüsusilə Azərbaycan dilində söz kökünün sonuncu hecası qapalı olmuşdur. Dilimizdə tarixən qapalı heca kimi işlənən söz kökləri indi açıq hecalı köklərə çevrilmişdir; məsələn, *ol<o*, *qarğay<qarğa*, *alaq<ala*, *kim<ki* və s. Sözü son səsinin bu cür dəyişməsi, daha doğrusu, səs düşümü nəticəsində söz qapalılıqdan açıq hecalılığa keçərək omonim sözlərin əmələ gəlməsində müəyyən rol oynamışdır.

Fonetik dəyişmə yolu ilə yaranan həmin yeni söz formaları dildə fonetik tərkibcə eyni, lakin başqa mənaya malik olan sözlərlə omonimləşir. Bu yolla omonim sözlərin yaranmasında aşağıdakı qaydaları müşahidə edirik:

1. Söz kökündəki səslərdən birinin düşməsi ilə omonim sözlərin yaranması. Sözü səs düşümü nəticəsində dəyişməsi özünü iki şəkildə göstərir:

a) forma dəyişir, məzmun dəyişmir. Bu hadisə, əsasən, söz kökündəki “q”, “k” samitlərinin düşməsi ilə sözün formasının dəyişdiyi, leksik-qrammatik mənanın isə sabit qaldığı zaman baş verir.

Dilimizdə işlədilən sarı sözü Orxon-Yenisey abidələrində sarıq şəklində olmuşdur. Sarıq sözü abidələrdə rəng, sifət mənalarında işlədilmişdir. Bu sözün dəyişilmiş şəkli olan sarı sözü də dilimizin lüğət tərkibində həmin mənalarda işlədilir.

Ütü sözü ütük sözündən “k” samitinin düşməsi ilə əmələ gəlmişdir. Daha doğrusu, ütük sözü indi ütü şəklində düşmüşdür. Ütük və ütü sözlərinin ifadə etdikləri mənalar arasında fərq yoxdur, fərq ancaq formalarındadır.

b) forma dəyişdiyi kimi, məzmun da dəyişir.

Söz kökündəki “q”, “k” samitləri düşməklə sözün tərkibi və mənası dəyişir. Söz öz əvvəlki mənasından tamamilə uzaqlaşır, yeni mənalı söz kimi dərk edilir; məsələn, *alaq* < *ala*, *arıq* < *arı*, *acıq* < *acı*, *azıq* < *azi*, *yarıq* < *yarı*, *yuvaq* < *yuva*, *çatıq* < *çatı* və s.

Ala (is. dəri xəstəliyi) – **ala** (is. ziyanverici ot) – **ala** (sif. açıq-mavi rəng)

Arı (is. bal hasil edən cücü) – **arı** (sif. təmiz, pak)

Acı (sif. qəlbə toxunan) – **acı** (f. ürəyi yanmaq)

Azi (is. əsas diş) – **azi** (ədat, ən cüzi)

Yarı (is. bir şeyin hissəsi) – **yarı** (f. təmin olunmaq)

2. Söz kökünə müəyyən bir səsin artırılması ilə omonim sözlərin törəməsi:

a) “q” samitinin artırılması ilə “*bala*”dan “*balaq*”, “*qaba*”dan “*qabaq*” sözü əmələ gəlmişdir: *bala* → *balaq*, *qaba* → *qabaq*. İndi *balaq* və *qabaq* sözləri omonim sözlər kimi işlədilir.

Balaq¹ – camışın balası

Balaq² – şalvarın aşağı hissəsi

b) “u” samitinin artırılması ilə omonim sözlərin yaranması. *Ağuş*, *qucaq* mənasında işlənən *qoyun* sözünə “u” samitinin artırılması ilə o, “qoyun” şəklində düşmüş və dilimizdə gövşək ev heyvanını bildiren “qoyun” sözü ilə omonim yuva düzəltmişdir.

3. Söz kökündəki səslərin dəyişməsi ilə omonim sözlərin əmələ gəlməsi. Bu hadisə sözün əvvəlində, ortasında və sonunda özünü göstərir.

Aşiq → *aşiq*, *ağu* → *ağı*, *sövda* → *sevda*, *zəman* → *zaman*,
qazi → *qazi*, *axir* → *axır*, *axur* → *axır*, *qurt* → *qurd*, *bari* → *barı*,
baru → *barı*.

4. Söz kökündə səslərin dəyişməsi, düşməsi və artırılması nəticəsində omonim sözlərin əmələ gəlməsi:

Ayinə → *ayna*

əql → *ağıl*

Ayna¹ – *güzgü*

Ağıl¹ – *zəka, şüur*

Ayna² – *şəffaf*

Ağıl² – *mal saxlanılan yer*

Terminoloji omonimlər. Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq meydana gələn müxtəlif məfhum və anlayışları ifadə edən sözlər xüsusiləşmiş məna kəsb edərək adi sözlərdən fərqlənir. Belə sözlər *termin* adlanır. Termin sözdür. Lakin hər söz termin olmur. Terminlər ümumi sözlərdən təkmənalılığı, az komponentliliyi, sinonimsizliyi və üslubi cəhətdən neytral olması ilə seçilir. Terminlər də adi sözlər kimi dilin lüğət tərkibinə daxildir, onun zənginləşməsində müəyyən rolu var.

Söz termin kimi işləndikdə ifadəliliyini itirir və yeni əlaqə əldə edir. Termin ümumi ədəbi dilə düşəndə yeni leksik məna kəsb edir və sözə çevrilir.

Terminologiya ilə ümumi ədəbi dil arasında həmişə kontakt və qarşılıqlı təsir olur, daim əvəz olunma gedir. Ümumi ədəbi dil sözlərindən əmələ gəlmiş terminlər özünü xüsusi omonimlər kimi göstərir. Söz terminə keçəndə öz mənbəyindən assosiativ əlaqəsini kəsir, müəyyən elm sahəsinə keçir. Sözü semantik cəhətdən dəyişməsi nəticəsində xüsusi terminlər fondu yaranır. Həmin söz həm termin kimi, həm də ümumi ədəbi dildə işlənərək terminoloji omonim əmələ gətirir.

Nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi ilə omonimlərin yaranması. Dildə omonimlərin bir qismi nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi hesabına əmələ gəlir. Bir söz eyni formada müxtəlif nitq hissəsinə aid ola bilər. Bu vəziyyət yalnız əsas nitq hissələrinə aid olan sözlərdə deyil, köməkçi nitq hissələrinə daxil olan sözlərdə də özünü göstərir. Bir söz öz formasını saxlamaqla ya iki əsas nitq hissəsi, ya da biri əsas, digəri köməkçi nitq hissəsi kimi çıxış edir.

Türk dillərində sözlərin bir nitq hissəsindən digərinə keçməsi nəticəsində leksik-qrammatik omonimlər yaranmışdır. Bu proses təsadüfi yox, qanunauyğun bir hadisədir.

İsmin adverbiallaşması, sifətin substantivləşməsi, feli sifətlərin adyektivləşməsi, əsas sözlərin köməkçi sözlərə keçməsi nəticəsində leksik-qrammatik omonimlər yaranır. Müxtəlif kateqoriyalı sözlər formaca diferensiallaşmasa da, mənaca diferensiallaşaraq omonimləşir.

Söz bir nitq hissəsindən digərinə keçəndə öz fonetik formasını olduğu kimi saxlayır, leksik və qrammatik mənalarını ya mühafizə edir, ya da itirir. Öz əvvəlki leksik və qrammatik mənalarını mühafizə edən söz başqa nitq hissəsinə keçəndə yeni leksik və qrammatik mənalar, sintaktik funksiya kəsb edir. Bəzi sözlər isə əvvəlki leksik və qrammatik mənalarını tamamilə itirir və daxil olduğu nitq hissəsinin xüsusiyyətlərinə uyğun leksik və qrammatik mənalara, sintaktik funksiyaya yiyələnir.

Söz bir nitq hissəsindən digərinə ya müəyyən qrammatik əlamətlərin vasitəsilə, ya da heç bir qrammatik göstərici olmadan keçir. Formal göstəricisi olmayan sözün hansı nitq hissəsinə aid olmasını leksik və qrammatik mənalarına, sintaktik funksiyasına görə müəyyənləşdirmək olar.

Həmin söz fonetik cəhətdən bir, semantik cəhətdən isə ikili xarakterli olur.

Nitq hissələri bir-birindən əşyaya münasibətinə, morfoloji əlamətinə, sintaktik funksiyasına və əlaqə yaratmasına görə seçilir.

Sözün əşyalıq, əlamətlik, hərəkətlik və s. kimi məzmunlara yiyələnməsi, ayrı-ayrı qrammatik formaların leksikləşməsi funksionallıq, fonetik və ya semantik qanunlarla bağlıdır. Sözün mənaca genişlənməsi, sonra da ayrılması nəticəsində müxtəlif nitq hissələrinin daxilində fəaliyyət göstərərək leksik-qrammatik omonimlərin meydana gəlməsində əsas rol oynayır.

Sifətlərdən isimlərin törəməsi sifətlərin substantivləşməsi, isimlərdən sifətlərin əmələ gəlməsi, isimlərin atributivləşməsi ilə bağlıdır. Sifətlərin substantivləşməsi nəticəsində əlamət və keyfiyyət məzmunlu sözdə əşyalıq məzmunu yaranır, yəni həmin sözlər əlamət və keyfiyyət anlayışı ilə bərabər, əşyalıq məzmununu da qazanaraq omonim cərgə düzəldir; məsələn, **buynuzlu** (*sif.* buynuzlu olan) – **buynuzlu** (*is.* yem bitkisi); **burma** (*sif.* burulmuş) – **burma** (*sif.* sarğı) və s.

İsmin sifətləşməsi atributivləşmə yolu ilə olur. Əşyalıq məzmununa malik olan ismin keyfiyyət məzmunu kəsb etməsi metafora

– əşyalıq əlaqəsinin yer dəyişməsi nəticəsində yaranır; məsələn, **qaraçı** (*is.* xalq) – **qaraçı** (*sif.* həyasız); **qəhrəman** (*is.* əsərin əsas surəti) – **qəhrəman** (*sif.* igid); **əsil** (*is.* əsas) – **əsil** (*sif.* həqiqi) və s.

Belə omonimlərin isim və ya sifət olduğunu morfoloji əlamətlərinə, leksik və qrammatik mənalarına və sintaktik funksiyalarına görə müəyyənləşdirmək olar.

Ümumi isimlərin omonimliyi xüsusi isimlərin omonimliyinə nisbətən çoxdur. Xüsusi isimlər ayrı-ayrı şəxsləri, əşyaları, hadisələri eynicinsli olan başqa şəxslərdən, əşyalardan və hadisələrdən fərqləndirən fərdi konkret addır. Ümumi isimlər isə konkret və məcazi mənalarda işlədilərək, oxşar əşyaların ümumiləşmiş adı kimi fəaliyyət göstərir. Bunlar öz əşyalıq mənalarını saxlamaqla yanaşı, yeni əlamət və keyfiyyət məzmunu da əldə edir.

Dilimizdə işlədilən fellərin bir qismi omonimləşir, feli omonim cərgələr əmələ gətirir. Feli omonimlər ismi omonimlərə nisbətən kəmiyyətə azdır. Fellərin omonimliyə meyli çox zəifdir. Fellərdə çoxmənalılığa meyil daha güclüdür, çünki onlar müxtəlif əşyaların bir-birinə bənzər hərəkətlərini icra edir, nominativ mənası, kommunikativ münasibəti dəyişir. Omonim fellərin kəmiyyətə azlığı, daha doğrusu, fellərdə omonimləşmənin zəifliyi “onların (felin) ifadə etdiyi hərəkət məfhumu əşya və onun tərkibində, üzərində olan ona məxsus əlamətdən daha abstrakt bir xarakterə malikdir. Bu isə müxtəlif əşyaya məxsus müxtəlif tərzli hərəkətlərin zaman və məkana görə eyni olması ilə izah edilir”¹. Fellərlə ifadə olunan hərəkət və əlaqə, adətən, daha ümumi abstrakt mahiyyətə malikdir, konkretlikdən azaddır. Məhz buna görə də fellərin omonimləşməyə meyil etməsi prosesi hərəkət məzmununa malik olan felin öz əsas mənasını saxlamaqla, onun mənə çalarlığından birinin əsas mənadan “ayrılaraq yeni bir xüsusi mənaya malik məfhum kəsb etməsi üçün hərəkət tərzinin, zaman və məkan şəraitinin tamamilə dəyişməsi lazımdır ki, bu da çox çətin başa gələn proseslərdən biridir”².

Fellər başqa nitq hissələrindən mənə strukturunun daha tutumlu və elastik olması ilə fərqlənir. Bu, fellərin qrammatik quruluşunun xüsusiyyətləri, mənaca birləşmə üsullarının və diferensiallaşmasının

¹ S.Cəfərov. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı, 1959, səh. 12.

² Yəni orada

müxtəlifliyi, sintaktik imkanlarının zənginliyi ilə bağlıdır. Fellər həm məna, həm də formaca zəngin və müxtəlifdir; onlar bir-birini tamamlayır. Bunlarda fellərin əsil forma və məzmun vəhdəti vardır. Lakin fellərin kateqoriya və forma zənginliyi onların mənalılarında əsaslı dönüş yarada bilmir. Çünki fel kateqoriya və formalarının hamısı özünü təsriqlənən bir felin formaları kimi göstərir. Həmin fel formaca dəyişsə də, müxtəlif olsa da, mənalı arasında yaxınlıq qalır. Məhz buna görə də fellərdə omonimlik isimlərdən azdır. Bu da təbiidir. Fellər müstəqim yox, məcazi mənada omonimləşir.

Omonim fellərə misal olaraq *alınmaq, alışmaq, vurulmaq, qurumaq, dolanmaq, eşmək, əkmək, keçinmək, keçirmək, oynatmaq, otarmaq, ötürmək, tutulmaq, üzülmək* və s. sözləri göstərmək olar. Bu fellərin hər biri müxtəlif hərəkət məfhumunu ifadə edir; məsələn, **alınmaq** (ələ gətirilmək) – **alınmaq** (incimək); **alışmaq** (odlanmaq) – **alışmaq** (öyrəşmək); **vurulmaq** (döyülmək) – **vurulmaq** (bənd olmaq); **qurumaq** (quru vəziyyətə düşmək) – **qurumaq** (üzülmək); **dolanmaq** (gəzmək) – **dolanmaq** (yaşamaq); **eşmək** (qazmaq) – **eşmək** (burmaq); **əkmək** (basdırmaq) – **əkmək** (rədd etmək) – **əkmək** (şumlamaq) – **əkmək** (səpmək); **keçinmək** (ölmək) – **keçinmək** (yaşamaq); **keçirmək** (ötürmək) – **keçirmək** (söndürmək); **oynatmaq** (rəqs etdirmək) – **oynatmaq** (ələ salmaq); **otarmaq** (yemləmək) – **otarmaq** (aldatmaq); **ötürmək** (yola salmaq) – **ötürmək** (yemək); **tutulmaq** (həbs olunmaq) – **tutulmaq** (tutqunlaşmaq); **üzülmək** (əldən düşmək) – **üzülmək** (dərilmək).

Morfoloji yolla omonimlərin əmələ gəlməsi. Dilimizin lüğət tərkibinin artmasında, zənginləşməsində, omonim cərgələrin yaranmasında morfoloji prosesin əhəmiyyəti daha çoxdur. İsim, sifət, fel köklərindən sözdüzəldici şəkilçilərlə omonim cərgə düzəlir.

Morfoloji yolla əmələ gələn omonimləri iki qrupa bölmək olar:

1. Kökləri omonim olan sözlərdən düzələn omonimlər.
2. Kökləri omonim olmayan sözlərdən düzələn omonimlər.

Kökləri omonim olan düzəltmə omonimlər. Bu omonimlərin komponentləri həm köklərinə, həm də şəkilçilərinə görə bir-biri ilə omonim münasibətdə olur. Məsələn:

Ağa – ağalıq (hökmranlıq) – **ağa** – ağalıq (ağalara məxsus yer)

Ağ – ağartı (məhsul) – **ağ** – ağartı (görünən ağ şey)

Ayna – aynalı (tüfəng) – **ayna** – aynalı (güzgüsü olan)

Aş – aşıq (plov üçün yararlı) – **aş** – aşıq (aşa qoyulmuş dəri)
Bağ – bağlıq (bağ üçün yararlı, bağı çox olan yer) – **bağ** – bağlıq
(ip, sap)

Bağ – bağça (kiçik bağ, güllük) – **bağ** – bağça (tərbiyə müəssisəsi) və s.

Kökləri omonim olmayan düzəltmə omonimlər. Bu omonimlər ancaq şəkilçilərin vasitəsilə bir-birinə formaca tam uyğunlaşır. Sözlər şəkilçilərin köməyi ilə omonim cərgə əmələ gətirir:

Almalıq (çuxur yer, çökəklik) – **almalıq** (alma bağı)

Burğu (alət) – **burğu** (çubuq)

Vergi (dövlət rüsumu) – **vergi** (istedad)

Vurğu (zərbə) – **vurğu** (müəyyən səsin ucaldılması)

Arpalıq (arpa olan yer) – **arpalıq** (çökəklik)

Sintaktik yolla əmələ gələn omonimlər. Sintaktik yolla da omonimlər yaranır. Bu üsulla düzələn omonimlər əsasən yanaşma əlaqəsi əsasında cərgə əmələ gətirir. Məsələn:

Aypara (bir-iki günlük ay) – **aypara** (qadın bəzəyi)

Alacəhrə (quş adı) – **alacəhrə** (ağac)

Quşqonmaz (bitki) – **quşqonmaz** (uca, sıldırım)

Danabaş (qurd) – **danabaş** (küt, sarsaq)

İkibaşlı (iki başı olan) – **ikibaşlı** (kinayəli)

İkiüzlü (iki üzü olan) – **ikiüzlü** (yaltaq)

Karvanqıran (zəhərli ot) – **karvanqıran** (ulduz) və s.

Sintaktik yolla mürəkkəb ixtisarlardan da omonimlər əmələ gəlir:

AMM – Azərbaycan Milli Məclisi (1945-1946-cı illərdə)

AMM – Azərbaycan Modernləşdirmə Mərkəzi

AP – Assoşieyted Press

AP – Avropa Parlamenti

ASA – Azərbaycan Sahibkarlar Assosiasiyası

ASA – Azərbaycan Sosiologiya Assosiasiyası və s.

OMONİMLƏRİN TƏSNİFİ

Eyni və müxtəlif qrammatik kateqoriyalara aid sözlərin bir qismini fonetik tərkibcə eyni və ya yaxın, leksik və qrammatik mənaca eyni və ya müxtəlif olan sözlər təşkil edir. Bu sözlər həm dilin daxili imkanları, həm də alınma sözlər hesabına əmələ gəlir.

Formaca eyni, mənaca müxtəlif sözlərdən biri də omonimlərdir. Onların nitq hissələrinə münasibəti, tərkibləri, mənşəyi və növləri müxtəlifdir. Omonimləri müxtəlif şəkildə təsnif etmək olar. Onları mənşələrinə, əmələ gəlmələrinə, nitq hissələrinə, tərkiblərinə və quruluşlarına, mənə və qrammatik formalarına və s. görə qruplaşdırmaq olar.

Omonimləri təsnif edərkən onların aşağıdakı cəhətləri nəzərə alınmalıdır:

1. Səslənmə eyniliyi.
2. Yazılış eyniliyi.
3. Mənə müxtəlifliyi.
4. Eyni və müxtəlif nitq hissələrinə aidliyi.

Dilimizdə işlədilən omonimləri dil vahidlərinin omonimlik xarakterinə, omonim vahidlərin tamlıq dərəcəsinə, mənşələrinə, mənşələrinə, morfoloji quruluşlarına, tərkiblərinə, mənalarına görə bölmək olar:

I. Dil vahidlərinin omonimlik xarakterinə görə. Bu prinsipə görə omonimlərin aşağıdakı növlərini göstərmək olar:

- a) omonim morfemlər;
- b) omonim sözlər;
- c) omonim birləşmələr;
- ç) omonim cümlələr;

d) qarışıq omonimlər: 1) Şəkilçi ilə sözün omonimliyi, 2) Sözlə söz birləşməsinin omonimliyi, 3) Söz birləşməsi ilə cümlələrin omonimliyi.

II. Qrammatik formaların uyğunluğuna görə. Bu bölgüyə əsasən omonimləri iki yerə ayırmaq olar: *tam və natamam omonimlər*.

Tam omonimlər eyni nitq hissəsinə aid olub, bütün formalarında bir-biri ilə tam eynilik təşkil edən omonimlərdir; məsələn, **bağça** (*is.* kiçik bağ, güllük) – **bağça** (*is.* müəssisə); **dağ** (*is.* yüksəklik) – **dağ** (*is.* qəm) – **dağ** (*is.* yandırma); **top** (*is.* silah) – **top** (*is.* kos); **ləpə** (*is.* qoz, fındıq içi) – **ləpə** (*is.* dalğa) və s.

Natamam omonimlər müxtəlif nitq hissələrinə aid olub, köklərinə görə tam uyğun gəlir, sonra qəbul etdikləri formal əlamətlərə görə fərqlənir; məsələn, **köç** (*is.*) – **köç** (*f.*); **aş** (*is.*) – **aş** (*f.*); **at** (*is.*) – **at** (*f.*) və s.

Köç (*isim*) → köçüm (*mənsüb.*), köçdür (*xəbərlik*)

Köç (fel) → köçmək (*məsdər*), köçdü (*keçmiş zaman*)

Aş (isim) → aşın (*viy. hal*), aşlar (*kəm.*)

Aş (fel) → aşmalı (*vacib*), aşır (*indiki zaman*)

At (isim) → atı (*təsirlik hal*), atın (*mənsüb.*)

At (fel) → atacaq (*gələcək zaman*), ataraq (*feli bağ.*)

III. Mənşəyinə görə. Omonimlər mənşəyinə görə iki yerə bölünür:

1. Bir kökdən əmələ gələnələr.

2. Müxtəlif köklərdən əmələ gələnələr.

Bir kökdən əmələ gələn omonimlərə *etimoloji semantik*, müxtəlif köklərdən əmələ gələn omonimlərə isə *tarixi* omonimlər deyilir.

Etimoloji omonimlər müxtəlif mənşəli olub, tarixən fonetik dəyişmə nəticəsində təsadüfən tələffüzçə eyniləşən, qrafik cəhətdən eyni olan omonimlərdir; məsələn, **biz** (isim) – **biz** (əvəzlik); **çay** (bitki) – **çay** (axar su); **ton** (musiqi sədasi) – **ton** (ağırlıq ölçüsü); **tər** (maye) – **tər** (təzə); **əqrəb** (kəfگیر) – **əqrəb** (həşərat); **ərz** (yer) – **ərz** (anlatma); **kərə** (yağ) – **kərə** (qulağı qısa heyvan); **yal** (tük) – **yal** (it yemi); **çin** (rütbə) – **Çin** (ölkə) – **çin** (alət adı) – **çin** (doğru) və s.

Semantik omonimlər bir sözün bir və ya iki mənasının əsas məna ilə hər cür əlaqəsini kəsərək maksimal məna ayrılığına malik omonimlərdir; məsələn, **mürəkkəb** (rəng) – **mürəkkəb** (çətin); **mal** (əmtəə, əşya) – **mal** (heyvan); **gün** (günəş) – **gün** (müddət); **dad** (hiss) – **dad** (qışqırmaq); **bağ** (meyvəlik) – **bağ** (ip); **bel** (üzv) – **bel** (alət); **əsər** (yaradıcılıq işi) – **əsər** (iz) – **əsər** (təsir) və s.

IV. Əmələ gəlmələrinə görə. Omonimləri əmələ gəlmələrinə görə iki yerə ayırmaq olar:

1. Həmin dilin daxili imkanları hesabına əmələ gələnələr; məsələn, **üz** (isim) – **üz** (fel); **tut** (isim) – **tut** (fel); **yad** (isim) – **yad** (sifət) və s.

2. Başqa dillərdən alınma sözlər hesabına yarananlar; məsələn, **tab** (*fars. güc*) – **tab** (*fars. dözmə*); **tam** (*ər. dad*) – **tam** (bütöv); **parça** (*fars. material*) – **parça** (hissə); **para** (pul) – **para** (*ər. hissə*); **rast** (*fars. musiqi havası*) – **rast** (*fars. qarşılaşma*); **tas** (*ər. su qabı*) – **tas** (*ər. uduş dövrəsi*).

V. Morfoloji quruluşuna görə. Bu prinsipə görə omonimləri iki qrupa ayırmaq olar: *əsas və törəmə omonimlər*.

Əsas omonimlər tarixən bir-biri ilə əlaqədar olmamış sözlərdir; məsələn, **şam** (cisim) – **şam** (yemək); **şan** (qovuluq mum) – **şan** (ad-san); **saz** (musiqi aləti) – **saz** (kefi kök); **sar** (quş) – **sar** (bürümək) – **sar** (ağac).

Törəmə omonimlər mənşəcə eyni olmuş, onların arasında əlaqə hiss olunur; məsələn, **şiş** (çubuq) – **şiş** (qabarma); **şor** (duzu çox olan) – **şor** (ağartı növü); **yaş** (maye) – **yaş** (nəm); **fəsil** (ilin dördüdə biri) – **fəsil** (əsrin hissəsi); **tağ** (kol) – **tağ** (hissə); **siyasət** (dövlətin yeritdiyi siyasət) – **siyasət** (hiylə).

VI. Omonimlərin tərkibcə bölgüsü. Dilçilik ədəbiyyatında omonimlərin tərkibcə iki – sadə və düzəltmə növü qeyd olunur. Azərbaycan dili materialları əsasında demək olar ki, omonimlər tərkibcə üçdür: *sadə, düzəltmə, mürəkkəb.*

Sadə omonimlər. Bu omonimlər həm fonetik amillər, həm də bir sözün mənaca obyektiv şəkildə inkişaf etməsi nəticəsində yaranır. Bunlar dilin öz sözləri və başqa dillərdən alınma sözlərdən ibarətdir; məsələn, **səfər** (ər. yola çıxmaq) – **səfər** (ər. dəfə); **sona** (erkək ördək) – **sona** (gözəl); **rəf** (ər. ləmə) – **rəf** (ər. yox etmək); **ocaq** (od qalanmış yer) – **ocaq** (nəsil); **saç** (tel) – **saç** (yaymaq) **göy** (rəng) – **göy** (səma) və s.

Düzəltmə omonimlər. Bu omonimlər etimoloji cəhətdən əlaqədar olan və olmayan sözlərdən şəkilçilər vasitəsilə əmələ gəlir. Düzəltmə omonimləri müəyyənləşdirmək nisbətən asandır. Çünki onlar dəqiq tarixi leksik axtarışlar tələb etmir. Bunlar sözyaratma və formayaratma prosesinin nəticəsidir; məsələn, **sağlıq** (sağlamlıq) – **sağlıq** (qədər qaldırma); **donluq** (maaş) – **donluq** (parça) və s.

Mürəkkəb omonimlər yanaşma və idarə əlaqələri əsasında sadə sözlərdən, sadə və düzəltmə sözlərdən yaranır. Mürəkkəb omonimlər sadə və düzəltmə omonimlərə nisbətən azdır və bunların çoxu termin kimi işlədilir; məsələn, **quşqonmaz** (bitki) – **quşqonmaz** (uca); **bağrıqara** (quş) – **bağrıqara** (kədərli); **alacəhrə** (quş) – **alacəhrə** (ağac); **ağzıbir** (həbsxana) – **ağzıbir** (sözü bir) və s.

VII. Mənalara görə omonimlərin təsnifi. Azərbaycan dili materialı əsasında omonimlərin mənaca 5 növünü qeyd etmək olar:

1. Leksik omonimlər.
2. Leksik-qrammatik omonimlər.
3. Qrammatik omonimlər.

4. Qarışıq tipli omonimlər.

5. Funksional omonimlər.

Leksik omonimlər. Fonetik tərkibləri, qrammatik məna və formaları eyni, leksik mənalara müxtəlif olan omonimlər leksik omonimlər adlanır; məsələn, **bazar** (alver yeri) – **bazar** (istirahət günü); **qaz** (quş) – **qaz** (fiziki maddə) – **qaz** (parça) və s.

Bazar – bazar, qaz – qaz – qaz omonim cərgələrin üzvlərinin fonetik tərkibləri eynidir. Eyni şəkildə tələffüz olunur, hamısı bir nitq hissəsinə – ismə aiddir və yazılışlarına görə də fərqlənmir. Onları bir-birindən ayıran cəhət ancaq mənalardır.

Leksik omonimləri müəyyən edərək sözlərin nominativ mənası və sintaktik cəhəti nəzərə alınmalıdır.

Hansı omonimləri leksik omonim hesab etmək olar? Aşağıda sadalanan tələblərə cavab verən omonimləri leksik omonim adlandırmaq olar:

1. Omonim cərgənin üzvləri fonetik tərkibcə eyni olmalıdır.
2. Qrammatik formaları eyni olmalıdır.
3. Qrafik və tələffüzçə tam eyniyyət təşkil etməlidir.
4. Bir nitq hissəsinə aid olmalıdır.
5. Leksik mənalara görə müxtəlif olmalıdır.

Leksik omonimlərin əmələ gəlmə yollarını iki şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Bir-biri ilə əlaqədar olmayan müxtəlif mənşəli sözlərin səs formalarının tarixi inkişaf nəticəsində bir-birinə uyğun gəlməsi.

2. Çoxmənalı sözlərin mənalardan birinin əsas mənadan uzaqlaşması.

Səs uyğunluğu nəticəsində yaranan omonimlər aşağıdakı yollarla əmələ gəlir:

1. Sözlərin mənacə inkişafı nəticəsində; məsələn, **öyrənmək** (bilmək) – **öyrənmək** (alışmaq); **ötmək** (keçmək) – **ötmək** (oxumaq); **oxşamaq** (bənzəmək) – **oxşamaq** (əzizləmək) və s.

2. Fonetik dəyişmə nəticəsində; məsələn, **dava** (*fars.* də'va) – **dava** (*ər.* dəva'); **dəf** (*ər.* dəf) – **dəf** (*ər.* dəf'); **axır** (*axur*) – **axır** (*ər.* axir); **ağıl** (mal-qoyun salınan yer) – **ağıl** (*ər.* əql) və s.

3. Alınma sözlərlə Azərbaycan sözlərinin uyğunlaşması nəticəsində; məsələn, **dad** (*fars.* fəryad) – **dad** (tam); **dar** (*fars.* dirək) – **dar** (sıx, geniş olmayan).

4. Ədəbi dil və dialekt sözlərinin fonetik tərkibcə eyniləşməsi nəticəsində; məsələn, **ala** (*ədəb.* qarışıq rəngli, açıq-mavi) – **ala** (*dan.* ağ ləkə) – **ala** (*məh.* alaq); **ahcı** (*ədəb.* müştəri) – **ahcı** (*ədəb.* yırtıcı) – **ahcı** (*məh.* qov) və s.

5. Alınma sözlərin uyğunlaşması nəticəsində; məsələn, **kavaler** (*fr.* bir ordenlə bir neçə dəfə təltif olunmuş) – **kavaler** (*fr.* qadınla rəqs edən kişi); **kadet** (*fr.* hərbi məktəb) – **kadet** (*fr.* partiya adı); **kadr** (*fr.* səhnə) – **kadr** (*fr.* müəyyən sahədə çalışan heyət) və s.

Çoxmənalı sözlərdən törəyən leksik omonimlər bir sözün iki və ya daha çox mənasının ilkin məna ilə əlaqəni kəsərək maksimal semantik ayrılması nəticəsində yaranır; məsələn, **basma** (rəng) – **basma** (möhr) – **basma** (kağız) – **basma** (naxış) – **basma** (çap); **beyt** (şeir parçası) – **beyt** (ev); **bəbək** (gözdəki qara dairəcik) – **bəbək** (qönçə); **bərə** (pusqu yeri) – **bərə** (sal) – **bərə** (sağın yeri); **bitirmək** (qurtarmaq) – **bitirmək** (yetişdirmək) və s.

Leksik omonimləri nitq hissələrinə görə əsasən üç qrupa ayırmaq olar: ismi, sifəti, feli.

İsmi leksik omonimlər. Bu omonim cərgələrin üzvləri ancaq isimdən ibarətdir; məsələn, **əməl** (iş) – **əməl** (hesab əməliyyatının hər biri) – **əməl** (arzu, ümid); **ərz** (yer) – **ərz** (şikayət etmə) – **ərz** (yer) – **ərz** (şikayət etmə) – **ərz** (müddət); **əsər** (iş) – **əsər** (iz) – **əsər** (təsir); **əsmə** (çöl bitkisi) – **əsmə** (titrəmə) – **əsmə** (çarşabın bir növü); **zəfər** (qələbə) – **zəfər** (bəla); **zindan** (qazamat) – **zindan** (dəmiri döymək üçün alət) və s.

Sifəti leksik omonimlər. Belə omonimlərin üzvləri sifətə aid olur; məsələn, **simli** (teli olan) – **simli** (qanı zəhərlənmiş); **üzlü** (üzü olan) – **üzlü** (yağlı) – **üzlü** (həyasız); **biryerli** (bir yeri olan) – **biryerli** (həmyerli); **bağlı** (qapalı) – **bağlı** (bağı çox olan yer) – **bağlı** (məftun) – **bağlı** (əlaqədar); **duru** (sulu) – **duru** (şəffaf) – **duru** (xalis) və s.

Feli leksik omonimlər. Bunların üzvləri ancaq fel olur; məsələn, **bələnmək** (sarınmaq) – **bələnmək** (bulaşmaq); **qarışmaq** (müdaxilə etmək) – **qarışmaq** (dolaşmaq düşmək) – **qarışmaq** (bənd olmaq); **yetişmək** (dəymək) – **yetişmək** (çatmaq) – **yetişmək** (həddi-bülüğa çatmaq); **yoluxmaq** (xəstəliyə tutulmaq) – **yoluxmaq** (baş çəkmək); **işləmək** (iş görmək) – **işləmək** (bayıra getmək) və s.

Leksik-qrammatik omonimlər. Müxtəlif nitq hissələrinə aid olub, bir-birindən leksik və qrammatik mənalara görə fərqlənən omonimlər *leksik-qrammatik* omonimlər adlanır.

Leksik-qrammatik omonimlərin komponentləri müxtəlif nitq hissələrinə aid olsa da, onlar səslənmələrinə və yazılışlarına görə eyni olur. Bunlarda ümumi cəhətlərlə yanaşı, fərdi, ancaq həmin nitq hissələrinə xas olan əlamətlər də vardır. Cərgənin üzvləri aid olduqları nitq hissələrinin formal əlamətlərini qəbul edir. Lakin bu formal cəhətlər onların mənasına təsir göstərmir; omonimliyində mane olmur, işlənmə sahələrinin müxtəlifliyinə işarə edir. Demək, müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlərin leksik-qrammatik omonim kimi işlənməsi onların qəbul etdikləri formal əlamətlərə əsasən yox, köklərinin mənacə müxtəlifliyinə, forma eyniliyinə görədir. Leksik-qrammatik omonimləri nitq hissələrinə görə belə qruplaşdırmaq olar; isim – sifət, isim – fel, sifət – fel, sifət – qoşma, say – fel, isim – nida, isim – ədat, fel – nida və s.

İsim və sifətdən ibarət leksik-qrammatik omonimlər: **kip** (*is.* topa) – **kip** (*sif.* sıx); **lopa** (*is.* alov) – **lopa** (*sif.* iri); **lülə** (*is.* boru) – **lülə** (*sif.* bükülmüş); **misri** (*is.* mahnı növü) – **misri** (*sif.* kəsərli); **nazlı** (*is.* şaftalı növü) – **nazlı** (*sif.* dəcəl, ərköyün) və s.

İsim və feldən ibarət leksik-qrammatik omonimlər: **an** (*is.* ləhzə) – **an** (*f.* yada salmaq); **ara** (*is.* ortalıq) – **ara** (*f.* axtarmaq); **bit** (*is.* cücü) – **bit** (*f.* tamamlamaq); **qır** (*is.* qatı maddə) – **qır** (*f.* kəsmək); **yağ** (*is.* qida maddəsi) – **yağ** (*f.* yağışın düşməsi); **yara** (*is.* xəstəlik) – **yara** (*f.* lazım olmaq) və s.

Sifət və feldən ibarət leksik-qrammatik omonimlər: **cır** (*sif.* yabanı) – **cır** (*f.* parçalamaq); **sıx** (*sif.* qalın) – **sıx** (*f.* əzmək); **çaş** (*sif.* əyri) – **çaş** (*f.* özünü itirmək) və s.

Leksik-qrammatik omonim cərgələrin üzvləri bir-birindən leksik və qrammatik mənalara, qəbul etdikləri əlavə qrammatik formaların müxtəlifliyinə görə də fərqlənir.

Hansı omonimləri leksik-qrammatik omonim hesab etmək olar? Leksik-qrammatik omonimlərin əsas əlamətləri bunlardır:

1. Müxtəlif nitq hissələrinə aidlik.
2. Leksik və qrammatik mənalara fərqli olması.
3. Səslənmələrinə və yazılışlarına görə eynilik.
4. Mənşələrinin eyni və müxtəlif olması.

5. Sintaktik funksiyalarının müxtəlif olması.

6. Müxtəlif morfoloji paradıqmalı və sintaktik funksiyalı olması.

Azərbaycan dilində leksik-qrammatik omonimlər aşağıdakı yollarla əmələ gəlir:

1. Müxtəlif sözlərin fonetik tərkibcə təsadüfi uyğunluğu yolu ilə; məsələn, **yad** (isim) – **yad** (sifət); **yaz** (isim) – **yaz** (fel); **at** (isim) – **at** (fel); **gül** (isim) – **gül** (fel); **biz** (isim) – **biz** (əvəzlik); **min** (say) – **min** (fel) və s.

2. Nitq hissələrinin bir-birinə keçməsi yolu ilə; məsələn, **isim**:

<i>isim – sifət:</i>	<i>kök – kök</i>	<i>arı – arı</i>
<i>isim – fel:</i>	<i>qabar – qabar</i>	<i>tala – tala</i>
<i>isim – zərflər:</i>	<i>qabaq – qabaq</i>	<i>baş-ayaq – baş-ayaq</i>
<i>sifət – isim:</i>	<i>ağ – ağ</i>	<i>göy – göy</i>
<i>sifət – zərflər:</i>	<i>təzə – təzə</i>	<i>tərs – tərs və s.</i>

3. Omonim şəkilçilərin artırılması yolu ilə; məsələn, **keçmiş** (*is.*) – **keçmiş** (*f.sif.*) – **keçmiş** (*f.*); **gələcək** (*is.*) – **gələcək** (*f.sif.*) – **gələcək** (*f.*).

Qrammatik omonimlər. Qrammatik omonim nədir? Köklərinin omonim olub-olmamasından asılı olmayaraq sözlərə sözdüzəldici şəkilçilər artırmaqla əmələ gələn omonimləri qrammatik omonim adlandırmaq olar. Bu omonimlərin əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

- 1) bunların üzvləri eyni nitq hissəsinə aid olur;
- 2) leksik mənaları müxtəlif, qrammatik mənaları eynidir;
- 3) yazılış və tələffüz cəmi isə tam eyni olur.

Qrammatik omonimlərə aid nümunələr: **aylıq** (maaş) – **aylıq** (bir aya aid iş); **aşıqlıq** (aşiq sənəti) – **aşıqlıq** (oynaq sümüyün yeri); **atalıq** (ögey ata) – **atalıq** (ata üzərinə düşən vəzifə); **bağlama** (bağlanmış şey) – **bağlama** (deyişmə); **başlıq** (örtük) – **başlıq** (sərlövhə) – **başlıq** (süd pulu); **qazma** (daxma) – **qazma** (alət); **qazıntı** (faydalı süxurlar) – **qazıntı** (tör-töküntü); **yaylıq** (dəsmal) – **yaylıq** (yayda yetişən); **birlik** (ittifaq) – **birlik** (ölçüsü, nömrəsi, sayı və s. bir olan) və s.

Qarışıq omonimlər. Azərbaycan dilində leksik-qrammatik omonimlərlə yanaşı, qarışıq tipli omonimlər də vardır. Əgər leksik omonimlərin üzvləri bir nitq hissəsi ilə əlaqədardırsa, leksik-qrammatik

omonimlərin üzvləri iki nitq hissəsi ilə əlaqədardır. Bunların tərkibi leksik-qrammatik omonimlərdən ibarətdir.

Müxtəlif nitq hissələrinə aid olan, leksik və leksik-qrammatik omonimlərin qarışığından düzələn, azı üç üzvlü omonim cərgələri qarışıq omonimlər adlandırmaq olar; məsələn:

Al I (<i>isim</i>)	– hiylə
Al II (<i>isim</i>)	– xəyal (mövhum surət)
Al III (<i>sifət</i>)	– qırmızı
Al IV (<i>fel</i>)	– götürmək
Artıq I (<i>isim</i>)	– qalıq
Artıq II (<i>ədat</i>)	– daha
Artıq III (<i>sifət</i>)	– çox
Düz I (<i>isim</i>)	– sahə
Düz II (<i>sifət</i>)	– doğru
Düz III (<i>fel</i>)	– qoymaq
Düz IV (<i>zərf</i>)	– açıq
Düz V (<i>ədat</i>)	– ancaq və s.
Gəz I (<i>isim</i>)	– gərtik
Gəz II (<i>fel</i>)	– hərəkət etmək
Gəz III (<i>num. söz</i>)	– dəfə
Kəm I (<i>isim</i>)	– əskik
Kəm II (<i>sifət</i>)	– pis
Kəm III (<i>zərf</i>)	– az

Funksional omonimlər çoxmənalı sözlərin məna əlaqəsini itirməsi nəticəsində əmələ gəlir. Bunlar bir sözdən törəsə də, müxtəlif nitq hissələrinə aid olur, sintaktik funksiyaları da müxtəlifdir. Belə omonimlər çoxfunksiyalıdır.

Funksional omonimləri sözlərin səs tərkiblərinə, qrammatik mənalarına, müxtəlif nitq hissələrinə aidliyinə, müxtəlif funksionallığına görə yox, mətnlə müəyyənləşdirmək mümkündür. Demək, bu omonimlər leksik mənalarına görə deyil, sintaktik funksiyalarına görə müəyyən edilir. Yazılışları, formaları və səslənmələri eynidir. Məsələn, *düz*, *cəld*, *sakit*, *sərt*, *yaman*, *bərk*, *yaxşı*, *gözəl*, *pis* və s. Bu sözlər isimdən əvvəl gəldikdə sifət (*düz*, *cəld*, *sakit adam*), feldən əvvəl gəldikdə isə (*düz danışır*, *cəld hərəkət edir*, *sakit*

danışır və s.) zərf olur. Belə omonimlər ancaq işlənmə yerlərinə və funksiyalarına əsasən müəyyənləşir. Bunlar sifət kimi işləndikdə təyin, zərf kimi işləndikdə isə zərflik olur.

OMOMORFEMLƏR

Dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində, çoxmənalı sözlərin və omonimlərin yaranmasında şəkilçilərin rolu çoxdur. Bu cəhətdən sözlərə əlavə olunaraq onlarda yeni məna yaradan şəkilçilər və qrammatik formaların leksikləşməsi prosesi daha əhəmiyyətlidir. Şəkilçilər ayrılıqda müstəqil işlədilib yeni məna ifadə etməsə də, yeni sözlərin yaranmasında, onlar arasında əlaqə yaratmaqda, təfəkkürümüzün təzahür formalarının qaydaya salınmasında, dilimizin sözyaratma prosesini müəyyənləşdirməkdə, qrammatik sistemin əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır.

Dilimizdə işlədilən şəkilçilərin (sözdüzəldici və sözdəyişdirici) bir qismi eyni formalı, müxtəlif funksiyalıdır. Bu şəkilçilər səslənmələrinə, fonetik tərkiblərinə görə tam eyniyyət təşkil edir. Onlar əlavə olunduqları sözün ya mənasını dəyişir, ya da həmin sözün başqa sözlərlə müxtəlif münasibətini bildirir. Bir qismi isə formaca müxtəlif olsa da, mənaca ya bir-birinə yaxın, ya da əks olur. Bu cəhətdən dilimizdəki şəkilçiləri üç qrupa ayırmaq olar:

1) formaca eyni, mənaca müxtəlif olanlar (omonim və çoxmənalı şəkilçilər);

2) formaca müxtəlif, mənaca bir-birinə yaxın və ya eyni olanlar (sinonim və dublet şəkilçilər);

3) formaca müxtəlif, mənaca bir-birinə əks olanlar (antonim-şəkilçilər).

Dilimizdə isim və sifət düzəldən **-şünas, -saz, -baz, -kar;** sifətin azaltma dərəcəsinin şəkilçiləri (**-sov, -ımtıl, -mıtraq, -raq**); feli bağlama şəkilçiləri (**-ib, -araq, -anda, -dıqca, -ınca, -alı, -madan, -məmiş, -ikən**) sinonim şəkilçilərdir. **-sız (-siz, -suz, -süz), -bi, -ba, -li, -ov, -zadə** şəkilçiləri isə dublet şəkilçilərdir.

Antonim şəkilçilər, demək olar ki, dilimizdə yox dərəcəsinədir. Antonim şəkilçilərə **-lı (-li, -lu, -lü), -sız (siz, -suz, -süz)** şəkilçilərini nümunə göstərmək olar.

Çoxmənalı və omonim şəkilçilər sinonim və antonim şəkilçilərdən həm forma, həm də mənaca fərqlənir. Ona görə də onlar arasında hüdu qoymaq, onları bir-birindən ayırmaq asandır. Çoxmənalı, omonim, sinonim və antonim şəkilçiləri bir-birindən fərqləndirərkən onların formasına, mənasına və funksiyasına əsaslanmaq lazımdır.

Sözdüzəldici omonim şəkilçilər müxtəlif mənalı və formalı sözlərə əlavə edilərək onlardan müxtəlif mənalı yeni sözlər əmələ gətirir. Bu şəkilçilərin əmələ gətirdiyi yeni sözlərin hamısı deyil, bəzisi omonim kimi çıxış edir.

Bu və ya digər şəkilçinin konkretləşdirici rolunu, mənasını söz vasitəsilə bilmək olar. Şəkilçilərin sözyaratma, sözdəyişmə və formayaratma keyfiyyəti ancaq sözdə müəyyənləşir, mənalı qəti olaraq dəqiqləşir. Ona görə də şəkilçilərin sözdüzəldici və ya sözdəyişdirici olmasını, omonimliyini sözsüz təsəvvür etmək olmaz.

Sözdüzəldici şəkilçilərin müəyyən hissəsi öz səs tərkibinə görə bir-birinə uyğun gəldiyi kimi, onlar sözdəyişdirici və forma düzəldən şəkilçilərlə də eyniləşə bilər.

Sözdüzəldici omomorfemlər dildə mövcud olan başqa morfemlərdən həm mənasına, həm də funksiyasına görə əsaslı fərqlənir. Sözü strukturunda onların başqa morfemlərlə birləşmə qayda və qanunları müxtəlifdir. Sözdüzəldici morfemlərin bir nitq hissəsi daxilindəki omonimliyinə nisbətən müxtəlif qrammatik və ya leksik-qrammatik kateqoriyaların şəkilçilərinin omonimliyini təyin etmək daha asandır, çünki bunların mənası və funksiyası gözə tez dəyir, müxtəlif sözlərdən müxtəlif mənalı və funksiyalı sözlər alınır.

Bir və ya müxtəlif kateqoriyaya aid olan şəkilçilərin omonimliyini, əsasən, məna və funksiya meyarları əsasında müəyyənləşdirmək olar. Dilimizdəki omomorfemlər, əsasən, üç nitq hissəsində özünü göstərir: isim, sifət, fel.

Şəkilçilər öz ilk formasını saxlamaqla, abstraktlaşma və ümumiləşmə nəticəsində söz yaratma imkanını genişləndirərək çoxmənalı olduğu kimi, əlavə olunduqları sözlərin məna və funksiyalarında dəyişiklik yaratmaqla da omonimləşir.

Çoxmənalı morfemlərə felin məchul və qayıdış növlərinin (*-il*, *-in*), xəbərlik və şəxs kateqoriyalarının və s. şəkilçilərini aid etmək olar.

Azərbaycan dilində elə şəkilçilər var ki, onları həm omonim, həm də çoxmənalı şəkilçilər kimi qəbul etmək mümkündür. Bunları bir-birindən ayırmaq çətin, çünki hər ikisi formaca eynidir, eyni nitq hissəsi daxilində fəaliyyət göstərir. Şəkilçilərin omonim və çoxmənalı kimi olması təbiidir. Omonim şəkilçilərin bir qismi təsadüfi səs uyğunluğu nəticəsində yaranırsa, digər qismi çoxmənalılıqdan əmələ gəlmişdir. Çoxmənalı şəkilçilər mənə əlaqələrini itirərək omonimləşmişdir.

Şəkilçinin omonim və ya çoxmənalı olmasını müəyyənləşdirərkən aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

1. Omomorfemlər müxtəlif mənəli şəkilçilərdir. Polisemantik morfemlər isə bir-biri ilə mənəyə əlaqədardır, bir mərkəzdə birləşir.

2. Omomorfemlərin sözyaratma imkanı müxtəlifdir. Onlar müxtəlif paradıqmalıdır. Polisemantik morfemlərin isə sözyaratma imkanı eynidir, bir paradıqmalıdır.

3. Omomorfemlərin funksiyası müxtəlif, çoxmənalılarınkı isə eynidir.

4. Sinonimi olan şəkilçilər polisemantik, sinonimi olmayanlar isə omonim olur.

Şəkilçinin omonimliyi sözün mənasından, qrammatik təbiətindən, şəkilçinin xüsusiyyətindən asılıdır. Omonim və çoxmənalı şəkilçiləri bir-birindən mənə və funksiyaya görə fərqləndirərkən tarixi faktlara yox, dilin müasir faktlarına əsaslanılmalıdır. Çünki diaxronik planda şəkilçi öz formasını, mənasını və funksiyasını dəyişə bilər. Müəyyən bir dövrdə omonim olan şəkilçilər başqa bir dövrdə öz omonimliyini itirər və ya əksinə, omonim olmayan şəkilçilər omonimləşər. Məhz buna görə də şəkilçilərin omonimliyinə sinxronik plandan yanaşmaq lazımdır.

Şəkilçilərin omonimliyinə toxunarkən onların fonetik çoxvariantlılığı da nəzərə alınmalıdır. Şəkilçilərin əsas variantları kimi qeyri-əsas variantları, əsas və qeyri-əsas variantları da omonim olur.

Şəkilçilər bir-biri ilə omonim münasibətdə olduğu kimi, onlar sözlərlə də formaca uyğunlaşaraq omonim kimi çıxış edir.

Dildə omomorfemlərin olmasına təsadüf nəticəsi kimi yox, dilin daxili inkişaf qanunauyğunluğu kimi baxılmalıdır. Qrammatik şəkilçilərin bir qismi qanunauyğunluq nəticəsində öz əvvəlki mənasını saxlamaqla bərabər, əlavə olunduqları sözləri yeni leksik vahidə

çevirə bilən mənə da kəsb etməklə yeni leksik şəkilçilərin yaranmasına səbəb olur (məsələn, *-acaq, -ar, -maq, maz* və s.).

Səslənmələrinə və yazılışlarına görə eyni, mənə və funksiyaca fərqli olan şəkilçiləri omonim şəkilçilər kimi qəbul etmək olar.

Azərbaycan dilində omomorfemlər aşağıda göstərilən yollarla yaranır:

- 1) şəkilçilərin tələffüzçə və yazılışca təsadüfi eyniləşməsi;
- 2) çoxmənalı şəkilçilərin mənə və vəzifəcə genişlənərək çoxmənalılıqdan uzaqlaşması;
- 3) mənbəyində ayrıca söz kimi işlənən vahidlərin dilimizdə şəkilçi mövqeyinə keçməsi;
- 4) başqa dillərdən sözlər birlikdə şəkilçilərin alınması;
- 5) qrammatik şəkilçilərin leksik, leksik-qrammatik şəkilçi yerinə keçməsi;
- 6) şəkilçidən şəkilçinin törəməsi (*-lıq* → *-lı, laq* → *la, maq* → *ma* və s.);
- 7) şəkilçilərin fonoloji dəyişməsi (reduksiya, substantivləşmə, assimilyasiya, fonetik divergensiya, morfoloji cəhətdən ayrılma).

Omonim şəkilçiləri 4 qrupa ayırmaq olar:

1. Leksik şəkilçilərin omonimliyi (omonim-leksik şəkilçilər).
2. Qrammatik şəkilçilərin omonimliyi (omonim-qrammatik şəkilçilər).
3. Leksik-qrammatik şəkilçilərin omonimliyi.
4. Qrammatik-leksik şəkilçilərin omonimliyi.

I. Leksik şəkilçilərin omonimliyi. Omonim leksik şəkilçilər müxtəlif məfhumlar ifadə edən leksik vahidlər əmələ gətirir. Bunlar bir və ya bir neçə nitq hissəsini əhatə edir. Leksik omomorfemlər formaca eyni, məzmunca müxtəlifdir. Bunları həm omonim sözlərə, həm də omonim olmayan sözlərə əlavə etmək olar. Leksik omomorfemləri omonim sözlərə əlavə etdikdə onlardan yenə omonim sözlər yaradır, omonim olmayan sözlər əlavə olunduqda isə onların bir qismini omonimləşdirir; məsələn, omonim sözlərdən: *sür*(mək) → *sürü* (isim) – *sürü* (mək); göy → göyər (cücərmək) – göyər (soyuqdan rəngi göy rəngə çalmaq).

Omonim olmayan sözlərdən: *turş* → *turşu* (isim) – *turşu* (fel); *kəs*(mək) → *kəsir* (əməliyyat) – *kəsir* (qalıq) və s.

Azərbaycan dilində leksik omomorfemlər aşağıdakılardır:

-a (-ə) – **-a** (-ə), **-ı** (-i, -u, -ü) – **-ı** (-i, -u, -ü), **-la** (-lə) – **-la** (-lə), **-lı** (-li, -lu, -lü) – **-lı** (-li, -lu, -lü), **-ov** – **-ov**, **-sız** (-siz, -suz, -süz) – **sız** (-siz, -suz, -süz), **-kı** (-ki, -ku, -kü) – **-kı** (-ki, -ku, -kü).

II. Qrammatik şəkilçilərin omonimliyi. Bu şəkilçilərə ismin yiyəlik, yönlük və təsirlik hallarının, mənsubiyyət kateqoriyasının şəkilçiləri, felin əmr şəklinin (birinci şəxsin tək, ikinci şəxsin cəmi) şəxs sonluğu, arzu şəklinin şəkli əlaməti, kəmiyyət və felin üçüncü şəxsinə bildirən cəm şəkilçiləri daxildir. Omonim qrammatik şəkilçilər bir-birindən funksiyalarına görə fərqlənir.

Qrammatik omomorfemlər bunlardır:

-a (-ə) – **-a** (-ə), **-ı** (-i, -u, -ü) – **-ı** (-i, -u, -ü), **-ib** (-ib, -ub, -üb) – **-ib** (-ib, -ub, -üb), – **-im** (-im, -um, -üm) – **-im** (-im, -um, -üm), **-lar** (-lər) – **lar** (-lər), **-in** (-in, -un, -ün) – **in** (in, -un, -ün).

III. Leksik-qrammatik şəkilçilərin omonimliyi. Leksik və ya qrammatik şəkilçilərin omonimliyənə nisbətən, leksik-qrammatik şəkilçilər arasında omonimlik daha çoxdur. Bunlar həm mənalarına, həm də funksiyalarına görə tam omonim cütlük kimi işlədilir. Buraya müxtəlif kateqoriyaların əlamətləri və sözyaratma imkanları daxildir. Omonim olan leksik və qrammatik şəkilçilər tarixən qrammatik olmuş, sonra leksikləşməyə meyl etmişdir. Qrammatik şəkilçilər inkişaf nəticəsində iki qrupa – leksik və qrammatik şəkilçiyə ayrılmaqla omonimləşmişdir. Bunlar formaca eyni olsa da, məna və funksiyaca müxtəlifdir; məsələn, **-ış** (*iş, -uş, -üş*) şəkilçisi əslində felin qarşılıqlı və müştərək növünü düzəldən şəkilçi olmuşdür. İnkişaf əlaqədar onun həcmi genişlənmiş, yeni funksiyaya yiyələnmiş, yeni sözyaratma imkanı əldə etmiş, fəldən isim düzəltmişdir. İndi **-ış** bir deyil, formaca eyni olan iki şəkilçi kimi götürülməlidir.

Azərbaycan dilində aşağıda sadalanan leksik və qrammatik şəkilçilər bir-biri ilə omonim münasibətdə olur:

-a (-ə) – **-a** (-ə), **-aq** (-ək, -q, -k) – **-aq** (-ək, -q, -k), **-ar** (-ər) – **-ar** (-ər), **-araq** (-ərək) – **-araq** (-ərək), **-acaq** (-əcək) – **-acaq** (-əcək), **-ək** – **-ək**, **-da** (-də) – **-da** (-də), **-dan** (-dən) – **-dan** (-dən), **-dar** (-dər), **-dar** (-dər), **-dir** (-dir, -dur, -dür) – **dir** (-dir, -dur, -dür), **-ı** (-i, -u, -ü) – **ı** (-i, -u, -ü), **-ıq** (-ik, -uq, -ük) – **-ıq** (-ik, -uq, -ük), **-im** (-im, -um, -üm) – **-im** (-im, -um, -üm), **-in** (-in, -un, -ün) – **in** (-in, -un, -ün), **-caq** (-cək) – **-caq** (-cək).

IV. Qrammatik və leksik şəkilçilərin omonimliyi. Belə şəkilçilərə feli sifət düzəldən şəkilçiləri (*-miş, -miş, -muş, -müş; -acaq, -əcək; -ar, -ər; -malı, -məli; -ası, -əsi*) və felin zaman (*-miş, -miş, -muş, -müş; -acaq, -əcək; -ar, -ər*), vacib (*-malı, -məli*) və lazım (*-ası, -əsi*) şəkilçilərinin şəkilçilərini aid etmək olar. Bunlar formaca bir-birinə oxşasa da, müxtəlif məzmunlar, müxtəlif formalar yaradan şəkilçilərdir. Bu şəkilçilərin feli sifət, felin zaman və forma şəkilçiləri olduğunu yerinə, roluna və vəzifələrinə görə müəyyənənləşdirmək olar. Feli sifət şəkilçiləri kimi onların da fel köklərinə əlavə olunaraq əmələ gətirdikləri sözlər tərkib daxilində əşyanın və ya hadisənin keyfiyyətini ifadə edir, *hansı?* sualına cavab olur, təyin vəzifəsində çıxış edir; məsələn, *solmuş* (çiçək), *gələcək* (zaman), *yeməli* (xörək), *deyiləsi* (söz).

Felin zaman və forma şəkilçiləri kimi bunlar da işin müəyyən zaman daxilində icrasını, icrası lazım və vacib olan hərəkəti ifadə edir, aid olduğu sözdən sonra gəlir, cümlənin xəbəri olur; məsələn, *çiçək solmuş, zaman gələcək, xörək yeməli, söz deyiləsidir* və s.

SÖZLƏRLƏ ŞƏKİLÇİLƏRİN OMONİMLİYİ

Dildə yalnız müstəqim mənalı sözlər deyil, müstəqim mənalı sözlərlə şəkilçilər də omonim münasibətdə olur. Deməli, leksik mənalı sözlər kimi sözlərlə şəkilçilər və ayrı-ayrı şəkilçilər də formaca eyni, mənaca müxtəlif ola bilər. Dilimizdə eyni səs kompleksli vahidlər həm müstəqim leksik vahid, həm də şəkilçi kimi işlədilir. Müasir Azərbaycan dilində həm söz, həm də şəkilçi kimi işlənən *dar, sən, siz, süz, inci, un, dan, dən, daş, iş, aş, sin, tay, xana, xor, cil, gər, gil, gün, lay, maz* və s. vahidlərin fonetik və qrafik cəhətdən eyniləşməsi müxtəlif amillərlə bağlıdır. Onların bir qismi müstəqim sözlərin şəkilçiləşməsi, bir qismi başqa dildən alınması, bir qismi təsadüflə, digər bir qismi isə dilin daxili inkişaf qanunu ilə bağlıdır. Bunlar bir-birindən mənaca fərqlənsə də, fonetik tərkibcə və tələffüzcə eyniləşdikləri üçün omonimləşmişdir. Bunların müstəqim söz və ya şəkilçi olduğunu, müstəqil işlədilib-şlədilmədiyini, müstəqim mənə ifadə edib-etmədiyini mətne, situasiyaya, nitqə əsasən müəyyənənləşdirmək olar; məsələn, *Siz*

*özünüün vicdanən casus olmadığınızı göstərməklə xalqı inandır-
malısınız (M.S.Ordubadi); Mübahisəsiz məsələni həll etmək asandır.*

Deməli, dilimizin lüğət tərkibindəki sözlərin bir qisminin öz müstəqimliyini saxlamaqla şəkilçi mövqeyinə keçməsi nəticəsində eyni formalı müxtəlif vahidlər yaranmışdır. Bu da həmin vahidlərin omonimləşməsinə (sözlə şəkilçinin) səbəb olmuşdur.

Hal-hazırda dilimizdə omonim cərgə yaradan xeyli söz və şəkilçi vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

*al – al, ala – ala, alaq – alaq, alı – alı, an – an, ar – ar, araq –
araq, at – at, ac – ac, aş – aş, baz – baz, var – var, qan – qan, qın
– qın, qır – qır, dan – dan, dar – dar, daş – daş, dən – dən, dər –
dər, duz – duz, dur – dur, ək – ək, əl – əl, ələ – ələ, əli – əli, əm –
əm, ən – ən, ər – ər, ət – ət, iş – iş, yar – yar, yaraq – yaraq, yun –
yun, kar – kar, kəm – kəm, ki – ki, kin – kin, kür – kür, gər – gər, gəc
– gəc, gil – gil, gün – gün, laq – laq, lək – lək, maz – maz, mal – mal,
ov – ov, saz – saz, sal – sal, san – san, sən – sən, siz – siz, sız – sız,
sin – sin, sın – sın, süz – süz, tay – tay, tik- tik, ud – ud, un – un, ün
– ün, xana – xana, xor – xor, xar – xar, cil – cil.*

SİNTAKTİK OMONİMLƏR

Sintaktik omonimlər müxtəlif məzmunlu sintaktik vahidlərin – söz birləşmələri və cümlələrin formaca bir-birinə uyğun gəlməsi nəticəsində yaranır.

Sintaktik omonimlərdə söhbət sintaktik vahidlərin omonimliyindən getməlidir. Sintaktik vahidlər isə söz birləşmələri və cümlələrdir.

Sintaktik omonimlər üçün əsas əlamətlər aşağıdakılardır:

- 1) ən azı iki sintaktik vahid iştirak etməli;
- 2) həmin vahidlər formaca eyni və ya oxşar, mənaca müxtəlif olmalı;
- 3) leksik tərkib və qrammatik formaca bir-birinə uyğun gəlməli;
- 4) omomodellərdə sözlər kəmiyyətə bərabər olmalı;
- 5) sözlərin sıraya eyniliyi;
- 6) intonasiya uyğunluğu.

Bu əlamətlərə uyğun gələn eyni formalı, müxtəlif mənalı söz birləşmələri və cümlələr omonim söz birləşmələri və cümlələr kimi izah oluna bilər.

Nəzəri dilçilik ədəbiyyatında sintaktik omonimləri müəyyən-
ləşdirmək üçün: sözyaratma, sinonimlik, morfoloji, sintaktik, seman-
tik və s. müxtəlif meyarlar tətbiq edilir.

Sözyaratma və sinonimlik meyarları sintaktik omonimlərin təbiətinə
uyğun gəlmir. Sözyaratmada sözlərin yeni sözyaratma imkanı nəzərə
alınır. Birləşmələrdə isə sözlərin yaranması deyil, birləşməsi əsasdır.

Omonim frazeoloji vahidlər müxtəlif sinonim cərgələrdə iştirak
etsələr də, onların sinonimləri ilə mənaları arasında heç bir mənə
ümumiliyi olmur.

Sintaktik meyarda söz birləşmələri və cümlələrin quruluşu, tər-
kibi, formalaşması, distribusiyaların məcmuyu nəzərdə tutulur. Mor-
foloji ölçüdə birləşmələrin və cümlələrin eyniliyi, müxtəlif əla-
mətləri, müxtəlif paradiqmalara aid olması nəzərə alınır. Semantik
meyarda isə eyni formalı vahidlərin ifadə etdikləri mənaların müx-
təlif olması əsas götürülür. Sintaktik omonimlərdə də leksik omo-
nimlər kimi mənə meyarı əsasdır. Çünki əvvəla, bu meyarla söz
birləşmələri və cümlələrin mənaca fərqli olub-olmaması, ikincisi,
onlarda mənə əlaqəsinin qırılma dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Nəha-
yət, üçüncüsü, omonimlərin özü nə qrammatik, nə də sintaktik deyil,
xalis semantik hadisədir.

Əlbəttə, sintaktik omonimləri müəyyən etmək üçün sintaktik və
morfoloji meyarların da müəyyən rolu var, lakin əsas deyildir. Ona
görə də mənə meyarı əsas, sintaktik və morfoloji meyarlar isə
ikinci dərəcəlidir.

Sintaktik omonimləri iki qrupa ayırmaq olar:

1. Söz birləşmələrinin omonimliyi.
2. Cümlələrin omonimliyi.

OMONİM SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ

Sözlər birləşərək müxtəlif tipli söz birləşmələri əmələ gətirir.
Birləşmələri üç qrupa ayırmaq olar:

1. Müstəqim – həqiqi mənada işlədilən söz birləşmələri (*Əlinin kitabı, şagirdin dəftəri, qızıl saat* və s.).
2. Müstəqim və məcazi mənəli söz birləşmələri (*əldən düşmək, əl tutmaq, əl qaldırmaq, əl vurmaq, yoldan çıxmaq, baş çəkmək* və s.).

3. Məcəzi mənalı söz birləşmələri (*baş aparmaq, baş çəkmək, başa salmaq, baş çıxarmaq, dilə tutmaq, ürək vermək, göz yetirmək* və s.).

Sərbəst birləşmələr sözlərin həqiqi, keçid birləşmələr həqiqi və məcazi, sabit birləşmələr isə məcazi mənalılarına əsaslanır.

Müstəqim mənalı söz birləşmələrinin komponentləri həm ayrılıqda, həm də birləşmə daxilində sərbəst işlədilir. Belə birləşmələr ancaq bir məna ifadə edir. Bunlar omonim birləşmələr əmələ gətirmir. Həqiqi və məcazi mənalı birləşmələr keçid xarakterlidir: həm həqiqi, həm də məcazi məna daşıya bilir. Belə birləşmələr iki və daha artıq məna kəsb edir. Məcəzi mənalı birləşmələr sabit birləşmə kimi formalaşmışdır. Bunlar ancaq məcazi mənada çıxış edir. Bu birləşmələr də bir neçə mənada işlədilir.

Dilimizdəki omonim birləşmələr keçid və sabit səciyyəli birləşmələr əsasında yaranır.

Sözün həqiqi mənası əsasında əmələ gələn söz birləşmələri *sərbəst birləşmə* adlanır. Komponentləri əsas mənalarda işlədilsələr də, bir-biri ilə əlaqələndirilmir. Dilə hazır şəkildə gəlməyib, fikir mübadiləsi prosesində dilin qrammatik quruluşunun müəyyən qaydaları əsasında yaranır.

Sərbəst birləşmələr sintaktik vasitələrlə meydana çıxır. Onun tərəfləri bir-biri ilə qrammatik cəhətdən bağlı olsa da, aralarında struktur əlaqə yoxdur. Əlaqə birləşməyə bütövlükdə aid olmur. Belə birləşmələr sözlərin xarici əlaqələri ilə bağlıdır. “Birləşən sözlərdəki xarici əlaqə müxtəlif tipli olur; onlar birləşmənin komponenti funksiyasını icra edən sözün valentlik münasibətinə əsaslanıla bilər; nitq situasiyasının tələblərinə uyğun olaraq nitq axınında həmin əlaqələr vasitəsilə birləşmə yayılır”¹.

Keçid (bir mənasına görə) və sabit birləşmələrdə sözlər arasında mənacə daxili əlaqə mövcuddur. Onlar sintaktik vasitələrlə yaranmır, dildə hazır şəkildə işlədilir. Tərəfləri arasında struktur əlaqə olur ki, bu, bütövlükdə birləşməyə aiddir.

Sözlər bir-biri ilə sərbəst və sabit şəkildə birləşərək yeni keyfiyyətli leksik frazeoloji vahidlərin yaranmasına səbəb olur. Sərbəst və sabit birləşmə kimi işlədilən söz birləşmələri müxtəlif mənalı ifadə edir. Belə birləşmələr formaca eyni, mənacə müx-

¹ М.Т.Тагиев. Глагольная фразеология современного русского языка. Баку, 1966, стр. 24.

təlif olur. Məhz bu baxımdan həmin birləşmələrin bir-biri ilə omonim münasibətdə olduğunu söyləmək olar; məsələn, *ayağından çəkmək, barmağını dişləmək, yoldan çıxmaq, süpürgə çəkmək, quyruq bulamaq, əldən salmaq, ağız açmaq, əl açmaq, ayağa durmaq, baş açmaq* və s.

Omonim söz birləşmələrini iki şəkildə qruplaşdırmaq olar: 1) sərbəst və sabit söz birləşmələrinin omonimliyi; 2) sabit birləşmələrin omonimliyi.

Sərbəst və sabit söz birləşmələrinin omonimliyi.

Sərbəst birləşmələrlə sabit birləşmələr arasında ümumiyyətlə, bir yaxınlıq vardır. Sabit birləşmələr sərbəst birləşmələr əsasında əmələ gəlir. Sərbəst birləşmələrin komponentləri sabitləşib, birlikdə mənəni dəyişdirdikləri zaman sabit birləşməyə çevrilir. Buna görə də bu birləşmələr arasında formal cəhətdən fərq görünmür, tərəfləri qrammatik əlamətlərinə görə eyni vəziyyətdə olur. Hər iki birləşmə eyni qrammatik əlaqələrə əsaslanır, birləşmə xüsusiyyətləri, modelləri də birdir. Sərbəst və sabit birləşmələr formaca, ümumi strukturca, modellərinə və qrammatik əlamətlərinə əsasən uyğun gəlsələr də, ifadə etdikləri mənaya görə bir-birindən fərqlənir. Məsələn, *qan almaq, əl qaldırmaq, yoldan çıxmaq, əl vermək, boğazı qurumaq, baş çəkmək* və s. birləşmələrin ifadə etdikləri mənaları nəzərdən keçirək.

“Qan almaq” iki mənada işlədilir: 1) müalicə məqsədilə damardan qan çıxarmaq; 2) intiqam almaq. Məsələn, *Qanın çoxalıb, gərək səndən qan alam* (C.Məmmədquluzadə); *Mahmudun qanını bəylərdən almasam, Xocahanlıdan getməyəcəyəm* (“Qaçaq Nəbi”).

Birinci misaldakı “qan alam” sərbəst birləşmədir, damardan qan çıxarmaq mənasını verir. İkinci misalda isə həmin birləşmə intiqam almaq mənasında işlədilmişdir, sabit birləşmədir.

“Əl qaldırmaq” iki mənada işlədilir: 1) vurmaq, döymək; 2) danışmaq üçün icazə almaq. Məsələn, *Vurun, binamuslar, dininiz varmı? Kişi də arvada əl qaldırarmı?* (S.Vurğun); *Şirzadın son sözlərinin doğurduğu alqışlar kəsilməmiş Rüstəm kişi əlini qaldırdı və zalı sakit olmağa çağırdı* (M.İbrahimov).

Birinci misalda “əl qaldırmaq” birləşməsi vurmaq, ikincidə isə camaatı sakit etmək məqsədi ilə əlin qaldırılması mənasında işlədilmişdir.

“**Yoldan çıxmaq**” iki mənada işlədilir: 1) azmaq, pis yola düşmək; 2) öz yolundan kənara çıxmaq.

Məsələn, 1. *Əli başqalarına qoşulub yoldan çıxıb*. 2. *Maşın yoldan çıxıbdır*.

Birinci misalda “yoldan çıxmaq” pis yola düşmək, azmaq, ikincidə isə öz yolundan kənara çıxmaq mənasında işlədilmişdir və s.

Omonimlik yalnız sözlərə aid deyildir. Sintaktik vahidlərdə də bu xüsusiyyət vardır. Sabit birləşmələrlə sərbəst birləşmələr arasındakı oxşarlıq frazeologizmlərin quruluşca müxtəlifliyinə təsir göstərmir. Əksinə, frazeoloji vahidlərdə əsas əlamətin – mənənin bütövlüyünü təsdiq edir. Sabit birləşmələr sərbəst birləşmələrin komponentlərinin leksik mənasının zəifləməsi nəticəsində inkişaf edir.

Eyni formal birləşmənin müxtəlif birləşmə kimi işlənilib, müxtəlif mənalar ifadə etdiyini ancaq mətnlə müəyyənləşdirmək mümkündür; məsələn, *Bu gün çörəyimi yeyən adam sabah ayağının altını qazır* (Ə.Əbülhəsən); *Onun ayağının altını qaz, oradan küpə çıxmalıdır*; *Qoy desin, a Mürsəl kişi, niyə ağzına su alıb dillən-mirsən?* (M.Hüseyn); *Ağzına bir az su alıb dilini yaşladı*.

Bu misallarda işlədilən “ayağın altını qazmaq” və “ağzına su almaq” birləşmələri iki mənada işlədilmişdir. “Ayağın altını qazmaq” birləşməsi birinci cümlədə birinə zərər vermək, pislilik etmək üçün onun əleyhinə xəlvəti iş görmək, ikinci cümlədə isə öz həqiqi mənasını ifadə edir.

“Ağzına su almaq” birləşməsi birinci cümlədə susmaq, sükut etmək, dinməmək, ikinci cümlədə isə öz həqiqi mənasını verir.

“Ayağın altını qazmaq” və “ağzına su almaq” birləşmələri sərbəst birləşmə kimi işlədildiyi zaman onların komponentləri ayrılma, aydın formalaşma xüsusiyyətinə malik olub, öz mənalarında çıxış edir, özünü sintaktik vahid kimi göstərir. Həmin birləşmələr sabit birləşmə kimi ifadə olunduqda, tərəflər müstəqil mənə daşımır, hamısı bütövlükdə bir mənaya xidmət edir; leksik vahid kimi dərk olunur. Bu birləşmələrin sərbəst və ya sabit olmasını onların əhatə dairəsi ilə müəyyənləşdirmək olar. Sərbəst birləşmə kimi işləndikləri vaxt özlərinə subyekt də tələb edə bilər; məsələn, *Mənim ayağının altını qaz. O, ağzına su aldı*.

FRAZEOLJİ OMONİMLƏR

Frazeoloji vahidlər sözlərin məcazi mənaya keçərək öz mütəhərriqliyini itirməsi, onlar arasında əlaqə və münasibət yaradan vasitələrin donuq bir hala keçməsi nəticəsində birləşərək vahid bir məfhum ifadə edən sözün ekvivalentinə çevrildiyi zaman yaranır.

Frazeoloji birləşmələrin omonimliyi sərbəst və sabit birləşmələrin omonimliyindən mənə, forma və kəmiyyətə fərqlənir. Frazeoloji vahidlərin üzvləri bir-birindən leksik, morfoloji (paradiqmatik), sintaktik (sintaqmatik) və semantik asılılığına görə ayrılır. Bunlarda əsas forma quruluşca bir-birinə tam uyğun olmalıdır.

Frazeoloji vahidlərin omonimliyi sərbəst-sabit birləşmələrin omonimliyindən çox azdır. Bunun müəyyən səbəbləri vardır: əvvəla, frazeoloji vahidlərin mənə sistemi onlara nisbətən daha mürəkkəbdir; ikincisi, sərbəst-sabit birləşmələrin struktur-qrammatik imkanları geniş, frazeoloji birləşmələrin ki isə məhduddur; üçüncüsü, frazeoloji birləşmələrdə tərkibcə bir neçə sözün uyğun gələrək vahid bütöv hadisə yaratması lazımdır; dördüncüsü, vahidlərin cüzi mənə variantlılığına əsaslanmalıdır; beşincisi, frazeoloji birləşmələrin komponentlərinin ikinci dəfə məcazi mənada işlədilməsi lazımdır.

“Bir dəfə məcazi mənə kəsb edərək, yeni məfhum ifadəsi kimi formalaşan söz birləşməsinin yenidən başqa bir məcazi mənə kəsb etməsi çətinidir”¹.

Frazeoloji vahidləri müəyyənləşdirərkən dilin struktur əlamətləri – davamlılıq, hazır şəkildə işlədilməsi, mənə bütövlüyü, metaforik mənənin ümumiləşməsi və s. əsas götürülməlidir. Bunları sözlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri kimi izah etmək olar. Bu əlamətlərin hər biri ayrı-ayrılıqda frazemlərin mahiyyətini açma bilməz. Bunlar bütövlükdə götürüldükdə isə frazemləri mahiyyətə müəyyənləşdirmək üçün əsas ola bilər. Frazeoloji birləşmələrdə struktur-semantik cəhətdən idiomatiklik, leksik-semantik cəhətdən isə mənə bütövlüyü əsas əlamətdir. Frazeoloji birləşmələrdəki omonimliyi iki yerə ayırmaq olar: xarici və daxili.

Öz tərkiblərinə görə eyni, mənəca müxtəlif olan sabit və sərbəst birləşmələr arasındakı omonim münasibət xarici omonim

¹ S.Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1970, səh. 102.

adlanır. Daxili omonimlər ya frazeoloji vahidlərin müxtəlif tipləri arasında, ya da bir frazeoloji vahid daxilində olur. Daxili omonimlər ifadə planlarına görə tamamilə eyni, məzmunca isə müxtəlif olan frazeoloji vahidlərin omonimliyinə deyilir. Frazeoloji vahidlərin omonimliyinin səbəbləri: 1) iki dil vahidinin ya qismən, ya da tamamilə omonim olması; 2) sərbəst birləşmələrin sabitləşməsi; 3) sabit birləşmələrin yenidən məcazlaşması; 4) frazeoloji birləşmələrdə eyniliyin pozulması; 5) çoxmənalı frazeoloji vahidlərdə mənanın tamamilə uzaqlaşması; 6) başqa dillərdən kalka yolu ilə frazeoloji vahidlərin alınmasıdır.

Frazeoloji omonimləri ifadə etdikləri mənalara görə iki qrupa ayırmaq olar:

1. İki mənada işlədilən frazeoloji omonimlər.
2. Bir neçə mənə ifadə edən frazeoloji omonimlər.

İki mənalı frazeoloji omonimlərə aşağıdakı birləşmələri aid etmək olar: *can vermək – can vermək, cana gəlmək – cana gəlmək*. Məsələn, *Lakin sevinmədi bizim babalar; Qəfəsdə can verdi ellər, obalar* (S.Vurğun); *Əridir qüdrəti, dağı əridir; Səhraya can verir, çölə yaraşır* (N.Babayev); *Onun hərəkətindən mən cana gəldim; Bir neçə gündür ki, özümü yaxşı hiss edirəm, cana gəlirəm*.

Bu misallardakı **can vermək** “ölmək” (birinci misalda) və həyat vermək, “gözəlləşdirmək” (ikincidə); **cana gəlmək** “yorulmaq” (birincidə) və özünü yaxşı hiss etmək, “canlanmaq” (ikincidə) mənalarında işlədilmişdir.

Bir neçə mənalı frazeoloji omonimlərə aşağıdakı nümunələri göstərmək olar: *ayağa qaldırmaq, baş vermək, başa çıxmaq*; məsələn,

*Sarı Günəş rəngli bir al bayrağa;
Səsinlə elləri qaldır ayağa* (S.Vurğun).

İsti su vannaları bir həftədən sonra xəstəni ayağa qaldırdı; Qardaşı əsgər gedəndən sonra Nənəxanim arvad onun uşaqlarına himayəçilik edib, onları ayağa qaldırdı.

Xanim, niyə məni bəndəliyə qəbul etmirsən, məndən nə xəta baş veribdir? (M.F.Axundzadə); *Bulud göyün üzünü tutan kimi yağış baş verdi; Əcəl macal verə, gün gəlib ötə; Baş verib bənövşə, yasəmən bitə* (Aşıq İsmayıl).

Sən dinmədikcə lap başa çıxırsan; Bu gün elmi işimi tamamlayıb başa çıxdım; Ötüşdə başa çıxmayanın başı torpağa düşər. (S.Rəhimov).

Bu misallardakı **ayağa qaldırmaq** hərəkətə gətirmək (birinci misalda), sağaltmaq (ikincidə) və yetişdirmək, tərbiyələndirmək, bəsləyib-böyütmək (üçüncüdə), **baş vermək** əmələ gəlmək, ortaya çıxmaq (birincidə), başlamaq (ikincidə) və cücərmək, bitmək (üçüncüdə), **baş çıxmaq** həddini aşmaq, böyük-küçük bilməmək, ayaqlamaq (birincidə), işi qurtarmaq, tamamlamaq (ikincidə) və üstün gəlmək, qalib gəlmək (üçüncüdə) mənalarında işlədilmişdir.

OMONİM CÜMLƏLƏR

Kəmiyyətçə, forma və qrammatik əlamətlərinə görə eyni və ya oxşar olan müxtəlif məzmunlu cümlələr bir-biri ilə omonim münasibətdə ola bilər. Cümlələrin omonimliyini sözlərin omonimliyi ilə eyniləşdirmək olmaz. Sözlərin omonimliyində vahidlərin bir-biri ilə forma, tələffüz, yazılış cəhətdən tam eyniliyi əsas götürülür. Cümlələrin omonimliyinə bu cəhətdən yanaşmaq olmaz. Cümlələrin tərkibində həm leksik mənası olan, həm də leksik mənası olmayan sözlər olur. Bunlar kəmiyyətçə bir-birinin eyni ola da bilər, olmaya da bilər, tərkiblərindəki sözlərdən biri və ya ikisi formaca fərqlənər.

Omonim söz və ya söz birləşmələrinin cümlələrin omonimləşməsində müəyyən rol oynadığını da inkar etmək olmaz. Cümlələrin bir qismi bu yolla omonimləşir. Lakin bu, əsas amil kimi götürülə bilməz. Omonim cümlələr omonim söz və söz birləşmələrinin iştirakından başqa, sözlərin qrammatik və sıracı dəyişməsi, intonasiya və sair yollarla da əmələ gəlir.

Cümlələrin omonimliyini iki qrupa ayırmaq olar:

1. Sadə cümlələrin omonimliyi.
2. Mürəkkəb cümlələrin omonimliyi.

Sadə cümlələr bir-biri ilə omonim sözlərin, sərbəst və sabit birləşmələrin iştirakına, tərkibindəki sözlərin sırasının və qrammatik formalarının dəyişməsinə, intonasiyaya və s. əsasən omonim münasibətdə olur.

Omonim sadə cümlələrin bir qismi omonim sözlərin və söz birləşmələrinin iştirakına görə yaranır; məsələn,

O, aşığı oynayırdı.

O aşığı oynayırdı.

Sözlər arasında qrammatik əlaqənin dəyişməsi nəticəsində də sadə cümlələr omonimləşir; məsələn,

Səni və oğlunu təbrik edirəm.

Səni oğulla təbrik edirəm.

Birinci cümlədə ata və oğul müəyyən münasibətdə əlaqədar olaraq təbrik edilərsə, ikincidə ata oğlu olmasına görə təbrik olunur. Birincidə hər ikisi obyektdirsə, ikincidə ancaq ata obyekt hesab olunur.

Dilimizdə tabeli mürəkkəb cümlənin elə tiplərinə təsadüf edilir ki, onların növünü təyin etmək çətin olur. Çünki bəzi tabeli mürəkkəb cümlələrin baş və budaq cümlələri bir-birindən tərkibcə və quruluşca fərqlənmiş; məsələn, *Fərid elə həkimdir ki, bütün kollektiv ona hörmət edir. Fərid elə işləyir ki, bütün kollektiv ona hörmət edir. Fəridin işi elədir ki, bütün kollektiv ona hörmət edir.*

Bu cümlələrin hər üçünün budaq cümləsi formaca, tərkibcə eynidir. Həmin budaq cümlələr tərkib və formaca uyğun olsa da, mənaca müxtəlifdir. Bunları budaq cümlələrinə görə omonim hesab etmək olar. Yuxarıdakı cümlələrin birincisi təyin, ikincisi tərzi-hərəkət, üçüncüsü xəbər budaq cümləsidir.

Omonim budaq cümlələr formaca, tərkibcə eyni olsalar da, mənalarına və növlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

LÜĞƏTİN QURULUŞU VƏ ONDAN İSTİFADƏ ETMƏ QAYDALARI

Lüğətdə omonimiyanın bütün obyektləri – omomorfemlər, omonim sözlər, omonimik hadisələr (omofon, omofon, omoqraf və paronimlər), omonim söz birləşmələri və omonim cümlələr yox, ancaq omonim sözlər izah olunur.

Lüğətdə omonimlərin leksik, leksik-qrammatik və qrammatik növləri verilir. Omonim cərgələr əlifba sırası ilə yerləşdirilmişdir.

Leksik omonimlər:

Aşığı I *is* [ə.] Xalq sənətkarı.

Aşığı II *is. anat.* Diz qapaqlarından çıxan oynaq sümüyü.

Aşığı III *is.* Uşaq oyunlarından birinin adı.

Leksik-grammatik omonimlər:

Acı I sif. Qəlbə toxunan, ağır sancan; fəlakət.

Acı II f. Ürəyi yanmaq, yazığı gəlmək.

Grammatik omonimlər:

Arpalıq I is. Arpa əkmək üçün yararlı yer.

Arpalıq II is. Atların azı dişlərinin dibindəki çökəklik.

Omonim cərgənin üzvləri müstəqil söz kimi roma rəqəmləri ilə işarə olunur; məsələn,

Qəddər I is. [ər.] Qeyri-müəyyən miqdar, say, kəmiyyət. *Hər şeyin müəyyən qədəri var.*

Qəddər II is. [ər.] Tale, qismət, müqəddərat. *Vali buyurdu ki, qəm yeməsin çox; Qəddər yazdığına çara yox (R.Rza).*

Qəddər III qoşma Qabaq, əvvəl. *Bir məsələ haqqında qəti qərara gələndə qəddər xeyli düşünərdi (M.İbrahimov).*

Omonim sözlərin mənalari aşağıdakı qaydada sıralanaraq, əvvəl izah olunan omonim söz, ondan sonra onun hansı nitq hissəsinə aid olması, mənşəyi, işlənmə sahəsi, mənası izah olunur. Mənanın şərhini müxtəlif məxəzlərdən alınmış misallarla əsaslandırılır; məsələn,

Əqrəb I is. [ər.] Saatda vaxtı göstərən dəmir mil. *Qucaqlaşib öpüşdü saatın əqrəbləri...* (O.Sarıvəlli).

Əqrəb II is. zool. Zəhərli həşərat növündən biri. *Çalsa əqrəb də hələ eyləməz əmman, ölübə!* (M.Ə.Sabir).

LÜĞƏTDƏ GEDƏN İXTİSARLAR

<i>alm.</i> – almanca	<i>keç.</i> – keçmişdə
<i>anat.</i> – anatomiya	<i>kim.</i> – kimya
<i>arx.</i> – arxitektura	<i>klas.</i> – klassik ədəbiyyatda işlənən söz
<i>astr.</i> – astronomiya	<i>köhn.</i> – köhnəlmiş söz
<i>aşp.</i> – aşpazlıq	<i>k.t.</i> – kənd təsərrüfatı
<i>bağl.</i> – bağlayıcı	<i>qram.</i> – qrammatika
<i>bayt.</i> – baytarlıq	<i>lat.</i> – latınca
<i>biol.</i> – biologiya	<i>mal.</i> – maliyyə işi
<i>bot.</i> – botanika	<i>məc.</i> – məcazi mənada
<i>coğr.</i> – coğrafiya	<i>məh.</i> – məhəlli söz
<i>çin.</i> – çincə	<i>mif.</i> – mifologiya
<i>dan.</i> – danışıq dilində	<i>miner.</i> – mineralogiya
<i>dəniz.</i> – dənizçilik	<i>modal</i> – modal söz
<i>dilç.</i> – dilçilik	<i>mus.</i> – musiqi
<i>ədəb.</i> – ədəbiyyatşünaslıq	<i>nisbi əvəz.</i> – nisbi əvəzlik
<i>ər.</i> – ərəbcə	<i>num. söz</i> – numerativ söz
<i>əvəz.</i> – əvəzlik	<i>ovç.</i> – ovçuluq
<i>f.</i> – fəl	<i>pol.</i> – polyakca
<i>f.sif.</i> – fəli sifət	<i>port.</i> – Portuqaliya
<i>fars.</i> – farsca	<i>psix.</i> – psixologiya
<i>fəl.</i> – fəlsəfə	<i>rəss.</i> – rəssamlıq
<i>fin.</i> – fince	<i>riyaz.</i> – riyaziyyat
<i>fiz.</i> – fizika	<i>rus.</i> – rusca
<i>fiziol.</i> – fiziologiya	<i>sanskrit.</i> – sanskritcə
<i>folk.</i> – folklor	<i>səs təql.</i> – səs təqlidi
<i>fon.</i> – fonetika	<i>sif.</i> – sifət
<i>fr.</i> – fransızca	<i>skand.</i> – Skandinaviya dilləri
<i>geol.</i> – geologiya	<i>şahm.</i> – şahmat
<i>hərb.</i> – hərbi termin	<i>şot.</i> – şotlandca
<i>hind.</i> – hindcə	<i>tar.</i> – tarixi
<i>holl.</i> – hollandca	<i>tex.</i> – texnika
<i>hüq.</i> – hüquqşünaslıq	<i>ter.</i> – termin
<i>xüs.</i> – xüsusi termin	<i>tib.</i> – tibbi termin
<i>idm.</i> – idman	<i>tibet.</i> – tibetcə
<i>ing.</i> – ingiliscə	<i>uş.</i> – uşaq dili
<i>is.</i> – isim	<i>yəh.</i> – yəhudicə
<i>isp.</i> – ispanca	<i>yun.</i> – yunanca
<i>ital.</i> – italyanca	<i>zool.</i> – zoologiya

Aa

A I Azərbaycan əlifbasının birinci hərfi.

A II *nida* Çağırış, kitab, müraciət bildirir. *A bəy, əl saxlayın, amandır, aman!* (S.Rüstəm).

AC I *sif.* Qarniboş, yeməyə ehtiyacı olan. *Çağırma, yat, ay ac toyuq; Yuxunda çoxca darı gör!* (M.Ə.Sabir).

AC II *f.* Aclıq hiss etmək, yemək istəmək. *Göy bulağın suyunu içən kimi adam acır.*

AC III *sif.* Həris, gözü doymayan. *Sən boyda qızıl da azlıq edərdi; Xəzinə içində ac tamahlara* (M.Araz).

ACI I *sif.* Qəlbə toxunan; ağır; sancan; fəlakətli. *Mümkün deyil ki, kişi səni görər, sənə acı söz deməyə* (N.Vəzirov).

ACI II *f.* Ürəyi yanmaq, yazığı gəlmək. *Əgər acısan da bu hala bəzən; Təəssüf etmirəm, Etibar bala* (B.Azəroğlu).

ACİMAQ I *f.* Acı olmaq, acı dad vermək, acılaşmaq.

ACİMAQ II *f.* Yazığı gəlmək, rəhmi gəlmək, ürəyi yanmaq. *Elxan, mən sənə acıyırım* (C.Cabbarlı).

ACITMAQ I *f.* Acı etmək, acılaşdırmaq, turşutmaq, qıcqırtmaq. *Çox saxlamaqdan yağı acıtmışlar.*

ACITMAQ II *f.* İncitmək, acığını tutdurmaq. *Qaşqabağı, sallaq dodağı, çatılan qaşı, qırısq alnı müəllimi lap acıtdı* (Ə.Vəliyev).

AFƏT I *is.* [ər.] Bəla, fəlakət, ziyan. *Elə bil Güllüstana afət bürküsü çökmüşdü* (Dastanlar).

AFƏT II *is.* [ər.] Son dərəcə gözəl qız, qadın. *Baxan bir sən idin ey nazlı afət; Bir də pəncərədən boylanan gecə* (B.Azəroğlu).

AGENT I *is.* [lat.] Casus; vəkil edilmiş şəxs. *Agentlər qayıdığı Qaraşəhər körpüsündə gözləyirmişlər* (A.Şaiq).

AGENT II *is.* [lat.] *term.* Elmi terminologiyada istehsal edən amil, səbəb. *Məlum olduğu kimi, fontan üsulu ilə neft çıxarılması dövrünü uzatmaq üçün laylara su və ya digər agentlər vurmaq lazımdır.*

AĞ I *is.* Ağ rəngli bez və s. parça. *Firəngiz ağı çıxarda-çıxarda ciddi-ləşdi* (B.Bayramov).

AĞ II is. Gözün buynuz təbəqəsində əmələ gələn ləkə (xəstəlik). *Mən onun gözüünə ağ sallam* (C.Məmmədquluzadə).

AĞ III is. köhn. Tor. *Dağ maralı kimi sərsəm gəzən yar; Axır rast gələrsən sən ağa qarşı* (Aşıq Fətəli).

AĞ IV is. məh. Tuman və ya şalvarın orta hissəsi.

AĞ V sif. Yaxşı. *Ağ gün ağardar, qara gün qaraldar* (Ata. sözü).

AĞ VI sif. Rəng. Qar, süd, tabaşir rəngli. *Ağ ipəkdən donlar geyir çılpaq ağaclar* (O.Sarıvəlli).

AĞ VII sif. [ər.] Sözü qulaq asmayan, itaət etməyən. *Ağanın üzünə adam hər zaman bir bürüncək üçün heç ağ olarmı?* (O.Sarıvəlli).

AĞ VIII sif. Tamamilə. *Bu lap ağ yalandır, – dedi. – Doğrudur, Gülyanaqovla mən bir küçədə anadan olmuşuq* (Anar).

AĞA I is. köhn. Hakim, hökmran. *Mərd anadan mərd oğul; Yada ağa, mərdə qul; Qorxaq töhmət gətirər; Baş ucaldar mərd oğul* (Bayatı).

AĞA II is. Yaşlı adama müraciət üçün işlədilən söz. *Ağa, olmasın azar, bu nə halətdir, sizdə görürəm?* (Ə.Haqverdiyev).

AĞAC I is. Budaqları və bərk gövdəsi olan çoxillik bitki. *Qocalığın önündə gəncliyin utanması; Meşədə ağacların tək-tək yarpaq tökməsi; Yetkin ağıln önündə ürəyin diz çökməsi?* (B.Vahabzadə).

AĞAC II is. Məsafə, ölçü (təxminən 6-7 km uzunluq ölçüsü). *Babam iki günə gedərdi kənddən şəhərə, on ağac yolu* (B.Azəroğlu).

AĞACLAŞMAQ I f. Bir-birini ağacla vurmaq, ağacla vuruşmaq.

AĞACLAŞMAQ II f. Ağac kimi bərkimək, sərtləşmək. *Bitkinin toxumları yetişəndə qozaları ağaclaşır və ya giləmeyvə şəklini alaraq ətləşir* (Qədirov).

AĞALIQ I is. Hökmranlıq etmək. *Nə haqq ilə mənim evimdə ağalığ edirsən?* (C.Cabbarlı).

AĞALIQ II is. köhn. Ağalara məxsus mülk, ev, su, meşə, heyvan və s. *İndi bunları ağalığa aparmaq lazımdır* (S.S.Axundov).

AĞARTI I is. Süddən hazırlanan məhsul: qatıq, şor, süzmə, pendir və s. *Bağır müdirinin ağartısına şərik olmaq istəmədi* (İ.Məlikzadə).

AĞARTI II is. Uzaqdan görünən ağ şey. *Uzaqdan bir ağartı nəzərə çarpdı* (Ə.Vəliyev).

AĞARTMAQ I f. Açmaq. *Buna bənzər bir hiss ürəyini gəzib dolaşdısa da onu ağartmadı* (“Ulduz”).

AĞARTMAQ II f. Əhənglə rəngləmək. *Bayramqabağı divarları ağartdular.*

AĞBİRÇƏK I is. Ailənin böyüyü, başçısı. *Bizə ağı həmişə sən öyrədirsen, ağbirçəyimizsən* (B.Bayramov).

AĞBİRÇƏK II sif. Saçı ağarmış yaşlı, qoca (qadın). *Gənclikdən zövq alır ağbirçək qarı* (S.Vurğun).

AĞI I is. Zəhər. *Qırram qayaları, yıxaram dağı; Xanlar zəhər içər, sultanlar ağı* (Dastanlar).

AĞI II is. köhn. Ağlaşma zamanı avazla oxunan nisgilli sözlər. *İçində yan, ağı deyib, ağlama; Ağlamağın yeri deyil, ağlama* (M.Araz).

AĞIL I is. [ər.] İnsanda düşünmə qabiliyyəti; zəka, idrak. *Ağı başda olar, yaşda olmaz* (Ata. sözü)

AĞIL II is. məh. Mal-qara və qoyun saxlamaq üçün ətrafı hasarlanmış üstü açıq yer. *Ağillar boş olduğundan qapıları açıq idi* (M.İbrahimov).

AĞIZLIQ I is. Kisə, çuval, qab və s. ağzına qoyulan qapaq, tıxac, qıf və s. *Bu çuvalların ağızlığı yoxdur.*

AĞIZLIQ II is. Nəfəslə çalınan musiqi alətinin və s. ağza alınan hissəsi.

AĞLAR I is. Ağ irqə mənsub olanlar, qaraların əksi. *Qılıncdan keçirdi bizi bu ağlar; Lalə tək qızardı Amazon çayı* (S.Vurğun).

AĞLAR II is. tar. Əksinqilabçılar. *Qırmızılar ağlara qalib gəldi.*

AĞZIBİR I is. dan. Darısqal yer, heyvan salınan yer, həbsxana və s. *Saldın axır öz əlinlə özünü ağzıbirə* (M.Ə.Sabir).

AĞZIBİR II zərfl. dan. Sözübir, dilbir, müttəfiq. *İşdə ağzıbir olmaq lazımdır.*

AX I f. Mayenin yuxarıdan aşağı hərəkət etməsi. *Dneprin gümüşü suları sahilin qumlarını yalayaraq axır* (S.Qədirzadə).

AX II nida Təəccüb, təəssüf və s. hissləri bildirir. *Ax, deyəsən ağa gəlir* (Ü.Hacıbəyov).

AXIR/AXUR I is. İçərisi yonulmuş, mala yem tökmək üçün nov. *Naxıra gedərəm çoban olmaz, axıra gedərəm saman* (C.Cabbarlı).

AXIR II is. [ər.] Son, aqibət, nəticə. *Ay arvad! Mənim axır sözümdü* (C.Məmmədquluzadə).

AXIR III ədat Nəhayət. *Unutmuşam cəfaları, dərdləri; Axır gəlib sənə yetişdim, Əsli!* (Ü.Hacıbəyov).

AJUR I is. [fr.] term. Mühasibatda: əməliyyatın həmin gün kitabə qeyd edilməsi.

AJUR II *is.* [*fr.*] *tex.* Şəbəkə, tor.

AKT I *is.* [*lat.*] Şahidlərin iştirakı ilə, yaxud yoxlama nəticəsində müəyyən edilən bir hadisəni təsdiq edən sənəd, yazı. *Üstəlik bir akt da bağladılar ki, oğurluqda tutulub* (“Qaçaq Nəbi”).

AKT II *is.* [*lat.*] Ali məktəblərdə təntənəli iclas, hərəkət, dramatik əsərin bir hissəsi. *Akt salonuna yığışanların sayı getdikcə artardı.*

AKTİV I *is.* [*lat.*] Müəssisənin və ya ictimai təşkilatların fəal hissəsi.

AKTİV II *is.* [*lat.*] *mal.* Mühasibatda: müəssisə və ya idarənin balansında mövcud olan bütün qiymətli şeylərindən və ya borc tələblərindən ibarət olan hissə.

AKTİV III *sif.* [*lat.*] *dilç.* Bir dildə danışanların hamısı tərəfindən başa düşülən və həmişə işlədilən (söz). *Dilimizin aktiv lüğət tərkibi.*

AL I *is.* *köhn.* Hiylə, məkr, yalan. *Koroğlunu al dil ilə tutandı; Ölər əcəm oğlu getməz bu yerdən* (Dastanlar).

AL II *is.* [*ər.*] Xurafata inananların təsəvvüründə canlanan, gözüne görünən mövhum surət, xəyal. *Zahıya deyərtilər ki, yatma, yatsan, al anası gələr ciyərini çıxarar* (H.Sarabski).

AL III *sif.* Qırmızı. *Narın küləklər öpür sənin al bayrağını* (S.Rüstəm).

AL IV *f.* Əl ilə götürmək; qaldırmaq; ələ keçirmək. *Mənim könlümdə gül açmış əməlsən; Güc aldın sən bu eldən ey qız, ey qız* (S.Rüstəm).

ALA I *is.* *dan.* Qanın pozulması nəticəsində dəridə əmələ gələn ağ ləkə (dəri xəstəliyi).

ALA II *is.* *dan.* Alaq; tarlada və bostanda bitən ziyanverici ot. *Qızlar bostanın alasını çəkib qurtardılar.*

ALA III *sif.* Müxtəlif rəngli (ağlı-qaralı). *Of! Məni titrətdi sənin gözlərin; Göz yaşını görməsin ala gözlərin* (S.Vurğun).

ALACƏHRƏ I *is.* *zool.* Kolluqlarda yaşayan, cücülərlə qidalanan sərçə fəsiləsindən bir quş.

ALACƏHRƏ II *is.* *bot.* Dağlıq yerlərdə bitən qabığı zolaq-zolaq ağac.

ALÇAQ I *sif.* Bəstəboy, boyu gödək. *Heç yadımdan çıxmır, konsul özü bir uca adamdır, amma mən alçaq adamam* (C.Məmmədquluzadə).

ALÇAQ II *sif.* Rəzil, şərəfsiz, namərd. *Bu cür alçaq və rəhmsiz adamlara bir dəqiqə də olsa həyat haramdır* (M.S.Ordubadı).

ALƏM I *is.* [*ər.*] Kainat, dünya, Yer kürəsi. *Dumanla örtülmüş aləm işıqsız bir çadırı xatırladır* (B.Bayramov).

ALƏM II is. [ər.] Çoxlu, külli miqdarda, saysız-hesabsız. *Qalanları qoyunların ətini doğrayıb bir aləm kabab bişirdilər* (“Qaçaq Nəbi”).

ALƏM III sif. [ər.] Çox maraqlı, cazibəli, nəşə verən və s. *Gecə yarı dənizin bir özgə aləmi var* (Ə.Cəmil).

ALICI I is. Müştəri, mal alan. *Alıcı tək-tək idi, hamısı şey satırdı* (B.Azəroğlu).

ALICI II is. məh. Qov. *Alıcıya su dəyif, yanmer* (“Dialektoloji lüğət”).

ALICI III sif. Yırtıcı, ovçu (quş); cəld, sayıq. *Onun baxışları alıcı tərhan baxışları kimi kəskindir* (S.Vurğun).

ALINMAQ I f. Almaq, tutmaq, həbs etmək. *Nə üçün susdu natiqlər; Alındı həbsə sadıqlar?* (M.Ə.Sabir).

ALINMAQ II f. İncimək, pərt olmaq, mütəəssir olmaq. *Bu xəbərdən Nəbinin qardaşları çox alındı* (“Qaçaq Nəbi”).

ALIŞDIRMAQ I f. Yandırmaq, alovlandırmaq. *Papiros alışdırdı* (B.Bayramov).

ALIŞDIRMAQ II f. Öyrətmək, ələ öyrətmək. *Güldü Bənnə: – Bəli, – dedi, – Gərək tələsək; Cəld olmağa alışdırmaq hər bir nəşini* (Ə.Cəmil).

ALIŞQAN I is. Müəyyən bir şeyi yandırmaq üçün işlədilən alət. *Şahin alışqanı çıxarıb odladı* (B.Bayramov).

ALIŞQAN II sif. Bir şeyə vərdiş etmiş, adətkərdə.

ALIŞMA I is. Öyrəşmə, vərdiş etmə, adət etmə.

ALIŞMA II is. Bir neçə adamın şərikli qoyun və ya mal kəsməsi. *Ay balam, mənim öz ətim ola-ola niyə qoca inəyə alışma olum* (S.Rəhimov).

ALIŞMAQ I f. Odlanmaq, alovlanmaq, od tutub yanmaq. *Alışsa yerlər də, yansa göylər də; Ölümdən qorxmıyıq sən olan yerdə* (S.Vurğun).

ALIŞMAQ II f. Öyrəşmək, vərdiş etmək, adət etmək. *Gözləri alaqqaranlığa alışandan sonra Orxan baxıb gördü ki, daxmada ondan savayı heç kim yoxdu* (İ.Məlikzadə).

ALMALIQ I is. Alma bağı, alma ağacları əkilən yer. *Onlar gəlib almaliqə çatdılar* (S.S.Axundov).

ALMALIQ II is. anat. Atın gözlərinin üst tərəfindəki çuxur yer, çökəklik.

ALT I is. Bir şeyin aşağı hissəsi. *Səkinə kərpicinin altına baxdı, açar orada yox idi* (MİR CƏLAL).

ALT II is. [ital.] *mus.* Alçaq səsli nəfəslə çalınan musiqi aləti.

AMAN I is. [ər.] Əmin-amanlıq, dinclik; imkan; yardım. *Get, düşməmə aman vermə davada; Batır suda, vur quruda, havada!* (S.Vurğun).

AMAN II nida [ər.] Həyəcan, şikayət, qorxu və s. hissələri ifadə edir. *Nələr gördün aman, Vaqif! Nə qansızmış zaman, Vaqif!* (S.Vurğun).

AMFİBİYA I is. [yun.] *zool.* Həm quruda, həm də suda yaşayan heyvan.

AMFİBİYA II is. [yun.] *tex.* Quruda və suda gedən maşın (tank və ya avtomobil).

AMİL I is. [ər.] Bir prosesin, hadisənin hərəkətverici qüvvəsi, səbəbi. *1907-ci sənədən bəri Azərbaycan türkləri arasında milli opera əmələ gəlməsinin birinci amillərindən birisinin “şəbeh” olduğu şübhəsizdir* (Ü.Hacıbəyov).

AMİL II is. [ər.] *köhn.* Tacir müvəkkili, ticarət agentı. *İstanbulda, Bakıda, Tiflisdə, Batumda onun amilləri var idi* (Ə.Haqqverdiyev).

AN I is. [ər.] Ən cüzi bir zaman, ləhzə. *Mənim xatırımdan pozulmuşdur; Gənclik günlərimin əziz anları* (B.Azəroğlu).

AN II f. Yada salmaq, xatırlamaq. *Gələcəyə boylandı; Ötən illər içində; Yəqin məni də andın* (B.Azəroğlu).

ANALIQ I is. Ögey ana, doğma olmayan ana. *Hərçənd biz bir günah iş görmürük, amma hər halda Gülnisə mənim analığımdır* (Çəmənəziminli).

ANALIQ II is. Ana üzərinə düşən vəzifə, ananın öz uşaqlarına olan əlaqə və münasibəti. *Cəmilə indi bilirdi ki, onun elmi işləri ilə yanaşı bir analıq vəzifəsi də vardır* (S.Rəhimov).

ANCAQ I bağ. Qarşılıq bildirən tabesiz bağlayıcı. *O nə isə soruşmaq istəyirdi, ancaq utanırdı* (Ə.Vəliyev).

ANCAQ II ədat Məhdudlaşdırma mənasında işlədilən ədat. *Yasəmən ancaq alaq otlarının başını vururdu* (Ə.Vəliyev).

ANSAMBL I is. [fr.] Artistlər dəstəsi. *Çalır xalq çalğı alətləri ansamblı.*

ANSAMBL II is. [fr.] Ahəng, uyğunluq. *Opera əsərinə məxsus olan bütün ünsürlər – ariya, duet, ansambl, reçitativ – “Koroğlu” operasında vardır, lakin bunların hamısı Azərbaycan musiqi folkloru qurulan muğamlar əsasında qurulmuşdur* (Ü.Hacıbəyov).

APARAT I is. [lat.] *tex.* Alət, cihaz, qurğu. *Bütün laboratoriya müdirlərinin otağında – masanın üstündə qara bir telefon aparatı var* (Anar).

APARAT II is. [lat.] İdarə və ya hər hansı bir təşkilat işçilərinin məcmuyü. *Aparatın işçiləri bir çox hallarda xalis texniki vəzifələri yerinə yetirir.*

ARA I is. İki şey arasındakı məsafə, boşluq, ortalıq. *Çalışmaq girməsin yadlar araya* (S.Rüstəm).

ARA II is. Əlaqə, münasibət, rəftar. *Yoxdur sevən gənc könlümün bu hicranla arası* (S.Rüstəm).

ARA III is. Fasilə. *Kəndin ayağında maşınların gurultusu ara vermirdi* (B.Bayramov).

ARA IV f. Axtarmaq, araşdırmaq. *Mən üç gündür ki, at belində səni arayıram* (C.Cabbarlı).

ARD I is. Arxa, dal, hər şeyin geri tərəfdə olan yeri. *Günəş çəkilərkən dağlar ardına; Üfüqlər qarardı, sular qarardı* (S.Vurğun).

ARD II is. Başlanmış bir işin, şeyin davamı, dalı. *Məqalənin ardı məcmuənin gələn nömrəsində dərc olunacaqdır.*

ARXA I is. İnsanın, heyvanın dalı, beli. *Mən arxam dənizə tərəf oturdum* (Anar).

ARXA II is. Kömək, havadar, dayaq. *Qəribəm, yoxdu arxam; Qanadım yoxdu qalxam; Çıxam qəlbi dağlara; Bir vətən sarı baxam* (Bayatı).

ARXA III is. Nəsil, öcdad. *Xalqın yeddi arxa yadları ağzını açanda tərif tökür...* (Mir Cəlal).

ARI I is. Zərqanadlılar fəsiləsindən olub, bal hasil edən cücü. *Yaz vaxtları pətəklərin ağzı açılarda arılar bağlara səpələnirdilər* (Ə.Əylisli).

ARI II sif. köhn. Təmiz, pak, saf. *Aydan arı, sudan duru* (Ata. sözü).

ARPALIQ I is. Arpa səpmək üçün yararlı yer.

ARPALIQ II is. term. Atın azı dişlərindəki çökəklik, çuxur.

ARTIQ I is. Bütün ehtiyac təmin olunduqdan sonra qalan şey, qalıq. [Hacı Səməd ağa:] *Hər kəs hər nə qazansa, yediyini yeyir, artıqını da gizləyir* (Ə.Haqverdiyev).

ARTIQ II sif. Çox, xeyli, olduqca. *Bunların hamısı artıqdır.*

ARTIQ III is. ədat Daha, bundan əlavə. *Artıq tanrı sənə dost deyil, ana!* (S.Rüstəm).

ARTIRMA I is. Eyvan, balkon. *O, artırmaya qədəm qoycaq gözü mənə sataşdı* (S.Qədirzadə).

ARTIRMA II is. məh. Uşaq oyunlarından birinin adı.

ARTİKUL I is. [lat.] Malın, məmulatın tipi.

ARTİKUL II is. [lat.] *ter.* Hərbi qanun, müqavilə və sənədlərdə bənd.

AS I is. [ər.] Kart oyununda: tuz, təxallı qumar kağızı.

AS II is. [ər.] Mahir təyyarəçi.

AS III sif. [ər.] Sözü keçən, nüfuzlu adam. *O, as adamdır. Hamı ona hörmət edir.*

AS IV f. Bir şeyi yuxarıdan bənd etmək, sallamaq. *Sağ meşə, sol meşə, yollar ensiz, dar; Sanki dağ başından kəndir **asmışlar** (B.Azəroğlu).*

ASMA I is. Paltar asmaq üçün qarmaq, paltarasan. *Boz şinelini və gün bozartmış papağını çıxarıb koridordakı **asmadan** asdı (S.Rəhimov).*

ASMA II is. tex. Talvar, çardaq. *Tütününü **asmalarda** qurudurlar.*

ASMA III sif. Bir yerdən asılan, sallanan. *Dünyada körpü çoxdur; Adlısı, adsızı var; Dəmərdən, **asma** körpü; Daşdan hörülmə körpü (B.Azəroğlu).*

ASMAQ I f. Bir şeyi yuxarıdan bir yerə ilişdirib sallamaq, asılı hala salmaq. *Mən əvvəl sarı paltonu alıb altdan **asardım** (Anar).*

ASMAQ II f. Xörək bişirmək üçün qazanı ocaq üstünə qoymaq. *Ay Pərzad xala, yeri onları da yığ gətir, bir yerdə yeyək, bozbaş **asmışam** (Çəmənzəminli).*

AŞ I is. Xörək, plov. *Bayram **aşıdır**, indicə Qönçəbəyim gətirdi (S.Qədirzadə).*

AŞ II is. Dərini, gönü aşılایıb hazırlamaq üçün maddə. *Gönü **aşa** qoydular.*

AŞ III f. Bir şeyin üzərindən atılıb keçmək. *Keçərək Mil düzündən sarı dağlar **aşdım** (Ə.Cəmil).*

AŞIQ I is. [ər.] Yaradıcılığında şairlik, nəğməkarlıq, çalğıçılıq, bədii qiraət və rəqs sənətlərini üzvi surətdə birləşdirən xalq sənətkarı.

AŞIQ II is. anat. Diz qapaqlarından çıxan oynaq sümüyü. *Bozbaşı yedikdən sonra evin uşaqları, kasalara göz gəzdilərək, sümükdən **aşıqları** çıxarıb, bir yerə yığırdı (H.Sarabski).*

AŞIQ III is. Uşaq oyunlarından birinin adı. *Uşaq vaxtı küçədə **aşıq** oynayanda hərdən bir savaşırdıq (C.Məmmədquluzadə).*

AŞIQLIQ I is. Aşıq sənəti. *Çıxdım **aşıqlığa**, düşdüm ellərə; Aşıqlardan san almağa gəlmişəm (Aşıq Vəli).*

AŞIQLIQ II is. Dizin aşıq sümüyü gizləndiyi yer. *Qoyunun **aşıqlığını** sədr öz qabağına çəkdi.*

AŞIRMA I is. Şalvara bənd edilən lentşəkili qoşa bağ; şalvar asmalığı. [Fətullayev] ...*elə faytonun içindəcə uzun şinelinin üstündən bağladığı onacılanı yana çəkdi. Aşirmasını düzəltdi* (İ.Şıxlı).

AŞIRMA II is. Plovun bir növü. *Bir dəfə dost-aşnasına xəbər verdi ki, hamısı cümə günü ona aşırma plova qonaqdırlar* (Ə.Haqqverdiyev).

AŞIRMAQ I f. Qaldırmaq, qoymaq, yükləmək, keçirmək. *Həcər təkrar papağı başına qoydu, əlini aynalıya atdı, kəməri çiyinə aşırtdı* (S.Rəhimov).

AŞIRMAQ II f. Yıxmaq, çevirmək. *Telman Paşayev rəqibini başı üzərindən aşırıb təmiz qələbə qazandı.*

AŞIRMAQ III f. Bir şeyi acgözlüklə və cəld yemək. *Bozartmanı yedilər, hələ üstəlik toyuğun da çığırmasını aşırtdılar.*

AŞLIQ I sif. Aş üçün, plov üçün yararlı. *Aldığım düyü əsil aşlıq düyüdür.*

AŞLIQ II sif. Aşa qoymaq üçün yararlı. *Əlidə yaxşı aşlıq dəri var.*

AŞMAQ I f. Keçmək; düşmək; çıxmaq. *Oradan çıxıb erməni küçələrinə aşdılar* (M.F.Axundzadə).

AŞMAQ II f. Düzəlmək; keçmək; təmin olunmaq. *A Gülər, rəng gətir, rəngsiz aşmaz işimiz* (S.Rəhman).

AŞMAQ III f. Çevrilmək, yıxılmaq. *O tərəf-bu tərəfə çox aşdı, ancaq gözlərinə yuxu gəlmədi* (S.Rəhimov).

AŞNA I is. [fars.] Dost, yaxın, tanış, yoldaş. *Gör aşnam özünü kimlərnən yan-yana qoyur* (Anar).

AŞNA II is. [fars.] Qeyri-rəsmi arvad və ya kişi, oynaş. *Arvadından savayı, bir rus qızı da aşnası var idi* (Ə.Haqqverdiyev).

AT I is. Qoşulan və minilən ev heyvanı. *O, Feyzini səsləyib iki saz at yəhərləməsini tapşırırdı* (B.Bayramov).

AT II is. Şahmat fiquru. *Mat olmasın deyə, atı qurban verdi.*

AT III f. Tullamaq, salmaq. *At bu dəcəlliyi bir yana oğlum; Qoy sən tək sağalib dursun anan da* (B.Azəroğlu).

ATALIQ I is. Ögey ata. *Rusca əlifba savadımı da atalığımdan öyrənmişdim* (Ə.Haqqverdiyev).

ATALIQ II is. Ata üzərinə düşən borc, vəzifə. *Nəsib dayı atalıq borcunu yalnız övladı yaxşı geyindirib yedirməkdə görən adamlara gülərdi* (İ.Şıxlı).

ATƏŞ I is. [fars.] Od, ocaq. *Payızdır, elə bil soyumuş günəş; Daha tarlalara tökməyir atəş* (B.Azəroğlu).

ATƏŞ II *is.* [fars.] Tüfəng və ya topdan atəş. *Tuturlar onları qafil atəşə; Gizləyir dostları qalın bir meşə* (M.Rahim).

ATLANMAQ I *f.* Ata minmək. *Sübh atlanıb, günortaya özümü Əhməd-qalaya yetirdim* (Ə.Haqqverdiyev).

ATLANMAQ II *f.* Tullanmaq, sıçramaq, hoppanmaq. *Bir ay yarım novbahardan keçəndə; Köksündən atlanır sellərin, dağlar* (Aşıq Ələsgər).

AVAR I *is.* Qayığın sürmək üçün kürək, qayıqçı kürəyi.

AVAR II *is.* Dağıstanda yaşayan xalqlardan birinin adı. *Ətrafımda ləzgi, qomuq, avar, lak, tərəkəmə; Oynaq gözlər, şən dodaqlar, həpsi yabançı qəmə* (A.İldırım).

AVAR III *is. məh.* Evlərin damına döşənən qamışaoxsar ot.

AVARA I *is.* [fars.] İşsiz-gücsüz adam, sərsəri. *Sən demə, başqa yerdə arvadı, qızı varmı; onları başsız qoyub qaçmış bu avara* (S.Rüstəm).

AVARA II *is. məh.* Bir və ya ikiillik camış balası.

AY I *is. astr.* Planet, göy cisimlərindən biri. *Ay da, göy də sarı bir heyva kimi; Durur hərəkətsiz səhərə kimi* (S.Rüstəm).

AY II *is.* İlin bölündüyü on iki hissədən hər biri. *Dolandı həftələr, dolandı aylar; Cəlal qayıtmadı o gündən bəri* (S.Vurğun).

AY III *nida* Çağırış, müraciət, haraylama nidası. *Ay qalaq-qalaq buludlar; Bir an uzaq getməyin!* (M.Rahim).

AYAR I *is. dan.* Barama, pambıq və s. bu kimi xammallardan əldə edilən xalis malın miqdarı.

AYAR II *is. məh.* Məhsuldar. *Qurda yaxşı baxırlar, doydururlar, onda ayar* olur (“Dialektoloji lüğət”).

AYAR III *sif.* Ürəyiaçıq, gülürüzlü. *Muxtar əmi ayar adamdı* (İ.Hüseynov).

AYLIQ I *is. dan.* Maaş, əməkhaqqı. *Mədəndə bundan dörd qat az alırdım, indi, şükür Allaha, aylığım pis deyil* (M.Hüseyn).

AYLIQ II *sif.* Bir aya aid, bir ay üçün nəzərdə tutulan iş. *Bir aylıq mənzili bir gündə kəsər; Köhlən bəsləmişəm, gərək Qıratım* (Dastanlar).

AYNALI I *is. köhn.* Patronu üstədən qoyulan təklilə tüfəng. *Nəbi cəld ayağa qalxıb, dirəkdən asdığı aynalıni götürdü* (“Qaçaq Nəbi”).

AYNALI II *sif.* Aynası, güzgüsü, şüşəsi olan. *Yorğun-argın insanlar işdən sonra; Yığılmışdı divarları daş aynalı bir salona* (S.Vurğun).

AYPARA I is. Bir-iki günlük ay. *Göydə yanır **aypara**; İşıq düşür yollara* (B.Vahabzadə).

AYPARA II is. köhn. Qızıl ya gümüşdən qayıran yarım dairə (ay) şəkilli qadın bəzəyi. *Çəpkənin yaxasındakı zümrüd və zəbərçəd düymələri... iki tərəfdən döşlərinə taxdığı almaz **ayparalar**, onu tovuz quşunun qanadları qədər bəzəmişdi* (M.S.Ordubadi).

AYRI I sif. Başqa, qeyri, digər. *Öz ləyaqətimi qorumaq üçün **ayrı** yol tapmadım* (S.Qədirzadə).

AYRI II zərf Tək, müstəqil. *...Hər nəysə, mən ki o paltoları bir dəfə də **ayrı** asmadım* (Anar).

AYRI III zərf Aralı düşmək, uzaq düşmək, uzaqlaşmaq. *Camal ailəsindən **ayrı**, tək yaşayırdı, Əsmər də onun evinə köçdü* (Anar).

AZ I say Sayca çox olmayan, cüzi. *Ayrı cür olsaydı, seximiz iyirmi iki metr **az** parça toxuyacaqdı, başa düşürsənmi?* (S.Qədirzadə).

AZ II f. Doğru yoldan çıxmaq, pis yola qulluq etmək, yolu itirmək. *Nəbi olmasa kəndlilər bu cür qudurub yolundan **azmazdılar*** (“Qaçaq Nəbi”).

AZAD I is. [fars.] bot. Bərk oduncaqlı ağac növü.

AZAD II sif. [fars.] Başqasından asılı olmayan, sərbəst. *Ey **azad** gün, azad insan; Doyunca iç bu bahardan!* (S.Vurğun).

AZI I is. Ağzın hər iki tərəfində arxa hissədə yerləşən əsas dişlər.

AZI II ədat Ən cüzi, minimum. *Ən kiçik dərdi də **azı** min kərə; Saldı ürəyinə hər saat, hər gün* (B.Vahabzadə).

Bb

BAB I is. [ər.] köhn. Fəsil, bölmə (əşərdə). *Gər şərh edərsəm ayətü hüsnün kitabini; Hər bab içində fəslinə yüz bin füsul ola* (İ.Nəsimi).

BAB II is. [fars.] Tay, bərabər. – *Yox, əsla Alo, hər yana dönsə. Mənimki öz babımdır, tay-tuşumdur* (S.Rəhimov).

BABA I is. Atanın, ya da ananın atası. *O qoca babası saç-saqqalı ağ; Səlimi özünə sanırdı dayaq* (A.İldırım).

BABA II is. Sadə, adi, fəqir mənasında. *Mən yoxsul bir məllim babayam* (Ə.Haqverdiyev).

BABALI I is. Günah. *Biz də istifadə edərik, babalı onların boynuna vəs-salam* (M.İbrahimov).

BABALI II sif. Babası olan. *Babalı uşaq, babasız uşağa tənə edərdi.*

BABI I is. [fars.] XIX əsrin ortasında İranda “Bab” təxəllüslü Mirzə Əli Məhəmməd tərəfindən təsis edilmiş dini təriqətə mənsub olan adam.

BABI II sif. [fars.] Dinsiz, inamsız, kafir. *Bu isə bəs o ləinin də işi qul-labıdır; Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır* (M.Ə.Sabir).

BADALAQ I is. Sərbəst gülüş zamanı müqabil tərəfi yıxmaq üçün ayağını onun ayağına dolaşdırıb burma. *Mən onu üzəndə dostum badalaq vurub mənə üzü üstə yıxır ki, lələni özü dərsin* (M.Hüseyn).

BADALAQ II is. Hiylə, kələk, fənd mənasında. *Mən az görməmişəm badalaqları... Min firıldaq gələn o alçaqları* (S.Vurğun).

BADAMLI I is. Müalicə üçün içilən su. *Azərbaycanda istehsal olunan mineral sulardan biri də badamlıdır.*

BADAMLI II sif. Badamdan və ya badamla hazırlanan, içərisində badam olan. *Eşidirəm ki, dadlı-dadlı xuruşlar, badamlı paxlavalər çox yeməli imiş* (“Molla Nəsrəddin”).

BAĞ I is. Meyvə ağacları əkilməmiş sahə. *Alma bağı.*

BAĞ II is. Baqlamaq üçün ip, kəndir. *Ayaqqabının bağı.*

BAĞÇA I is. Kiçik bağ, güllük, çiçəklik. *Getsə bir qapıdan eşqin ayağı; Saralar bağçası, təkülər barı* (S.Vurğun).

BAĞÇA II is. Məktəb yaşına çatmamış uşaqlar üçün tərbiyə müəssisəsi.

BAĞIR I *is. köhn.* Qaraciyər. *Qoyunun qara bağrından bir qədər götürüb ocağa tutdu* (Dastanlar).

BAĞIR II *is.* Ürək, qəlb. *Hər gün kəndə gəlib bəylər, qazaxlar; Yazıq camaatın bağrını dağlar* (S.Rüstəm).

BAĞIR III *f.* Bərk qışırmaq, çığırmaq. *Xaspolad bir də ucadan bağırdı* (M.Hüseyn).

BAĞIŞLAMAQ I *f.* Hədiyyə etmək, peşkəş vermək. *Günəş bizə bağışlamış al bayraqlı səhəri* (S.Vurğun).

BAĞIŞLAMAQ II *f.* Günahından, təqsirindən keçmək, əfv etmək. *Məncə yaraşmayır çoxuna bu ad; Məni bağışlasın sevgilim həyat* (S.Vurğun).

BAĞLAMA I *is.* Bağışlanmış şey, boğça. *Qoltuğumda bağlama; Mən gedirəm ağlama!* (B.Vahabzadə).

BAĞLAMA II *is.* Xalq ədəbiyyatında şeir forması; qıfıl-bənd deyişmə. *Mana bir bağlama söylə, görüm xalq aşığısan, yoxsa qondarma aşığısan?* (Dastanlar).

BAĞLAMA III *is. məh.* Qapı-pəncərə laylarını bərkidib saxlamaq üçün taxta parçası.

BAĞLI I *sif.* İp, zəncir və s. ilə bənd edilmiş; örtülü, qapalı. *Könül dedikləri, bağlı otaqdır* (R.Rza).

BAĞLI II *sif.* Bağ çox olan yer. *Yerlərə baxıram – bağçalı-bağlı; Göylərə baxıram – qapısı bağlı* (S.Vurğun).

BAĞLI III *sif.* Məftun, vurulmuş. *Bəlkə qız səni sevmir. Ürəyi özəsinə bağlıdır* (M.F.Axundzadə).

BAĞLI IV *sif.* Əlaqədar. *Bülbüllə bağlı bir epizodu da xatırlayıram.*

BAĞLIQ I *is.* Bağ salmaq üçün yararlı yer, bağ olan yer. *Bu çayın o biri tərəfi isə gözəl bağlıq idi* (A.Şaiq).

BAĞLIQ II *is.* Bağlamaq, bənd etmək üçün yun və pambıqdan ayrılmış ip, sap və s. *Dünən ona bir bağlıq yun vermişəm.*

BAĞRIQARA I *is. zool.* Su kənarında yaşayan uzun qıçlı, döşü qara quş. *Bağrıqaranın qızardı bağı; Şahbaz ona varanda doğru* (Xətayi).

BAĞRIQARA II *sif.* Kədərli, halı pərişan. *Mən aşiq bağrıqara; Quşlar da bağrıqara; Lalədən xoş gül olmaz; Onun da bağı qara* (Bayatı).

BAXIŞ I *is.* Baxma, gözdən keçirmə. *Saçlarım qapqara; Baxışlarım davamlı; Addımlarım mətin* (B.Azəroğlu).

BAXIŞ II is. Fikir, əqidə. *Hər gün bir məmləkətdə; Əqidələr, baxışlar; mənfəətlər toqquşur* (B.Azəroğlu).

BAK I is. [fars.] klas. Qorxu, xof. *Bu bir, iki, üç məsələdə yox o qədər bak; Olsun, bəcəhənnəm, necə rəftar olacaqdır* (M.Ə.Sabir).

BAK II is. [fr.] İçinə maye tökmək üçün ağzı örtülü qab. *Bir dəfə Heybət başını aşağı saldı və qabı yerdən götürüb, baka neft tökdü* (M.Hüseyn).

BAK III is. [holl.] Gəminin göyertəsinin burun hissəsi.

BAL I is. Arıların çiçək və meyvə şirəsindən hasil etdikləri qatı şirin maddə. *Dodaqların şəkər dadır, bal dadır; Gözəllikdə olmaz sənə tay, gözəl* (S.Rüstəm).

BAL II is. [fars.] klas. Qanad. *Döyüşdükcə qoca qartal; Qüvvət alır balı pəri* (S.Vurğun).

BAL III is. [fr.] Böyük rəqs gecəsi. *Üzünü görmədim zər poqonların; Görmədim balını dvoryanların* (S.Vurğun).

BAL IV is. [fr.] Məktəblərdə qiymət dərəcəsi; külək; zəlzələ və ya dalğanın ölçü vahidi. *Los-Anceles şəhərində zəlzələ olmuş, zəlzələnin gücü 9 bala çatırdı.*

BALAQ I is. Tumanın, şalvarın, dizliyin ayağa düşən hissəsi. *Bunlar payız günü çöl-bayırda; balağına yapışan pıspısıdır* (R.Rza).

BALAQ II is. Camış balası. *Mürşüd camış balaqlarını suvarmaq üçün çaya aparmışdı* (Ə.Vəliyev).

BALAQ III is. məh. Qamışabənzər, içi boş, buğumlu yemlik bitki.

BALQABAQ I is. [fars.] Uzunsov, ortası nazik şirin qabaq. *...kimisi yaman günün köməyi olan kudu və balqabaqları gizlədirdi* (M.İbrahimov).

BALQABAQ II sif. Key, maymaq, ruhsuz, iradəsiz. *Xəlil nədir ki, o məni işdən çıxardır, bunlar da balqabaq kimi durub baxırlar* (M.Hüseyn).

BALLI I is. bot. Şirəli otlardan birinin adı.

BALLI II sif. Balı olan. *Ballı pətəklərə bənzər beynimiz; İçində boş qalmış bir çox şanlar* (S.Vurğun).

BAMİYƏ I is. [fars.] bot. Meyvəsi konus şəkildə olan və xörəyə işlədilən birillik lifli bitki. *Doğra daha bamiyəni bozbaşa; Sonra toyuq köksü ilə get aşa; Qəlyanı çək, qəhvəni iç, çox yaşa!* (A.Səhhət).

BAMİYƏ II is. [fars.] Un, yağ, şəkər və s.-dən hazırlanan bamiyə şəkildə şirni.

BAN I is. Arabanın təkərlərindən yuxarı olan hissəsi, qutusu, gövdəsi. *Araba cırıldamaqdan, ban cırıldayır* (Ata. sözü).

BAN II is. Xoruz səsi. *Üçüncü xoruz banı qadın açdı; Yenə bağladı darvazanı* (R.Rza).

BAN III is. Dam, çardaq. *Sürücü maşının banına dırmaşdı.*

BANK I is. [fr.] Pul vəsaitini toplayan və təqsim edən kredit idarəsi. *Dövlət bankı.*

BANK II is. [alm.] Dəniz dibinin nisbətən dayaz, dərinliyi gəmi hərəkəti üçün kifayət olan sahəsi.

BANK III is. [fr.] Kart oyununda ortalığa qoyulan pul. [Xudadad bəy:] *Canım, ta mən dördəşiq oynamaq istəmirəm, bank oynayacağam, gedirəm* (Ü.Hacıbəyov).

BANKA I is. [ing.] Dənizdə ayrıca dayaz yer.

BANKA II [holl.] Qayıqda avar çəkənlərin oturduğu skamyə.

BANKA III is. [pol.] Silindrşəkilli şüşə və saxsı qab. *Bankanın ağzı açılında ətir qoxusu evi başına götürdü* (Ə.Haqqverdiyev).

BANKET I is. [fr.] İctimai, siyasi xadimlərin və s. şərəfinə düzəldilən təntənəli qonaqlıq, ziyafət. *Sən ki banketə o qədər adam çağırırsan, paltara, tufliyə pul qalar?* (S.Qədirzadə).

BANKET II is. [ing.] Dəmiryolunu seldən, daşqından qoruyub, saxlamaq üçün hündür olmayan torpaq bənd.

BAR I is. [fars.] Meyvə, məhsul; səmərə. *Bağçamızın ağacları dürlü-dürlü bar verir* (O.Sarıvəlli).

BAR II is. [fars.] klas. Yüklü, ağırlıqlı. *Kim dözər mənim tək belə firqətə; Rəncü məşəqqətə bari-möhnətə* (M.P.Vaqif).

BAR III is. [yun.] Meteorologiyada təzyiqlə vahidi olub, 1 mln. dinanın (dn.) 1 sm² təzyiqinə bərabərdir.

BAR IV is. [ing.] Ayaq üstə duraraq yemək yeyilən, ya içki içilən kiçik yeməxana, qəlyanaltı. *Qarşı binanın alt tərəfindəki bardan gülüş və musiqi səsi eşidirdi* (A.Babayev).

BAR V is. [fr.] coğr. Suyun gətirdiyi qumlardan çay ağzında əmələ gələn dayaz yer.

BAR VI is. [ing.] tex. Qazma maşınlarında çapmaq üçün diş.

BAR VII is. məh. Çörəkdə və xörəkdə əmələ gələn ağ rəngli, çox xırda göbələkciklər, kif.

BARABAN I is. Təbil. *Çalındı tunc, baraban, ordu döndü dənizə...* (A.İldırım).

BARABAN II *is. tex.* Müxtəlif maşınların və mexanizmlərin silindr şəkilli hissəsi. – *Ərşad, gəl gör baraban niyə parçanı yuxarı dartmur?* (S.Qədirzadə).

BARABAN III *is. anat.* Orta qulağın içi.

BARAT I *is. ər.* Bank və s. maliyyə müəssisələri və ya poçt vasitəsilə göndərilən pul. *Pulları haman yerə barat verəcəyəm* (M.S.Ordubadi).

BARAT II *is. [ər.]* Qəbz, vəsiqə. *İcarədarlara icarə hüququnu təsdiq edən sənəd – barat verilirdi* (“Azərb. tarixi”).

BARAT III *is. [ər.]* Hədiyyə, bəxşeyiş. Lisanından gəlməyəndə **baratım**; *Naləm istər bu dünyanı dağıtsın* (Aşıq Ələsgər).

BARI I *is. [fars.]* Hasar, divar, sədd. *Onu bari içərisinə almaq və elektrik stansiyası üçün istifadə etmək lazımdır* (C.Cabbarlı).

BARI II *ədat [fars.]* Arzu; heç olmazsa mənasında. **Bari**, *gedərkən biza dəyəydin* (M.Rzaquluzadə).

BARMAQ I *is.* İnsan və bəzi heyvanların əl və ayaqlarının qurtara-cağındakı beş mütəhərrik üzvdən hər biri. *Daş dəyməsin birisinin ayağına; Birisinin barmağına* (M.Əliyev).

BARMAQ II *is. dan.* Simli musiqi alətində çalan sazəndənin şəxsi yaradı-cılığında doğan ən xırda xallar, çox kiçik, lakin bitkin instrumental epizodlar.

BARMAQ III *is.* Bir işin gizli iştirakçısı olmaq, xəbəri olmaq, əli olmaq. *Bu işdə yəqin onun da barmağı var* (C.Cabbarlı).

BARMAQLIQ I *is.* Ağacdən, dəmirdən və ya məftildən qayrılmış tor, hörgü. *Cəld ayağa durub, dəmir barmaqlığa yanaşdı* (M.Hüseyn).

BARMAQLIQ II *is. məh.* Barmağa dolama çıxdıqda və ya əhənglə ağar-dan zaman yandırməsən deyə, barmağa keçirilən dəri və ya göndən tikilmiş kisəcik.

BARMAQLIQ III *is.* Çilik, qələm (ağacda). *Bu gün yerə yüz barmaqlıq basdırmışam*.

BAS I *sif. [ital.] mus.* Ən bəm kişi səsi, ən aşağı kişi səsi. *Güləbatın Hacının otağını süpürəndə həyətdə Şahpələngin qalın bas səsinə eşitdi* (M.İbrahimov).

BAS II *f.* Üstdən sıxmaq, təzyiq etmək, ayaqlamaq, tıxamaq və s. *Kələn-təri görün kimi elə bil ki, Rüstəm kişini qaynayan aş qazanına basıb çıxartdılar* (M.İbrahimov).

BASMA I *is.* Saçı boyamaq üçün rəng. *O, başına həmişə basma qoyardı*.

BASMA II *is. tar.* Üzərində tatar xanın şəkli olan möhür.

BASMA III *is.* Yazı qurulayan, suçəkən kağız. *Bəli, uzun sözün qıyası, yazdım bu hekayəni, basma ilə quruladım* (Ə.Əliyev).

BASMA IV is. Naxış, rəng və s. basılmış. *Qanovuz köynəyin atlas çutqusu; Yaşıl basmaları nə gözəl imiş* (Aşiq Abbas).

BASMA V is. Çap, mətbu. *Əksəri qayış cildli Təbriz bəsmasıdır* (Çəmənzəminli).

BASMA VI is. məh. Kömür yandıran. *Kömürçülər bir dəstə basmaçı görüb, özdəriçin basma qoymiyə göndərdilər* (“Dialektoloji lüğət”).

BASMAÇI I is. Basma işi ilə məşğul olan, qəlib basan. *Sanqo qaçıb, basmaçı dəyirmanlarında gizlənmək istədi.* Servantes.

BASMAÇI II is. [özb.] tar. Orta Asiyada basmaçılıqda iştirak etmiş adam. *Bütün basmaçı hissələrini dağıtdılar* (Ə.Sadiq).

BAŞ-AYAQ I is. aşıp. Kəlləpaça: qoyunun, malın başı və ayaqlarından hazırlanan sulu xörək. ...*Baza müdiri Bürcəli dedi: – Bu saat burdan gedirik bizə xaş, baş-ayaq, dırnaq, kəlləpaça, xolodes yeməyə* (Anar).

BAŞ-AYAQ II is. məh. Biçin zamanı yerə tökülən sünbül. *Qarı çöldən 30 kiloqram baş-ayaq yığmışdı.*

BAŞ-AYAQ III zərf Tərsinə, əksinə, başı ayağına və ya ayağı başına. ...*Yuxudan qalxan cavanlar Cəmillə Tahiri bir çarpayıda baş-ayaq yatmış gördülər* (M.Mehdi).

BAŞIPAPAQLI I is. Kişi. *Bu xəbər gələn kimi uçitel Mirzə Kərim camaatı yığb başına dedi: – Gərək kənddə bir nəfər başipapaqlı qalmaya* (Ə.Haqverdiyev).

BAŞIPAPAQLI II zərf Başında papaq olan. *İçəridə başipapaqlı oturmaq olmaz.*

BAŞQA I sif. Qeyri, ayrı, özgə, yad. *Qonşu həyətin qapısı başqa küçəyə açılırdı* (M.Cəlal).

BAŞQA II qoşma Seçmə, ayırma mənasında. *Torpaq döşəmə üzərində bir həsir qırığından başqa heç nə yox idi* (Ə.Məmmədخانlı).

BAŞLIQ I is. Yağışdan, soyuqdan, küləkdən qorunmaq üçün başa geyilən örtük. *Əynində boz şinel, başında başlıq; Nəysə pıçıldayır o, fəhlələyə* (S.Vurğun).

BAŞLIQ II is. xüs. Sərlövə, məqalənin adı. *Reyhan .. əlində rəngli qələm qəzetə başlıq çəkir* (Mir Cəlal).

BAŞLIQ III is. etnoqr. Qızın ata-anasına oğlan tərəfindən verilən mal, yolpulu, südpulu. *Reyhan büsbütün məyus qayıtmışdı. Çünki qıza ağır başlıq istəmişdilər* (A.Şaiq).

BAŞLIQ IV is. Nəfər mənasında. *Qəribədir, altı başlıq külfəti bir inək, bir oraqla dolandıran atası Möhsün kişi də deyirdi* (N.Babayev).

BAŞMAQ I *is. köhn.* Üstü yarıörtülü, dabanı açıq kişi və qadın ayaq-qabısı. *Mərcan xala bu dəfə də bir söz deməyib, başmağının üstündən geydiyi corablara baxaraq gülümsədi* (Ə.Əylisli).

BAŞMAQ II *is. xüs.* Müxtəlif maşın və mexanizmlərdə: dayaq, qoruyucu və s. vəzifəsini görən cürbəcür hissələrin adı. *Başmaq qalınlığı 15-19 mm və uzunluğu 30-40 sm olan polad halqadan ibarətdir...* (Quliyev).

BAŞSIZ I *sif.* Sahibsiz, yiyəsiz. *Elmli adamlar hamıdan artıq bizlərə lazımdır. Çünki camaatımız başsızdırlar* (Ə.Haqverdiyev).

BAŞSIZ II *sif.* Başı olmayan. *“Başsız atlı” əsərini oxumuşsanmı?*

BAŞSIZ III *sif.* Küt, fərasətsiz, kütbeyin, gic. *Başa başsızları başsız çıxarır; Yeri get qabını yala, ay axmaq!* (M.Araz).

BATAREYA I *is. [fr.] hər.* Bir neçə top və minaatanı ibarət taktik vahid. *Sən indi öz batareyasını buraxıb mətbəxdə soğan doğrayan bir topçuya oxşayırsan* (C.Cabbarlı).

BATAREYA II *is. [fr.] fiz.* Bir-birinə birləşdirilmiş elektrik elementi və ya akkumulyatorlar sırası. *Günəş batareyası.*

BATMAN I *is. köhn.* 8 kiloqram ağırlığında çəki ölçüsü. *Bir misqal ondan bir batman misə vurur, xalis gümüş olur* (M.F.Axundzadə).

BATMAN II *is. [fr.]* Baletin xüsusi növü.

BAZ I *is. [fars.]* Alıcı quş, qızılquş. *Əlimdən uçurtdum bazım; Dərdimi kağıza yazım* (Dastanlar)

BAZ II *is. [fars.]* Müəyyən bir işin və ya şeyin həvəskarı, hərəsi. *Belə poetik adların bazıyam yaman* (Anar).

BAZAR I *is. [fars.]* Alış-veriş yeri. *Biz hər gün səslə-küylü bazarın yanından keçirdik* (Ə.Əylisli).

BAZAR II *is. [fars.]* Həftənin şənbədən sonra gələn günü, istirahət günü. *Mənim də hər bazar günü getməyə əlim çatmırdı* (S.Qədirzadə).

BAZI I *is. [fars.]* Oyun, kələk, hiylə. [Şərəfnisə xanım:] *Bəsdir, Allahu sevirən, bu bazıları mənə az gəl!..* (M.F.Axundzadə).

BAZI II *is. məh.* İki zəmi, tarla arasında mərəz; dikdir. *Badımcan çoxu bazılarda küçüklər; Da tərpaşmək olmaz badımcan əlindən* (Şəhriyar).

BAZI III *is. məh.* Xışın, cütün ulamadan kötüyə qədər olan hissəsi; qol.

BEL I *is.* Bədənin ortası, qurşaq bağlanan yeri. *Belində qəbzəli xəncər olan bir kişi içəri girdi* (İ.Əfəndiyev).

BEL II *is.* Uzun saplı qazma aləti. *Ulduz həyatə girərkən hasarın yanında əlində bel yer qazırdı* (M.Ənvər).

BELƏ I *əvəz.* İşarə mənasında işlədilən əvəzlik. *O belə adamlara həmişə hörmət etməyi sevirdi* (Ə.Vəliyev).

BELƏ II *ədat* Qüvvətləndirici mənasında işlədilir. *O, Pərsanı incidə biləcək bir kəlmə belə dilinə gətirmədi* (M.İbrahimov).

BELİBAĞLI I *is. zool.* Qırğı böyüklükdə yırtıcı quş.

BELİBAĞLI II *sif.* Beli bağlı olan, beli qurşaq və s. ilə bağlanmış. *Kəndin belibağlı qadınları əllərində bağlama, çiyinlərində yaba işə gətirdilər.*

BELLİ I *sif.* Əlində bel olan. *Deyir, Qaraqullar kəndinin camaatı əli ağaclı, belli, kürəkli tökülüb Rüstəm bəyin evini darmadağın dağıtdılar* (Ə.Haqqverdiyev).

BELLİ II *sif.* Damı olan, üstü olan. *Lakin qılınç belli qurulsə hasar; Üstündə göllənməz nə yağış, nə qar* (S.Vurğun).

BEYT I *is.* [ər.] İki misradan ibarət şeir parçası. *Fəhlə yavaş-yavaş hecaladı, bir dəfə oxuyandan sonra ilk beyti əzbərlədi* (M.Hüseyn).

BEYT II *is.* [ər.] köhn. Ziyarətgah olan ev. *Beyt haqqı, a bəy, o yerdə qır nə qədər desən tapılır, bir az qazırsan torpaqdan neft iyi gəlir* (N.Vəzirov).

BƏHR I *is.* [ər.] Musiqi vəzninin təşəkkül sistemi. *Şerin üçüncü və beşinci bəndləri ayrı bəhrdədir* (M.Hüseyn).

BƏHR II *is.* [ər.] köhn. Dəniz, dərya. *Bir tərəfin bəhri-Xəzər; Yaşılbaş sonralar gəzər* (S.Vurğun).

BƏHR III *is.* [fars.] Xeyir, səmərə, bəhər. *Çəkmişik övladımızın fikrini; Ömrümüz olsa görərik bəhrini* (M.Ə.Sabir).

BƏHRƏ I *is.* [fars.] *tar.* Keçmişdə köndlilərdən alınan natural vergi. *Torpaqdan, mülkdən aldığınız bəhrə sizə bəs eləmiri? ("Qaçaq Nəbi")*.

BƏHRƏ II *is.* [fars.] Məhsul, meyvə. *Lənkəranın bəhrələrini vəsf edən bir mahnı var.*

BƏHS I *is.* [ər.] Bir məsələ haqqında ətraflı danışmaq, fikir yürütmə. *İçərkən ortalığa belə bəhs düşdü* (S.S.Axundov).

BƏHS II *is.* [ər.] Hər hansı bir elmin və ya əsərin müəyyən hissəsi. *Morfologiyada isim bəhsi.*

BƏLƏNMƏK I *f.* Bələyə bükülmək, sarğı ilə sarınmaq. *Körpə əsgiyə bələndi.*

BƏLƏNMƏK II *f.* Bulaşmaq, bulanmaq. *Qənd əzilib dilə, dişə, dəhanə; Qaymaq dodaqlara bal bələnibdir* (Aşıq Ələsgər).

BƏLGƏ I *is. etnoqr.* El arasında evlənən oğlan tərəfindən qız evinə göndərilən birinci nişan – üzük və örpək.

BƏLGƏ II *is. məh.* Gönü aşılmaq üçün nar qabığı və yarpağından hazırlanmış un. *Bəlgə qurtardı, gön isdaxda qaldı* (“Dialektoloji lüğət”).

BƏLGƏ III *is. məh.* Vuruş zamanı qola sarıyan qalın parça.

BƏLGƏ IV *is.* Bəhanə, səbəb, dəlil. *Sən də bunu əlində bəlgə tutub, məni hər dəqiqə pərt eləmə.*

BƏLGƏ V *is.* Sərmayə, maya. *A bala, əlində bəlgə saxla, lazım olar.*

BƏM I *is.* [ər.] *mus.* Musiqidə aşağı səs. *Pərdələr üstünə barmağın ensin; Bəmdə çox dayanma, qaldır zilə sən* (Ə.Kürçaylı).

BƏM II *is.* Üst. *Palıdlar meşənin ucalan zili; Yataaram onların yaşıl bəmində* (Vahid Əziz).

BƏND I *is.* [fars.] *anat.* Skelet sümüklərinin oynaq yerləri; buğum, məf-səl. [Qazan xan] *başında, bədəninin bəndlərində bir ağırlıq və sızultı duydu.* (M.Rzaquluzadə).

BƏND II *is.* [fars.] Şərin bir neçə misradan ibarət olan bölgüsü. *Koroğlu elə sözün birinci bəndini demişdi...* (Dastanlar).

BƏND III *is.* [fars.] Bir yeri seldən, daşqından qorumaq, suyun kənara axmasının qabağını almaq üçün çəkilən sədd. *O çürük şalbanları taxta bəndin altına kim qoyub?* (C.Cabbarlı).

BƏND IV *is.* [fars.] Bağ, ip, düyün. *Sona hərdən onun bəndini açıb həyətdə buraxırdı* (Mir Cəlal).

BƏND V *is.* [fars.] Vurğun, aşıq. *Hər bir dərdə mən doldum; Səni gördüm bənd oldum* (Ü.Hacıbəyov).

BƏND VI *is.* [fars.] Maddə. *Maarifyanı şurada müzakirə olunub nöqsanlara görə qərarın bir bəndində direktorun və dərs hissə müdirinin, necə deyərlər, “başları sığallam”.*

BƏND VII *is.* Bağlı. *Səlim ağa hirsindən yer eşirdi, bircə sözə bənd idi ki, yapışa Hürünün boğazından, ata darvazadan küçəyə...* (M.İbrahimov).

BƏRƏ I *is.* Ov gözlənilən yer, pusqu yolu. *Ceyranın güzgüsü; Ovçunun bərəsi; Dərənin gözüydün, ay bulaq...* (M.Araz).

BƏRƏ II *is.* Çaylar üzərində qurulan mütəhərrik körpü, üzücü körpü, sal. *...Gecə ikən bərərlə Dnepri üzüb o biri sahilə keçmişdi* (S.Qədirzadə).

BƏRƏ III *is.* Qoyunların sağın yeri. *Qoyunları sağmaq üçün bərəyə saldılar.*

BƏRİ I *zərif* Bu tərəfə, buraya, yaxına. *Bəri gəl, ay zalım, bir qucaqlaşaq; Unut bu tərsliyi, gəl Allaha bax!* (S.Vurğun).

BƏRİ II *əvəz. məh.* Bu. *Bəri başdan işinizi möhkəm tutun.*

BƏRİ III *qoşma* Bir şeyin başladığını və davam etdirildiyini bildirir. *Qızıyətər bu evə köçəndən bəri; Öpür saçlarını günün işığı* (S.Vurğun).

BƏS I *ədat [fars.]* Yetər, kafi, kifayət. *İş apar, baş gedərsə qoy getsin; Ad qalır bəs deyilmi millət ilə* (M.Ə.Sabir).

BƏS II *ədat* Sualı, ya da fikri qüvvətləndirmək üçün işlənir. *Bəs niyə belə müsəlman məclisi qurmusunuz?* (B.Bayramov).

BƏSTƏ I *is. [fars.]* Musiqi kompozisiyası, musiqinin bəstəsi; nəğmə, hava, mahnı. *Seyr et bu varlığı, şeyda bülbülüm! Həyata müjdədir hər yeni bəstən!* (S.Vurğun).

BƏSTƏ II *sif. [fars.] köhn.* Bağlı. *Əqli huşum mənim, fikri xəyalım; Şux gözədə, qəməzədə, bəstədir, ay qız!* (M.P.Vaqif).

BƏSTƏ III *sif. [fars.]* Boyca bir qədər alçaq. *Bu, on altı-on yeddi yaşlarında bəstə boylu, silahsız bir gənc idi* (S.Qədirzadə).

BİC I *is. dan.* Ağac və kolların kötüyündən, yaxud gövdəsindən çıxan xırda zoğ, pöhrə. *Əncir ağacının bici çoxdur, kəsmək lazımdır.*

BİC II *sif. dan.* Rəsmi nikahda olmayan ata-anadan doğulmuş uşaq. *Söylə, bəlkə – bic doğulub; Atasından yox xəbəri?* (B.Vahabzadə).

BİC III *sif.* Çox hiyləgər, fəndgir. *Bildi ki, oğlu necə bic və haramzadədir* (M.F.Axundzadə).

BİNA I *is. [ər.]* Tikili, mülk, ev. *Hər küçə alışan bir boyunbağı; Hər bina bəzəkli bir mirvaridir* (M.Araz).

BİNA II *is. [ər.]* Bünövrə, özül, təməl, əsas. *Şəhər bina olanda; ilkin bura küçə dedilər* (R.Rza).

BİNA III *is. [ər.]* Əzəldən, lap əvvəldən. *Xoş gün görməmişik sizdən, binadan* (S.Rüstəm).

BİR I *say* Əşyanın konkret miqdarını bildiren ədəddir. *Yəni mən o qədər ölü oldum ki, bir qorodovoyun da öhdəsindən gələ bilmədim* (Mir Cəlal).

BİR II *ədat* Təkid, hədə; təsəlli mənasında. *Mişa, bir diqqətlə bax, gör məni tanıyırsanmı?* (Ə.Əbülhəsən).

BİRLİK I *is.* Bir olmaq; bütövlük, vəhdət, ittifaq. *Sənə çalışmaq yaraşır; Birlik uğrunda vuruşmaq yaraşır* (S.Rüstəm).

BİRLİK II *is.* Sıx əlaqə; həmrəylik, ümumilik. *Fikir birliyi, iş birliyi.*

BİRLİK III *sif.* Ölçüsü, nömrəsi, sayı və s. bir olan. *Birlik* taxtaları ayrı seç, mənə lazımdır.

BİRYERLİ I *sif.* Həmyerli, bir yerdə olan. *O, Həsənlə biryerlidir.*

BİRYERLİ II *sif.* Bir yeri olan, bir adamlıq. *O, biryerli kupədə gedirdi.*

BİŞMƏK I *f.* Odda qızartmaq və ya suda qaynatmaqla yeyiləcək hala gətirilmək. *Qulplu qazanlarda xörək bişər, qara zurna dilə gələrdi. Düz nağıllardakı kimi üç gün, üç gecə çalib-oynayardılar* (İ.Şıxlı).

BİŞMƏK II *f.* Ustalaşmaq, püxtələşmək, təcrübələnmək. *Ancaq hələlik burada bişərsən, sonra baxarıq* (S.Rəhimov).

BİŞMİŞ I *is.* Xörək. *Bir neçə gün idi ki, bişmiş yeməmişdim, dünən bir parça yavan çörəyi güclə tapmışdım* (Çəmənzmənli).

BİŞMİŞ II *sif.* Bərkimiş, işdən xəbərdar. *Bizə ancaq həyatda, işdə bişmiş adamlar lazımdır.*

BİTİRMƏK I *f.* Axıra çatdırmaq, tamamlamaq, qurtarmaq. *Hədiyyə naharını təzəcə bitirmişdi ki, qapıda maşın səsləndi* (Mir Cəlal).

BİTİRMƏK II *f.* Göyörtmək, yetişdirmək. *Yox, burada təbiət özü özbaşına bir çöp də bitirmir* (M.İbrahimov).

BİTMƏK I *f.* Tamam olmaq, başa çatmaq. *Səd şükür ki, qış tükəndi, bitdi; Novruz gəlib, bahar yetdi* (A.Səhhət).

BİTMƏK II *f.* Yetişmək, çıxmaq, cücərmək. *Bağçamızda gül bitdi; Lalə bitdi, gül bitdi; Vətəndə bir bağ saldıq; Hər nə əkdik, gül bitdi* (Bayatı).

BİZ I *is.* Deşik açmaq üçün ucu şiş metal alət. *Usta, bu daşdan mənə bir biz qayır* (Dastanlar).

BİZ II *əvəz.* Birinci şəxsin cəmi. *Bildir, ad günündə anası ilə bizə gəlmişdi* (S.Qədirzadə).

BLOK I *is.* [*fr.*] Dövlətlərarası, partiyalararası ittifaq; birlik.

BLOK II *is.* [*ing.*] *tex.* Ağır şeyləri qaldırmaq üçün sadə mexanizm.

BLOK III *is.* [*ing.*] Böyük binada mənzillər qrupu. *Dördüncü blokun qabağında saxladı: – Düşün, üçüncü mərtəbə, iyirmi beşinci mənzil sizindir* (M.İbrahimov).

BLOK IV *is.* [*ing.*] Dəmiryolunda semaforu açıb-bağlamaq üçün elektrik aparatı.

BLOK V *is.* [*ing.*] Betondan (sement və dəmir) quraşdırılmış tikinti materialı.

BOĞAZ I *is. anat.* Boyunun, qida borusunun başı və nəfəs yollarının yerləşdiyi ön hissəsi. *Boğazını cıvrırdı, yadlar millət adından* (S.Rüstəm).

BOĞAZ II *is. coğr.* Dünya okeanında hər hansı iki quru sahəni bir-birindən ayıran və ya iki su hövzəsini birləşdirən ensiz su zolağı. *Dardanel boğazını tutub onlardan alaql!* (C.Məmmədquluzadə).

BOĞAZ III *is. dan.* Xanəndənin şəxsi yaradıcılıq məhsulu kimi onun ifaçılıq üslubuna xas və mənsub olan ən kiçik avaz ifadələri.

BOĞAZ IV *sif.* Qarında balası olan. *Əmniyyətlər boğaz inəyi, eşşəyi və qoyunları tövlədən çıxardılar* (M.İbrahimov).

BOĞAZLIQ I *is.* Boğaza sarınan şal və ya boğaza keçirilən qadın zinəti. *Gəldiyev əlini boğazlığına atdı, düzəltdi* (Mir Cəlal).

BOĞAZLIQ II *is.* Hamiləlik. *Qarabağ madyanlarının boğazlıq dövrü.*

BOKS I *is. [ing.] idm.* Əllərə xüsusi əlcəklər geyilərək, müəyyən qayda ilə icra edilən yumruq döyüşündən ibarət idman növü.

BOKS II *is. [ing.] tib.* Xəstəxanada ayrılmış palata. *Keçici xəstəliyə tutulmuş xəstəni boksa qoydular.*

BORC I *is.* Qaytarmaq şərti ilə alınan, ya birinə verilən pul və s.

BORC II *is.* Vəzifə. *Borcunu bilməyənlər həqiqətdən gen olar* (B.Vahabzadə).

BORCLU I *is.* Borcu olan, başqasından borc almış olan. *Hacı Bayram indiyədək bu camaatın qanını soyubdur. Bu dörd oymaqda bir nəfər varmı ki, ona borclu olmasın?* (Ə.Haqqverdiyev).

BORCLU II *is.* Borc verən. *Borclu borclunun sağlığını istər* (Ata. sözü).

BOŞ I *sif.* İçində heç bir şeyi olmayan. *Boş kürsü ilə nə qədər çalışdım bir şey çıxmadı* (Ə.Haqqverdiyev).

BOŞ II *sif.* Əbəs, hədəf, əsassız, mənasız. *Bu hələ boş danışıqdır* (Ə.Haqqverdiyev).

BOY I *is.* Bədənin uzunluğu; qədd-qamət. *Bir balaca boyu var; Ev dolusu toyu var* (Tapmaca)

BOY II *is. folk.* Dastanlarda müəyyən hadisəyə həsr edilmiş fəsil, hissə.

BOY III *is. bot.* Koma halında sarı çiçəyi və xoş qoxusu olan çoxillik bitki.

BOYA I *is.* Bir şeyə müəyyən rəng vermək, yaxud rəsm çəkmək üçün işlədilən rəng maddəsi; rəng. *Ətli dodaqlarına elə bil çəhrayı boya sürtmüşdü* (Anar).

BOYA II *f.* Rəngləmək, rəng vermək. *Buludlar al-əlvan rəngə boyanır* (S.Vurğun).

BOYLU I *sif.* Ucaboy, boylu-buxunlu, qədd-qamətli. *Sona hündür boylu, gülümsər, gözəl, tən yerişli, şux gülüşlü bir qız idi* (C.Cabbarlı).

BOYLU II *sif. dan.* İkicanlı, hamilə. *Onların kəndində Əbdürrəhman adında bir bəy də vardı. Əzazilin biriydi, boylu arvadlar onu görəndə uşaq salardılar* (İ.Şıxlı).

BOZ I *is.* Dişi qırqovul.

BOZ II *is. dan.* Dəmrova oxşar dəri xəstəliyi, keçəllik. *Uşağın başında boz var, onu həkimə göstərmək lazımdır.*

BOZ III *sif.* Kül rəngli, qara rənglə ağ rəngin qarışığından əmələ gələn (rəng). *Yatdım boz otlaqda boz dovşan kimi* (O.Sarıvəlli).

BOZ IV *sif. dan.* Utanmaz, nəzakətsiz, həyasız, sört, qaba. *Qəhrəmanın ciddi təkidi müqabilində Rüstəm acıqlanır, ona boz sifət göstərirdi* (S.Rəhimov).

BOZAQ I *is. bot.* Şoran torpaqlarda bitən birillik yem bitkisi.

BOZAQ II *is. zool.* Qabayunlu Azərbaycan qoyun cinsi.

BÖLMƏ I *is. riyaz.* Bir sayda neçə dəfə başqa say olduğunu bilmə əməli. *Bölmə cədvəli.*

BÖLMƏ II *is. hər.b.* Kiçik əsgəri hissə; vzvod. *İldırım qabaqdaydı, bölmə hücum edəndə* (S.Rüstəm).

BÖLÜK I *is. hər.b.* Piyada və bəzi xüsusi qoşun hissələrində batalyon tərkibinə daxil olan əsgəri hissə; rota. *İstehkam bölüyü Kornilovka yaxınlığında qatardan töküldü* (Mir Cəlal).

BÖLÜK II *is.* Parça, tikə. *Tağı əmi qırğını alıb başını kəsdi. Sonra iki bölük edərək tulalara atdı* (S.S.Axundov).

BÖYÜR I *is.* Bədənin çiyindən ombaya qədər olan sağ və sol tərəfi. *Amma mən ayaqlarımı onun qabarıb yatan böyürlərinə elə sıxmışdım ki, qır-saqqız kimi ona yapışmışdım.* (Ə.Məmmədخانlı).

BÖYÜR II *f.* Bağırmaq (öküz, inək və s.). *Təpələrdə böyürür sağılmamış inəklər; Solur bağda ağaclar, bağçalarda çiçəklər* (B.Vahabzadə).

BUCAQ I *is.* Künc, guşə. *Qorxusundan bir bucağa qısılar; Dinə bilməz, mat-mat baxar, ağlarsan* (M.P.Vaqif).

BUCAQ II *is. riyaz.* Həndəsi fiqur, bir nöqtədən çıxan iki xətt arasındakı müstəvinin bir hissəsi.

BULAMAQ I *f.* Batırmaq, çirkləndirmək. *Elxan girdi palçığa; Üst-başını buladı* (T.Elçin).

BULAMAQ II *f.* Tərpətmək, yellətmək. *Toplan görüb utandı; Quyruğunu buladı* (T.Elçin).

BULANMAQ I *f.* Batmaq, kirlənmək, duruluğunu itirmək. *Yaralı alqana boyanmış idim; Yıxılıb torpağa bulanmış idim* (A.Səhhət).

BULANMAQ II *f.* Mədəsi qarışmaq, pozulmaq.

BULUD I *is.* Havada toplanan kəşiflənmiş su buxarı, yığıcı. *Buludlar axışır səmayə lay-lay; Sönür göy üzündə rəngi solmuş ay* (B.Azəroğlu).

BULUD II *is. rus.* Böyük boşqab, uzunsov ya girdə, dayaz iri boşqab. *Sonra da böyük buludda buğlana-buğlana zəfəranlı plov gətirildi* (S.Qədirzadə).

BULUDLU I *sif.* Buludla örtülmüş. ...*Buludlu səmada tutqun görünən günəş aşağıya enməkdə idi* (M.Cəlil).

BULUDLU II *zərf* Qəmgin, kədərli, dumanlı. *Heç səni belə buludlu görməmişəm* (M.İbrahimov).

BURUQ I *is.* Neft və yaxud mədən suları çıxarmaq üçün xüsusi üsullarla qazılan quyu. *Gecə ay nur səpərkən buruqlar meşəsinə; Qulaq verdi ney çalan küləklərin səsinə* (Ə.Cəmil).

BURUQ II *sif. k.t.* Axtalanmış. *Qoyunlar elə bildi ki, birinci həlak oldu buruq* (F.Qoca).

BURUN I *is. anat.* İnsan və heyvanların üzündə iybilmə və tənəffüs orqanı.

BURUN II *is. coğr.* Qurunun sivri bucaq şəklində dənizə, gölə və ya çaya uzanmış hissəsi. *Ziğ burnu, Ümid burnu.*

BÜRÜNCƏK I *is.* Bürünməyə yarayan örtü, üst paltarı. *Bu gecə məndən yatdı yoxdu, gərək bir bürüncək götürəm* (C.Məmmədquluzadə).

BÜRÜNCƏK II *is. bot.* Taxıllar qrupuna mənsub birillik ot bitkisi.

Cc

CAĞ I is. Çəpər, hasar. *Bu bağıın cağını niyə söküb yandırmursunuz?* (Çəmənzəminli).

CAĞ II is. Arabanın yanları. *Firidun atın cilovunu yaxındakı arabanın cağına keçirdi* (M.Şəkili).

CALAMAQ I f. Peyvənd etmək; bağlamaq. *Keçən günə gün çatmaz, calasan günü günə* (Ə.Haqverdiyev).

CALAMAQ II f. Tökmək. – *Axi, gərək özünükü də özünə əl isitməyə ocaq qoya, daha bu ocağa su calayıb söndürməyə* (S.Rəhimov).

CALAMAQ III f. Qatmaq, qarışdırmaq. *Məni bu işə calama.*

CAN I is. [fars.] Bədən. *Arif olan, bir od düşüb canıma; Əridib döndərir a yağə məni* (Aşıq Ələsgər).

CAN II is. [fars.] Sevgili. *Xəstə könül dərdü qəmdən ayrıldı; Bu gün məclisimə bir can gəlibdir* (Aşıq Ələsgər).

CAN III köməkçi söz Əzizləmə mənasında. *Can Koroğlu, məni bağışla! Yalandan dedim ki, sənində dostam. “Koroğlu”*

CANLI I sif. Güclü, qüvvətli, sağlam; yoğun.

CANLI II is. Diri, ölməmiş. *Xəzərdə canlı varmış; Onu ikiayaqlı canlılar; Qırıb qurtarmış* (M.Araz).

CƏBR I is. [ər.] riyaz. Riyaziyyat elmlərindən birinin adı. *Bu cəbr, həndəsə bilməm nə demək? Uğraşan beynini incitmiş olur* (H.Cavid).

CƏBR II is. [ər.] Zorakılıq, zor işlətmə. *Böylə bir cəbri hökumət duysa; Çəkəcəkdir başımız dürlü bəla* (H.Cavid).

CƏMİYYƏT I is. [ər.] Birlik, ittifaq. *Əhməd Cavad ədəbiyyat cəmiyyətinin məsul katibi idi.*

CƏMİYYƏT II is. [ər.] Şair cəmiyyətin dili, dilmancı; *Şair bir planet siqlətindədir* (M.Araz).

CƏNG I is. [fars.] Vuruş, döyüş. *Düzəldirlər top, tüfəng; Etmək üçün yarım cəng* (M.Müşfiq).

CƏNG II is. Mis qabın hava ilə təmasda olması nəticəsində qaralması.

CƏNGİ I is. [fars.] mus. Qəhrəmanlıq və cəngavərlik ruhunu ifadə edən gümrah və şən musiqi əsəri. *Koroğlunun cəngi havası dağlara, dərələrə səs saldı* (M.Hüseyn).

CƏNGİ II *is.* [*fars.*] Döyüşçü, əsgər; dalaşqan. *Sənin namusun olsa mənim qarşıma gəlməzsən, itil gözümün qabağından cəngi!* – *deyə qovdu* (Çəmənzəminli).

CİR I *sif.* Yabancı. *Məclis qaynaşır; cır arı yuvası kimi* (R.Rza).

CİR II *sif.* Ciyiltili, zingiltili. *Vallah, cır səmindən qulağımız batdı* (S.Rüstəm).

CİR III *f.* Parçalamaq; didmək. *Bəzən yazdıqlarımı sonra cırıb atıram* (R.Rza).

CIZIQ I *is.* Xətt. *Cürbəcür cızıqlar və dairələr çəkilmiş bir lövhədə fabrikin illik planı və məhsulun hansı şəhərlərə göndəriləyi göstərilmişdi* (Anar).

CIZIQ II *is.* Hüdudu keçmə, lovğalanma, qudurma. *Sən dedin, mən dinmədim, amma daha cızıqdan çıxdın, ağ elədin* (Anar).

CİLD I *is.* [*ər.*] Üz, qabıq. *Qara cıldə çap eləyin kitabımı; Məndən sonra* (M.Araz).

CİLD II *is.* [*ər.*] Böyük bir kitabın bölündüyü qisimlərdən hər biri, nüsxə. *Seçilmiş əsərlərin xüsusi bir cildinin bütünlükdə “Dəli Kür” romanı üçün ayrılması təsadüfi deyil* (B.Nəbiyev).

CİRƏ I *is.* Pay, norma. *..Cahan xanım son aylar onun özünü də sıxırdırmağa, cirə ilə dolandırmağa başlamışdı* (M.İbrahimov).

CİRƏ II *is. bot.* Toxumu ədviyyat üçün istifadə olunan bitki.

CÖVHƏR I *is.* [*ər.*] Mahiyyət, əsas maya. *Asəf Zeynallının istedadının mayasında əsil sənət cövhəri var idi.*

CÖVHƏR II *is.* [*ər.*] Cavahir, qaş-daş, qiymətli daş. *Min cövhər gizlənməmiş ən kiçik daşında* (M.Müşfiq).

CÖVHƏR III *is.* [*ər.*] Turşu. *Həmin pulun cüzi hissəsinə mağazalardan adi şəkər tozu və limon cövhəri alır.*

CÜMLƏ I *is.* [*ər.*] *gram.* Bitmiş bir fikir ifadə edən söz və ya söz birləşmələrindən ibarət dil vahidi. *Qəzet, kitabdan da gəlmişik cana; Eynidir cümlə də, eynidir söz də* (B.Vahabzadə).

CÜMLƏ II *is.* [*ər.*] Hamısı, bütün. *Cümlə dolaşdı, qoymayın! İş yavalaşdı qoymayın!* (M.Ə.Sabir).

CÜRƏ I *is. zool.* Ördəyəoxşar kiçik su quşu.

CÜRƏ II *is.* Forma, növ. *Yox, insanlar anadan bir cürə doğulmayı* (Ə.Kürçaylı).

CÜRƏ III *sif. mus.* Sazın dörd simli kiçik növü.

CÜT I *is. köhn.* Yeri şumlayıb əkin əkmək üçün kənd təsərrüfat aləti və ona qoşulan heyvan birlikdə cüt adlanır.

CÜT II *num. söz* Qoşa. *Qaşqa kəlim boz, ala; Tarlaya saldım yola; Tay öküzlə iş aşmaz; Öküz gərək cüt ola* (Bayatı).

CÜYÜR I *is. zool.* Ceyranabənzər heyvan. *Boynunu irəli uzadıb sərtliklə bükən, şaxəli buynuzlarını oynadan cüyür bizə sarı gəlir.*

CÜYÜR II *is. bot.* Söyüdəoxşar ağac. *Cüyürdən toxunan səbət daha möhkəm olur.*

Çç

ÇAĞ I is. Vaxt, müddət. *Vurun, vurun alçağı; Keçmiş verginin çağı* (M.Müşfiq).

ÇAĞ II sif. Kefi yaxşı olan, əhvali-ruhiyyəsi saz olan. *Sən eylərsən damağımı çağ, gəlin!* (M.P.Vaqif).

ÇAĞ III sif. Gözəl, qəşəng. *Ağ, çağ qıçı Allah yaradıb, bəndəsi görsün* (M.Ə.Möcüz).

ÇAXMAQ I is. Tüfəngin atəş açmaq üçün yararlı hissəsi. *Neçə güllə xəz-nədədir; Neçə qundaq sinədədir; Neçə barmaq çaxmaqdadır* (B.Azəroğlu).

ÇAXMAQ II is. Alışqan. *Mübhəm neçinlərin çaxmaq daşından; Alışib fikrimiz, yanıb qəlbimiz* (B.Vahabzadə).

ÇAL I is. Çəpər, hasar. *Gələn yox, gətirən yox; Batıb çalı, çəpəri* (H.Arif).

ÇAL II sif. Saçı ağarmış, qocalmış. *Çal saçları ortadan haçalanaraq gicgahlarına tökülmüşdü* (S.Qədirzadə).

ÇALA I is. Çuxur, çökək. *Maşın, balaca bir çalada dirəndi.* (Ə.Mirzəcəfərli).

ÇALA II is. Yuva. *Gələrsən-görərsən qalası qalır; Daşında kəkliyin çalası qalır* (İ.Tapdıq).

ÇALASI I is. Qatıq mayası. *Çalasıız qatıq olmaz* (Ata. sözü).

ÇALASI II is. Aravuran, araqarışdıran. *Mən onu tanyıram. Qırx qazana çalasıdır.*

ÇALĞI I is. mus. Musiqi. *Əmimgilin qapısında üç gün, üç gecə çalğı səsləri kəsilmədi* (M.İbrahimov).

ÇALĞI II is. Həyat süpürgəsi. *Çalğını götürüb, qapı-bacanı süpürdü* (İ.Şıxlı).

ÇALMAQ I f. Musiqi alətini hərəkətə gətirmək. Hava ifa etmək. *Şair dostum, çaldığın saz; Eldən ayrı səs ucaltmaz...* (M.Araz).

ÇALMAQ II f. Sanmaq, dişləmək. *Birdən cansız kağız bir ilan kimi elə bil ki, çaldı ağa Nazimi* (C.Gözəlov).

ÇALMAQ III f. Biçmək. *Kitab yazırsınız, ot çalırsınız; Calaq vurursunuz, bağı salırsınız* (B.Vahabzadə).

ÇALMAQ IV f. Vurmaq. *Evdədir, xahiş etdi ona zəng çalasıınız, gözləyir* (M.İbrahimov).

ÇALMAQ V f. Oğurlamaq. *Mollanın borkünü çaldı oğru; Yüyürüb qaçdı bir bağa doğru* (M.Ə.Sabir).

ÇANAQ I is. anat. İnsanın taz sümüyü, çanaq sümüyü.

ÇANAQ II is. Taxta kasa. *Çanağı başında sındı* (Ata. sözü).

ÇANAQ III is. köhn. Təxminən 5 kq-a bərabər ağırlıq çəki vahidi.

ÇANAQ IV is. Musiqi alətinin hissəsi. *Qorxuram çanağı partlaya tarın, Bu təzə guşənin hay-harayından* (B.Vahabzadə).

ÇAP I is. Mətbəə. *Çap maşını.*

ÇAP II f. Yarmaq, doğramaq. *Dağları çapmağa yaranmış insan!* (S.Vurğun).

ÇAPMAQ I f. Səyirtmək, bərk sürmək. *Tapdıqıl də onun arxasınca dördnala çapdılar* (İ.Şıxlı).

ÇAPMAQ II f. Kəsmək. *Mən bədbəxt öz ayağıma balta çapdım* (H.Nəzərli).

ÇAPMAQ III f. Talan etmək, qarət etmək. *Koxanı gör, kəndi çap* (Ata. sözü).

ÇARPAZ I is. İlgək; bənd; düymə. *Çuxanın qaytanları, düymələri qırıq-qırıq oldu. Çarpazlardan biri onun dırnağına keçdi* (İ.Şıxlı).

ÇARPAZ II sif. Kəsişən, bir-birini kəsən. *Poladın briqadasında çarpaz becərmə qızğın gedirdi* (Ə.Vəliyev).

ÇAŞ I sif. Çəp, əyri, yan. *Deyir, kaş sən çaş, çopur olaydın, mənim də canım rahat olaydı* (Anar).

ÇAŞ II f. Özünü itirmək. *Alma yanağına, ay qabağına; Baxan kimi aqlım çaşdı, Güləndam!* (Aşiq Ələsgər).

ÇATMA I is. Tüfənglərin baş-başa çatılması, yığılması. *Əhəd çatmanı qucaqlayıb uzandı, elə bil sinəsi ilə onları düşməndən qoruyurdu.*

ÇATMA II is. Tikinti materialı, tirlərin üstünə atılan taxta. *Qonşudan aldığı çatmalar olmasaydı, iş iki gün də ləngiyəcəkdə.*

ÇATMA III sif. Qovuşuq, bitişik. *Qapının ağzında ucaboylu, enlikürək, çatma qaşlı bir oğlan dayandı* (İ.Şıxlı).

ÇATMAQ I f. Yetişmək, öndə gedənlərə yaxınlaşmaq. *Ancaq gələnlər ona çatıb atları yanaşı sürdülər* (İ.Şıxlı).

ÇATMAQ II f. Qalamaq. – *Ay uşaqlar, bir yaxşı ocaq çatın* (İ.Şıxlı).

ÇATMAQ III f. *Çatıldı* qaşları onun get-gedə; *Başını ovcunun içinə aldı* (Ə.Kürçaylı).

ÇAY I *is. coğr.* Qurunun səthində dərə üzrə daima və ya ilin çox hissəsində axan su. *Qoca Nəbatinin eşqi, arzusu; O gün batmadımı Arpa çayında?* (B.Vahabzadə).

ÇAY II *is. [çin.] bot.* Yarpağından çay dəmləmək üçün istifadə edilən ötirli bitki. *Samovarı doldumu? Çaynikdə çay oldumu? Sizdən sual alıram; Bizə izin oldumu?* (Ə.Cavad).

ÇEVİRMƏK I *f.* Döndərmək. *Yoxsa, yerin altı üstünə çevrilər, hər şey məhv olub gedər* (C.Gözəlov).

ÇEVİRMƏK II *f.* Tərcümə etmək.

ÇƏKİ I *is.* Ağırliq ölçmə. *Çəkiddə və qiymətdə müştərilərə kəlak gəlmək Xeybərin olub sümük azarı* (C.Gözəlov).

ÇƏKİ II *is.* Balığın bir növü. *Çəki balığının sayı getdikcə artırılır. Hovuzdan çaya tökülür.*

ÇƏKİ III *is.* Atın qarnının altından keçirilən qayıq; yəhərdə tapqır. *Özü hər şeyi yoxladı, atın çəkilərini bərkitdi* (İ.Şıxlı).

ÇƏKMƏ I *is.* Uzunboğaz ayaqqabı. *Neçə-neçə ölkənin; Tozlarına bulandı çəkmələr!* (B.Vahabzadə).

ÇƏKMƏ II *is. kim.* Qaynamaqla, qızmaqla maddələrin tərkib hissələrinə ayrılması.

ÇƏKMƏ III *is.* Plovun bir növü. *Sizə çəkmə bəşirim ki, dadı damağınızdan getməsin.*

ÇƏKMƏ IV *sif.* Çəkilməmiş, dartılmıq. *Qara çəkmə qaşları çatılmışdı, iri gözləri çox fikirli olsa da, təmkinini saxlayırdı* (M.İbrahimov).

ÇƏKMƏK I *f.* Dartmaq. *Kababı hərə bir tərəfə çəkirdi.*

ÇƏKMƏK II *f.* Qaldırmaq. *Zurnaçılar cuşa gəlib daha da zilə çəkirdilər* (İ.Şıxlı).

ÇƏLİK I *is.* Əlağacı, əsa. – *Bax bunun kimi! – deyə keçisaqqal cəld ayağa durub çəliyini ona göstərdi* (S.Qədirzadə).

ÇƏLİK II *is.* Polad. *Çəlik bir mətanət göstərib yenə; Olmadıq həyatda müztərib yenə* (M.Müşfiq).

ÇƏLİK III *sif.* Ayrıq. – *Vaxtım yoxdur, – deyib Rəfael traktora çıxdı və qocanın zarıltılı səsinə çəlik atın kişnəyişi ilə boğdu* (H.Nəzərli).

ÇƏMƏN I *is.* Gül-çiçək olan yer. *Şərbətlərdən içə-içə; Gedirdilər o taydakı çəmənə* (M.Əliyev).

ÇƏMƏN II *is. bot.* Ətirli yabanı bitki. **Çəmən** çiçəyinin ətri bizi məst eləmişdi.

ÇƏN I *is.* Mayeləri saxlamaq üçün böyük qab. *Su buraya yığılıb güclü nasosla nəhəng çəndən bayıra vurulacaq.*

ÇƏN II *is.* Duman. *Dağ başına endi çən; Ağ geyindi çöl, çəmən* (B.Azəroğlu).

ÇƏNG I *is. [fars.]* Üçbucaq şəklində simli, dartımlı musiqi aləti.

ÇƏNG II *is.* Dili tutulma, nitqi quruma; keyləşmə, qıc olma. *Xəstə üç gündən çox idi ki, çəng olmuşdu.*

ÇƏNG III *is. [fars.]* Pəncə. *Bəlkə bu Firuzə salıb onu lotu-potunun çənginə* (M.İbrahimov).

ÇƏNG IV *zərf* Bürüşük. *..Qırağında çəng oturub, göydə tikə qapmaqdan, çərtib çıxdım* (S.Rəhimov).

ÇƏNGİ I *is. [fars.]* Dəf çalıb nəğmə oxuya-oxuya oynayan rəqqasə. *Çənginin qazandığı ənlək-kirşana gedər* (Ata. sözü).

ÇƏNGİ II *is.* Rəzil; murdar; nacins. [Hafizə xanım:] *Bəli, indi də it-qurd küçüyü saxlayacağam. Götür, çıx çölə, çəngi* (Ə.Haqqverdiyev).

ÇƏNLİ I *sif.* Dumanlı. **Çənli** bir payız səhəri idi (H.Nəzərli).

ÇƏNLİ II *sif.* Çəlləkli. *Yay olanda bağlar arası yolla çənli məşinlərin əlindən tərənək olmur.*

ÇƏRTMƏK I *f.* Yonmaq. *Uşağın karandaşlarını çərtib özünə verdim.*

ÇƏRTMƏK II *f.* Qan almaq məqsədilə ülgüclə bədənin müəyyən hissəsini kiçik düz xətlə yüngülcə kəsmək. *Bu vaxt vəzir piy basmış kürəyini çərtən nəştərin ilk təmasından azacıq dıxsındı* (Ə.Məmmədşanlı).

ÇƏRTMƏK III *f.* Cücərmək. *Pambıq cücərtisi təzəcə çərtirdi.*

ÇİÇƏK I *is. bot.* Gül. *Ağaclar açsın çiçək; Yarpağı ləçək-ləçək* (M.Ə.Sabir).

ÇİÇƏK II *is. tib.* Xəstəlik. *Yəni əgər uşağa vaxt ikən çiçək mayasını döysən, dəxi o uşağı çiçək naxoşluğu tutmaz* (C.Məmmədquluzadə).

ÇİL I *is.* Çöl toyuğu. *Dağ döşündə çil ovlar; Çil kəkliklər çil ovlar* (Dastanlar).

ÇİL II *sif.* Xallı, ləkəli. *Açıldı yaz günü, əridi soyuq; Gördüm samanlığa girir çil toyuq* (S.Vurğun).

ÇİM I *is.* Bir bel (lapatka) ağzı qədər torpaq.

ÇİM II *is.* Qarışqalar tərəfindən çıxarılan torpaq qatı.

ÇİM III *f.* Yuyunmaq. *Şükufə, qəbul et bu uşaqları; Su qızıdır, tələsik çimdir onları* (H.Billuri).

ÇİM IV *ədat* Tamam, tamamilə. *İndi o, atın çim tərə batmasına dözmədi* (İ.Şıxlı).

ÇİN I *is.* Rütbə, dərəcə. *Kim onu tutsa hökumətdən böyük çin alacaq* (C.Bərgüşad).

ÇİN II *is.* Ölkə. *Mələyim, nuri-cəmalın səri afaqa dolub; Atdı bütxanəni Çin əhli, sənə səcdə qılıb* (A.Səhhət).

ÇİN III *is.* Pille, qat. *Axı Püstə xala harada görmüşdü ki, arvad ərdən bir çin yuxarıda otura* (Y.Dilbazi).

ÇİN IV *is.* Taxıl biçmək üçün işlədilən dişli dəryaz. *Yazı düzündə qızıl-saç zəmilərə yenicə çin çəkiləcəkdə* (C.Bərgüşad).

ÇİN V *is.* Xeyli, çoxlu. [İmanqulu:] *Allah kömək eləsin, nə deyim... Ancaq qardaş bir çin külfətim var, zarafat deyil* (N.Vəzirov).

ÇİN VI *is.* Doğru, həqiqət. *Nə qədər arzu, istək; Çin olacaq bu ildə* (Ə.Kürçaylı).

ÇİNLİ I *sif.* Çin ölkəsinin vətəndaşı, sakini. *Bağlamış belinə minalı kəmər; Hərəsi bir çinli gözələ bənzər* (Şəhriyar).

ÇİNLİ II *sif.* Rütbəli, vəzifəli.

ÇİNLİ III *sif.* Oraqlı. *Əli oraqlı-çinli biçinçilər belə, xəlvət-xəlvət, bir-bir, iki-bir qaçağın çağırışına gəldi* (S.Rəhimov).

ÇÖL I *is.* coğr. Düz, bozqır. *Mənzər sükan arxasında; Sanki çöllər hakimidir* (Ə.Kürçaylı).

ÇÖL II *is.* Bayır, eşik. *O, halvanı alıb qoydu ağına və yeyə-yeyə çıxdı çölə* (C.Gözəlov).

ÇUXA I *is.* köhn. Qafqazda üstədən geyilən uzun kişi paltarı. *Murad çuxanın atayından dartıb yerə oturdu* (Ə.Vəliyev).

ÇUXA II *is.* Bəxt, tale. *Qara çuxa yatdı, ala çuxa qalxdı* (Ata. sözü).

Dd

DAD I is. *psix.* Xarici duyğuların növlərindən biri, tam. *Beş-on günlük ömrü var; Şirin bir yuxu yatsın; O da bilsin dünyanın ləzzətini, dadını* (S.Vurğun).

DAD II is. [*fars.*] Fəryad, şikayət. *Dünyanın əlindən dad çəkən zaman; Xəyal kölgəsində daldalandınız* (B.Vahabzadə).

DAD III is. [*fars.*] Mahur muğamının ilk guşələrindən biri.

DAD IV is. [*fars.*] Kömək. *İgid odur ki, elinin dərdli günündə dadına çatsın* (M.İbrahimov).

DAD V f. Yemək, yoxlamaq, təcrübə etmək. *Onun bışirdiyi xörəkdən bir az dadım.*

DAĞ I is. *coğr.* Hündürlüyü 200 m-dən çox olan yüksəklik.

DAĞ II is. [*fars.*] Qəm, qüssə, kədər. *Sinəmə çəkilən dağı; Dağlara yükləsəm, altında qalar* (S.Vurğun).

DAĞ III is. Dağlama, yandırma. *Bədəninə dağ basmasam, atamın oğlu deyiləm* (Ə.Haqqverdiyev).

DAĞARCIQ I is. Qoyun dərisindən olan kiçik torba.

DAĞARCIQ II is. Yuva, mənbə. *Mən başdan ayağa sirr dağarcığıyam* (N.Vəzirov).

DAĞLI I is. Dağda yaşayan adam. *Gəlmiş hüzuruna bir qara dağlı; Bir qara qulundur qolları bağlı* (M.Müşfiq).

DAĞLI II sif. Dağ olan (yer). *Yolun dağlı, qayalı; Hər işdən oldum halı* (Bayatı).

DAĞLI III sif. Dərdli, dərdi olan, dağı olan. *Bağrı eşqinlə dağlı bir şair; Edəcək dərdi dərbədar, gözəl!im!* (S.Rüstəm).

DAL I is. [*ər.*] Ərəb əlifbasında (ﺩ) işarəsi ilə yazılan “d” hərfinin adı. *Ələsgərin xətti çıxdı çal indi; Heyi yeyə, dalı reyə çal indi* (Aşıq Ələsgər).

DAL II is. Arxa, kürək. *Daldan atılan daş topuğa dəyər* (Ata. sözü).

DAL III is. Budaq. *Əsməyir şax kimi pambıqlı dallar* (M.Müşfiq).

DAL IV f. Qapılmaq. *Onların ən gizli sirrinə dalsan* (S.Vurğun).

DALA I is. Geri, əksinə. *Ayaq tappılıtsı... O dönmür dala; Qacır, xəyalında qovur an anı...* (B.Vahabzadə).

DALA II f. Yandırmaq, sanmaq. *Gicitkən qızın əl-ayağını bərk dalamışdı.*

DAMAQ I is. anat. Ağız boşluğunda olan üzvlərdən biri. *O, gümüş dəstəkli qəlyanını doldurub **damağına** alandan sonra gözüünü qıyıb xeyli müddət bu heykələ baxmışdı* (İ.Şıxlı).

DAMAQ II is. bayt. Heyvanlarda xəstəlik, damaq şişi. *Çox yeməkdən at **damaq** olub.*

DAMĞA I is. Mal-qaraya vurulan möhür. *Sovxozun atlarına **damğa** vurdular.*

DAMĞA II is. Böhtan, ləkə. *Bundan sonra, bu **damğadan** sonra mən başımı qaldırıb necə baxım camaatın üzünə* (İ.Hüseynov).

DAMĞA III is. Möhür, nişan. *Odladılar kəndi qolu hörümçək **damğalı**; qan və ölüm carçıları* (R.Rza).

DAMMAQ I f. Yuxarıdan damcı-damcı tökülmək. *Novdanlar da şırıldaıyır, **damacaqdır** damımız* (Ə.Cəmil).

DAMMAQ II f. Qabaqcadan hiss etmək, duymaq. *Mənim ürəyimə **dammışdı** ki, sən gələcəksən bizi unutmayıbsan* (İ.Əfəndiyev).

DAN I is. Şəfəq, sübh. *Səhərdir, **dan** yerindən günəş qalayıb ocaq* (Ə.Cəmil).

DAN II f. İnkər etmək. *Kəndlilər bir ağızdan o son tüfəngi **dandı*** (S.Rüstəm).

DAR I is. [fars.] İnsanı boğazından asmaq üçün xüsusi düzəldilmiş ağac.

DAR II is. Uşaq oyunlarından birinin adı.

DAR III sif. Ensiz, enli olmayan. *Deyən **dar** çəkilib məhəbbət yolu; Kaminca qaynayıb axa bilmirəm* (M.Araz).

DARAQ I is. Baş daramaq üçün işlədilən əşya; kənd təsərrüfatında işlədilən alət. *Dayanıb güzgünün qabağında sən; Pərişan saçına **daraq** çəkirsən...* (B.Vahabzadə).

DARAQ II is. Patron yığmaq üçün metal qab. *Şamxal .. xəzinənin boş olduğunu görüb, taxtın üstündəki qoltuqaltıdan bir **daraq** patron götürdü və tüfəngi doldurdu* (İ.Şıxlı).

DAŞ I is. Bərk cisim. ***Daş** qəlbli insanları neylərdin, ilahi?!* (M.Ə.Sabir).

DAŞ II f. Yağıntı nəticəsində çayın sahili basması, bərk qaynama nəticəsində suyun daşıb tökülməsi. *Çaylar **daşıb** sel olsun; Taxıllar tel-tel olsun* (M.Ə.Sabir).

DAŞLAŞMAQ I f. Daş kimi olmaq, bərkimək. *Əkilmiş yer quraqlıqdan **daşlaşmışdı.***

DAŞLAŞMAQ II f. Daşla vuruşmaq. *Bu həyətin uşaqları o biri həyətin uşaqları ilə **daşlaşdırlar.***

DAVA I is. [ər.] Vuruş, döyüş. *Kağızını kəsmə ha... davada ürəkli ol* (Ə.Cəmil).

DAVA II is. [ər.] Dərman, əlac. *Təbibsiz, davasız təbib neyləsin?* (S.Vurğun).

DAVAM I is. [ər.] Dözümlük, möhkəm. *Ürək birdən sıxılar, tunel zülmət gecə tək; Bircə anlıq zülmətə davam gətirməz ürək* (X.Rza).

DAVAM II is. [ər.] Başlanmış işi, söhbəti yarımçıq qoymamaq. *O dedi: – Məhkəmə davam edəcəkdir; Sualı-sorğusu uzun gedəcəkdir* (S.Vurğun).

DAY I is. Biryəşar at balası, dayça. *İlxıda bir boz day var idi* (Dastanlar).

DAY II ədat İfadəni qüvvətləndirmək mənasında, daha artıq. *Balam, day burada bizlik heç bir iş yoxdur* (Dastanlar).

DEMƏK I f. Danışmaq, söyləmək. *Sözü demək asandır, yerinə yetirmək isə əsas şərtdir* (İ.İbrahimov).

DEMƏK II modal Nəticə, davamiyyət bildirir. *Demək, səhərə az qalırdı* (M.Hüseyn).

DƏF I is. [ər.] mus. Zərbli musiqi alətlərindən biri, qaval. *Bir neçə dəqi-qədən sonra, qızlar dəf, ud və kamança ilə gəlib oturdular* (M.S.Ordubadı).

DƏF II is. [ər.] Yox etmə, məhv etmə. *Mən istədim ki, Allaha dua edəm, bu bələni bizdən dəf eləsin* (S.Rəhman).

DƏHNƏ I is. Bənd. *Dəyirmanı yadırdıqda, suyu dəhnədən arxa buraxdılar* (S.S.Axundov).

DƏHNƏ II is. Cilovun atın ağzına keçirilən hissəsi. *Yüyəni qorxudan elə dardı ki, dəhnə az qalır atın cəvçələrini kəssin* (Dastanlar).

DƏLİ I is. köhn. İgid, qoçaq. *Mən Koroğlunun ən cavan dəlisi Eyvazam* (Dastanlar).

DƏLİ II is. Vurğun, məftun. *Şeir dəlisi.*

DƏLİ III sif. Ağlımı itirmiş, ağılsız, başına hava gəlmiş. *O dəli ananın sözlərinə qulaq asma, gəl bir az ata-bala söhbət edək* (S.S.Axundov).

DƏM I is. [fars.] Zaman, an, ləhzə. *Boran keçdi, bahar gəldi; Qızıl güllün dəmi çatdı* (R.Rza).

DƏM II is. [fars.] Kef, əyləncə. *Dədə, ona həm dəm, həm də qəm çömçəsi deyərlər* (Dastanlar).

DƏM III is. [fars.] Plov və ya çayın müəyyən müddət odun üstündə saxlanması. *Günorta zamanı plov hazır olub dəm vuruldu* (Ə.Haqqverdiyev).

DƏM IV is. [fars.] Qaz. *Kömürün dəmi bizi birtəhər etdi.*

DƏM V *sif. [fars.]* Çox içib məst olan, sərxoş. *Biri ayıq, biri dəmdir; Bu da özgə bir aləmdir* (F.Mehdi).

DƏN I *is.* Quşlara verilən yem. *Nə yesəniz mən verərəm; Su verərəm, dən verərəm* (T.Mütəllibov).

DƏN II *is.* Taxıl, buğda və s. *Kisədə hazır, arıdılmış dən var idi.*

DƏN III *is.* Çallıq, ağılıq, saçın ağarması. *Nə erkən sənə dən düşdü; Niyə düşdü, nədən düşdü? Beynimmi qüvvədən düşdü? Ağarma, saçım, ağarma!* (M.Araz).

DƏNƏ I *is. bot.* Toxum, tum. *Gülün dənələrini yığıb saxlamaq lazımdır.*

DƏNƏ II *num. söz* Ədəd. *Bu il bir dənə də armud yox idi* (Ə.Əyylisli).

DƏNLİK I *is. anat.* Çinədan. *Toyuğun dənliyi yemlə dolu idi.*

DƏNLİK II *is. tib.* Ur, boğaz uru, şiş, fir. *Onun boğazında dənlik xəstəliyi əmələ gəlir.*

DƏNLİK III *is.* Quşlar üçün yemlik taxıl.

DƏNLİK IV *is.* Dəyirman boğazında dən tökülən qutu. *Bircə ovuc dənim vardı; Dənliyə tökülmədi; Torpağa əkilmədi* (M.Araz).

DƏRMƏK I *f.* Qopartmaq, yığmaq. *Bir gülü dərmək üçün min əzaba dözürkən; Qarşında gül yerinə dikilən koldan haray!* (B.Vahabzadə).

DƏRMƏK II *f.* Nəfəs almaq, nəfəs vermək. *Qoca .. bir hovur nəfəsini dərmək üçün çinar altında oturmuşdu* (Ə.Məmmədخانlı).

DƏYMƏK I *f.* Toxunmaq. *Daş atanın daşı özünə dəysin; Toxunmasın durnağına Vətənin* (Aşıq Şəmşir).

DƏYMƏK II *f.* Yetişmək. *Dad sənin əlindən, a qanlı fələk; Könül həsrət qaldı yara dəyməmiş* (Aşıq Şəmşir).

DƏYMƏK III *f.* Yoxlamaq, baş çəkmək. *Gedim bir bacım gilə dəyim, görün necə dolanırlar.*

DƏYMƏK IV *f.* Görünmək. *Qaranlıq küçədə gözümə heç kəs dəymədi* (Q.İlkin).

DIRNAQ I *is.* Əl və ayaq barmaqların bərk və iti ucu. *Kim bilir, bayaqdan dirnaqlarını tutdurmağa getmişdi* (C.Cabbarlı).

DIRNAQ II *is. qram.* Durğu işarəsi. *Nə deyəsən; Bu sözdəki dirnaq içi; "böyüklüyə", "müdrikliyə"?* (B.Vahabzadə).

DIRNAQ III *is.* At, inək kimi heyvanların ayaqlarının alt hissəsini əhatə edən bütöv və ya haça şəklində buyuz maddə. *Kazak sinəsini tutub yəhərdə qıvrıldı və gurultu ilə atın dirnaqlarına düşdü* (İ.Şıxlı).

DİK I *sif.* Şaquli. *Çox keçməmiş dik yoxuşla Lətifəgilin evinə sarı qalxdı* (M.Hüseyn).

DİK II *f.* Zilləmək. *Teymur çox sadə, təmiz və mərd baxışlarını onun üzünə dikdi* (H.Seyidbəyli).

DİL I *is. anat.* Ağızda olan çox əzələli ət parçası. *Ay keçdi, ilim yandı; Köynəkdə milim yandı; Dərddən ürək tutuşdu; Ağızda dilim yandı* (Bayatı).

DİL II *is. psix.* İnsanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi. *Ana dilim, sənədir xalqın əqli, hikməti...* (B.Vahabzadə).

DİN I *is. [ər.]* Üstqurum formalarından biri. *Zülm nə din bildi, nə dil, nə Vətən; Cəhalət uydurdu İslam adına* (B.Vahabzadə).

DİN II *f.* Danışmaq, söyləmək. *Əzizinəm din barı; Danış barı, din barı; İgidə tab gətirməz; Yağı tikən min barı* (Bayatı).

DİRRİK I *is.* Yaşayış. *Ağlamaq istəyirəm, gözlərimdən yaş gəlmir; Bu nə güzəran, bu nə dirrikdir?* (S.Vurğun).

DİRRİK II *is.* Bağça, həyətəni təsərrüfat. *Keçən il Nikolay burada dirrik salmışdır* (Q.İlkin).

DİVAN I *is. [fars.]* Oturmaq və uzanmaq üçün taxt. *Əkbər stəkani götürüb, çəkilib kənardə bir divan üstündə oturdu* (İ.Məlikzadə).

DİVAN II *is. [fars.]* Bir şairin şeirlər külliyyatı (lirik şeirlər məcmuəsi). *Cildi qızıl suyuna çəkilmiş bir divanı; O, göstərir şairə* (B.Vahabzadə).

DİVAN III *is. [fars.]* Məhkəmə, hökumət yığıncağı. *Divan başına min manat qiymət qoyub, qan!* (S.Rüstəm).

DOĞRU I *sif.* Düzgün, həqiqi. *Haşım bunları düz və doğru adam bilib, bunlarla tanış oldu* (B.Talıblı).

DOĞRU II *qoşma* İstiqamət mənasında işlədilən qoşma. *Tahir ona doğru gedib təşəkkür eylədi* (M.Hüseyn).

DOLAMA I *is. tib.* Dırnaq altının iltihab verməsi, irinlənməsi. *Barmağına dolama çıxtı.*

DOLAMA II *sif.* Dolayı. *Dolama yollara baxdığım zaman; Yorğun gözlərimə bir yuxu gəldi* (Ə.Cəmil).

DOLAMAQ I *f.* Sarılmaq, qucaqlamaq. *Sevgilim! Qolunu dola boynuma; Kəlmələr od kimi düşsün dilindən* (S.Vurğun).

DOLAMAQ II *f.* Ələ salmaq, sarımaq. *Dəcəlin biridir, qabağına çıxanı dolayır* (İ.Şıxlı).

DOLANMAQ I f. Gəzmək, fırlanmaq. *Quzeydəki qara da; Göydə quşlar dolanır* (B.Azəroğlu).

DOLANMAQ II f. Yaşamaq, gün keçirmək. *Ayıq-sayıq dolanaq biz; Uzaq görsün gözlərimiz* (S.Vurğun).

DOLU I is. coğr. İlin isti dövründə buz halına düşən yağıntı. *Cıdır meydanına dolu yağanda; Bəxtinə yəhərsiz bir yabı düşər...* (M.Araz).

DOLU II sif. Boş olmayan. *Çəmənliyə səpələnib zarafatlaşan, çiyinlərində su dolu səhəng olmasına baxmayaraq, bir-birini qovub-oynaşan qızlar qaşdakı kişiləri görən kimi susdular* (İ.Şıxlı).

DON I is. *Uzun qadın paltarı. Qızılıgüldən, lələdən; Don* biçib gey qırmızı (Ə.Cəmil).

DON II is. *Şaxta. Şaxtalı qışlarda həsirə bükülmüşdü ki, don* vurmasın (M.İbrahimov).

DON III f. Üşümək, büzüsmək, donmaq. *Burda don artmışdır Talistan dağı; Donur* dumanlarda quşun ayağı (S.Vurğun).

DONDURMA I is. Müxtəlif şeylərdən hazırlanmış dadlı yemək. *Dənizdə dondurma* yemək istəyirəm, gətir.

DONDURMA II sif. Dondurulmuş şum. *Bu il isə briqadanın sahəsində dondurma şumu* çoxdan müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmış...

DONLUQ I is. Maaş, əməkhaqqı. *Nəcəf, hacını zorla razı salmışam, donluğ* qabaqcadan sənə verəcəkdir (Q.İlkin).

DONLUQ II is. Don tikmək üçün yararlı material. *Qız ilk maaşından anasına yun parçadan donluq* aldı.

DÖVLƏT I is. [ər.] Hökumət.

DÖVLƏT II is. [ər.] Əmlak, var, sərvət. *Dövlət* ki yerin deyişindən çıxmaz (Ə.Haqverdiyev).

DÖVR I is. [ər.] Dolanma; bir şeyin öz oxu ətrafında hərəkəti. *Nolaydı, anamız Yer kürəsi də; Laylalar qoynunda dövr* eləyər (B.Vahabzadə).

DÖVR II is. [ər.] Zaman, vaxt. *Hər dövrün* öz havası; *Hər vaxtın* öz hökmü var (R.Rza).

DÖVRƏ I is. [fars.] Dərin nimçə. *Bu dəfə onun əlində içi plov dolu dövrə* vardı (Ə.Cəfərzadə).

DÖVRƏ II is. [fars.] Ətraf. *Səyyarələr* Alfanın dövrəsində dolanar (N.Gəncəli).

DÖVRƏ III is. [fars.] Tur. *Şahmat yarışlarının ikinci dövrəsi başlanmışdı.*

DURU I sif. Sulu, qatı olmayan. *Dəsturov ərizələri və sair kağızları dəmir qələm və duru mürəkkəblə yazmaz idi* (Ə.Haqqverdiyev).

DURU II sif. Şəffaf, təmiz, bulanıq olmayan. *Su elə duru idi ki, çayın dibindəki daşlar, sürü ilə qaçan balıqlar aydın görünürdü* (İ.Şıxlı).

DURU III sif. Xalis. *Yay fəsli arabalarda daşınan ağ və təmiz duru buz kərpiclərini görəndə xalam yadıma düşür...* (C.Məmmədquluzadə).

DUVAQ I is. [ər.] Örpək. *Dönüb baxdılar. Zərnigar da üzündəki duvağı araladı* (İ.Şıxlı).

DUVAQ II is. Qazanın üstünə qoyulan dəstəkli taxta. *Qazanın duvağı.*

DÜYÜN I is. Toy. *Bir düyün quracaq işin sonunda; Mən də süzəcəyəm onun toyunda* (S.Rüstəm).

DÜYÜN II is. Yara. *Şah, sənə xəbərlər olsun; Ürəyinə vurdu düyünü* (Dastanlar).

DÜYÜN III is. Bənd, bağlama. *Tək əl ilə düyün düyülməz* (Ata. sözü).

DÜZ I is. coğr. Qurunun hamar, alçaq-hündürlük fərqləri az olan sahəsi. *Haqqım yoxdu yamacına düz deyim onun; Ölüm adlı bir araba durur qapıda* (M.Araz).

DÜZ II sif. Doğru, həqiqi. *Yenə qızıl sahillərə çəkdi məni bu düz yol* (S.Rüstəm).

DÜZ III zərf Açıq, birbaşa. *Siz də keçərsiz düz parlamana; Bu şöhrət yaraşır bir qəhrəmana* (S.Vurğun).

DÜZ IV f. Sıra ilə yerləşdirmək, qoymaq. *Göz yaşım suvaran qəm ləklərinin; Yaxana gül-çiçək düz arasında* (İ.Kəbirli).

DÜZ V ədat Ancaq mənasında. *Bir ay tamam oldu, düz bir ay, bir gün; Gəldim qəbiristanına... Anamla deyil; Onun başdaşıyla görüşmək üçün* (B.Vahabzadə).

Ee

EFİR I is. [yun.] Fəza, hava. *Kürsülərdə, efirdə, zəhərləyib havanı; İndi meydan sulayır neçə söz pəhləvanı...* (B.Vahabzadə).

EFİR II is. [yun.] kim. Xarakterik iyi olan rəngsiz uçucu maddə. *Efir yağlı bitkilər.*

EHTİYAT I is. [ər.] Tədarük, yaşayış üçün toplanılan vəsait. *Şofərdən də bir litr benzin al, özünə ehtiyat saxla* (S.Qədirzadə).

EHTİYAT II is. [ər.] Tədbirlilik, qorxu, çəkinmə, ehtiyatlı olma. *Ehtiyat igidin yaraşığıdır* (Ata. sözü).

EHTİYAT III is. [ər.] Çəkinmə. *Xəlil Mirzə nəfəs çəkməyə belə ehtiyat edirdi* (Q.İlkin).

ELƏ I əvəz. İşarə etmək məqsədilə işlədilir. *Cahanda yox elə bir qüvvə baş əyim ona mən* (C.Cabbarlı).

ELƏ II ədat Qüvvətləndirici mənada işlədilən ədat. *Elə bu saat çağırtdır gəlsin* (M.Hüseyn).

ENERJİ I is. [rus.] fiz. Cərəyan, işıq. *Kinonun maraqlı yerində enerji kəsildi.*

ENERJİ II is. [rus.] Güc, qüvvə. *Bəzən ürəkdən deyilmiş səmimi bir söz də fəhləni sevindirir, onun ümidini, enerjisini artırır* (M.Hüseyn).

EŞQ I is. [ər.] Məhəbbət, sevgi. *Salam, inandığım o əziz günə; Eşqin, gözəlliyin böyüklüyünə* (S.Vurğun).

EŞQ II nida Əhsən, afərin. *Deyirəm, eşq olsun dünən və bu gün; Azadlıq yolunda can verənlərə!* (B.Vahabzadə).

EVLİ I is. Mənzili olan. *O, dağdan düşüb həmin bu kəndin yerində olan dörd evli binəyə gəlir, uşağı qadınına göstərir* (M.S.Ordubadi).

EVLİ II is. Evlənmiş, subay olmayan. *Evli ikən subay* (Ü.Hacıbəyov).

Əə

Ə I Azərbaycan əlifbasının yeddinci hərfi.

Ə II *nida* Çağırış, xitab, müraciət bildirir. *Başa düşmürəm, nəyi deyirsən ə, bir adam kimi danışsana!* (Q.İlkin).

ƏKMƏK I *f.* Basdırmaq. *Quba bağlarında şitillər alıb; Alma da, armud da, ərik də əkdi* (S.Vurğun).

ƏKMƏK II *f.* Rədd etmək, başdan eləmək, aradan çıxmaq. *Bərbərzadəni birtəhər tovlayıb otağın ikisini keçirdərik əlimizə. Sonra Sənubəri əkmək asandır* (S.Rəhman).

ƏKMƏK III *f.* Şumlamaq. *Niyə acından ölürük, əkin əkərik* (H.Nəzərli).

ƏQRƏB I *is.* [ər.] Saatda vaxtı göstərən dəmir mil. *Qucaqlaşıb öpüşdü saatın əqrəbləri...* (O.Sarıvəlli).

ƏQRƏB II *is. zool.* Zəhərli həşərat növündən biri. *Çalsa əqrəb də hənuz eyləmən əmman, ölibə!* (M.Ə.Sabir).

ƏLƏM I *is.* [ər.] Kədər, qəm, qüssə, dərd. *Ələmlər qəlbinə sirdaş kəsildi; Nə dilin açıldı, nə üzün güldü* (B.Azəroğlu).

ƏLƏM II *is.* [ər.] Bayraq. *Atların qulaqları oldu ələm; Quyruğu oldu qələm* ("Qaçaq Nəbi").

ƏLLİ I *say* 49 sayından sonra gələn rəqəm. *Tükəzbanın olub həm əlli yaşı; Onu sən al əlimdən, ya ilahi!* (M.Ə.Möcüz).

ƏLLİ II *sif.* Cəld, bacarıqlı. *Komandır ilk baxışdan hiss etdi ki, Əhəd əlli oğlandır* (C.Bərgüşad).

ƏMƏL I *is.* [ər.] İş, hərəkət. *Son zamanlar Dəryanın sözü ilə əməli arasında gizli bir təzad gördüm* (S.Qədirzadə).

ƏMƏL II *is.* [ər.] riyaz. Hesab əməliyyatının hər biri.

ƏMƏL III *is.* [ər.] Arzu, ümid, məqsəd. *Burada əməl aydın, ürəklər dolu; Əməllər torpağı, daşı əridir* (B.Vahabzadə).

ƏNTƏR I *is.* [ər.] *zool.* Meymun cinsi. *Gözünün üstündə buxara papaq; Əntərə bənzhəyir o kor yapalaq* (S.Vurğun).

ƏNTƏR II *sif. dan.* Eybəcər, kifir. *Mənə yazığın gəlmir, bibi, məni bu əntərə vermək fikrindəsən?*

ƏR I *is.* Arvadın həyat yoldaşı. *Sən xoşbəxtsən, Mədinə, çünki sənin ərin var!* (Ə.Əylisli).

ƏR II is. İgid, cəsur. *Bizimkilərdir; Qəhrəman Vəli ər oğlu, ərdir!* (S.Rüstəm).

ƏRZ I is. [ər.] Yer, torpaq. **Ərzi qan** içində yox; *Azad və xoşbəxt görək* (Ə.Cəmil).

ƏRZ II is. [ər.] Anlatma, şikayət etmə, dərdini söyləmə; xahiş, istək. *Hansı bir doktora ərz etdim onun illətini; Dedi: çək bundan əlin, boşla, bu çoxdan ölübə!* (M.Ə.Sabir).

ƏSƏR I is. [ər.] Bir adamın yaratdığı şey, iş. *Bu əsər ümumiyyətlə, ədəbiyyatımızda bir dönüşdür* (S.Rüstəm).

ƏSƏR II is. [ər.] Əlamət, iz, nişan. *Görüb bilməli yerlər çoxdur şəhərimizdə; Köhnəlikdən əsər, iz yoxdur şəhərimizdə* (S.Rüstəm).

ƏSƏR III is. [ər.] Təsir. *Söz etməz əsər, çarə qalıb indi duaya; tədbir elə, övrət!* (M.Ə.Sabir).

ƏSMƏ I is. bot. Çöl bitkisi. *Talada əsmə əlindən yerimək mümkün deyildi.*

ƏSMƏ II is. Titrəmə, titrəyiş. *Məs geyinib, məsi var; Canında əsməsi var* (Bayatı).

ƏSMƏ III is. Çarşabın bir növü. **Əsmə çarşab** aldıra qızı; *Qızıl qolbaq aldıra qızı* (“Azərb. folkloru antologiyası”).

Ff

FAL I *is.* [*fars.*] Tale və bəxtdən xəbər vermək üçün fal açmaq. *Qarı dua etməkdən, fal açmaqdan yorulmuş* (B.Azərbaylı).

FAL II *is.* Toyuğun altına qoyulan yumurta. *Nə təhər deyərlər, yumurtlamadın, yumurtlamadın, bəs falını niyə içirsən, balam* (Ə.Vəliyev).

FAL III *is.* [*holl.*] dəniz. Gəmilərdə yelkənləri, signal bayrağını və s. qaldırmaq üçün ip.

FAL IV *is.* Dilim. *Bir fal limon alanda; İstəkana salanda* (M.Rahim).

FAZA I *is.* [*yun.*] Mərhələ, dövr.

FAZA II *is.* [*yun.*] *tex.* Generatorun hər bir sarğı qrupu. *Transformator-dan kəndə üç faza gəlir.*

FERMA I *is.* [*fr.*] Kolxoz və sovxozlarda ixtisaslaşdırılmış təsərrüfat.

FERMA II *is.* [*fr.*] *tex.* Çatı. Bir-biri ilə bağlanan mil. *Ferma adətən poladdan, ağacdən, dəmir məlumatından hazırlanır.*

FƏNN I *is.* [*ər.*] Elm, bilik. *Elmə, fənnə, üdəbəyə baxalım nifrət ilə* (M.Ə.Sabir).

FƏNN II *is.* [*ər.*] Biclik, fənd. *Fənnin var isə örtüləcəkdir cümlə qüsurun* (M.Ə.Sabir).

FƏSİL I *is.* [*ər.*] İlin dörd qismindən hər biri. *Dəyişdi fəsillər, dolandı illər; Axdı gah bulanıq, gah duru sellər* (M.Müşfiq).

FƏSİL II *is.* [*ər.*] Əsərin bir hissəsi. *S.Rəhimovun "Qafqaz qartalı" (I kitab) romanı 73 fəsildən ibarətdir.*

FƏSİL III *is.* [*ər.*] *mus.* Bir dəfədə icra olunan musiqi əsəri.

FİQR I *is.* [*lat.*] riyaz. Qapalı xətlə məhdudlaşdırılmış düz səthin hissəsi. *Bu fiqurun çəkilməsinə on dəqiqə vaxt sərf etdi.*

FİQR II *is.* [*lat.*] Qumar və şahmatda böyük kart və daşların adı.

FİL I *is.* *zool.* Ən nəhəng, xortumlu heyvan. *Hindistandakı fillər istiyə daha dözümlü olurlar.*

FİL II *is.* *şah.* Böyük fiqurlardan biri. *Fil yalnız diaqonal xətlərlə hərəkət edir.*

FORMA I is. [lat.] Xarici görünüş. *Onun forması mənə yaxşı təsir bağışlayır.*

FORMA II is. [lat.] Rəsmi paltar (hərbi və mülki xidmətçilər və məktəblilər üçün). *O, hərbi formada idi.*

FORMA III is. [lat.] ədəb. Bədii əsər üçün təsvir vasitələri məcmuyü. *Bu formalar əsərdəki hadisələri bir növ tamamlayırdı.*

FORMA IV is. [lat.] qram. Şəkil. *Azərbaycan dilində fəlin xüsusi və ümumi formaları var.*

Gg

GƏR I *is.* *bot.* Tut ağacının bir növü. *Bağban öz bağında gər əkdə bir gün* (Aşıq Şəmşir).

GƏR II *sif.* Yoğun. *Cümşüdü gər səsi eşidildi* (İ.Hüseynov).

GƏR III *f.* Qabartmaq, açmaq. *Düşmən pulemyotuna; Köksünü gərməyib ki!..* (F.Mehdi).

GƏRƏK I *is.* Lazım, zəruri, vacib. *Səbr elə, ehtiyat gərək...* (S.Vurğun).

GƏRƏK II *is.* *modal* Ehtimal, arzu, təkid mənalərini ifadə edir. *Əziz qonaqlar gərək bizi bağışlasınlar* (M.Hüseyn).

GƏZ I *is.* Halvaya bənzər Şərq şirniyyatı. *Molla Musa gəzdən bir az götürüb ağzına qoyduqdan sonra yenidən söhbətə başladı.*

GƏZ II *is.* Çapılmış yer. *Dirəyin gəzi.*

GƏZ III *num. söz* [fars.] köhn. Dəfə, kərə. *Tutilər söz təhrin danışsa yüz gəz; Belə şirin-şirin danışa bilməz* (M.P.Vaqif).

GƏZMƏK I *f.* Seyr etmək, dolanmaq. *Əlbəttə, bütün dünyanı gəzmək, görmək yaxşıdır* (B.Bayramov).

GƏZMƏK II *f.* Axtarmaq. *Onu jandarmalar gəzir dörd dövrə* (S.Vurğun).

GİRİŞ I *is.* Müqəddimə, başlanğıc. *Əziz müxtəsər bir giriş sözü söylədi* (Ə.Vəliyev).

GİRİŞ II *is.* İctimai yerlərdə içəri girmək üçün yol. *Qapılardan çıxış, giriş vardır; Bunda, əlbəttə ki, bir iş vardır...* (M.Ə.Sabir).

GİRİŞ III *f.* Başlamaq, işdən yapışmaq. *Onlar qətiyyətlə arakəsməni sökməyə girişdilər* (S.Rəhimov).

GÖRMƏK I *f.* Müşahidə etmək; rastlaşmaq. *Gözümə bir qara keçmiş görünür; Bir qara keçmiş ki, bizdən uzaqdır* (S.Vurğun).

GÖRMƏK II *f.* İcra etmək, yerinə yetirmək. *Lakin bu sahədə də əslində heç bir iş görülməmişdi.*

GÖRÜŞ I *is.* Başqa bir şəxslə və ya kütlə ilə söhbət etmək, danışmaq üçün ayrılan vaxt. *Bu görüşdən sonra tez-tez professorgilə gedirdim* (C.Bərgüşad).

GÖRÜŞ II *is.* Fikir, münasibət, dünyagörüşü. *Bizdə hüquq elmi nə qədər inkişaf edərsə, o qədər də cinayətlər azalmış olar, o qədər də bizim adamların görüş dairəsi genişlənər* (S.Rəhimov).

GÖY I is. Səma. **Göylər** qara pərdə çəkdi; *Buludlardan öz-özünə* (B.Azəroğlu).

GÖY II is. Göyərti, tərəvəz. **Göy satanlar, meyvə satanlar bir-bir bazara axıdır** (Ə.Əylisli).

GÖY III is. məh. Yeznə, qızın əri. *Ay Əhməd, sənin göyün məndən nə istəyir?*

GÖY IV sif. Rənglərdən birinin adı. **Göy sərvlər asta-asta yırgalayır başını** (O.Sarıvəlli).

GÖY V sif. Xəsis. *O yaman göy adamdır.*

GÖYƏRMƏK I f. Bitkinin yerdən təzəcə göz verməsi. *Qayaların qol-tuğunda barmaq-barmaq gicikən göyərir.*

GÖYƏRMƏK II f. Müəyyən təsir nəticəsində, bədəndə, qollarda və s.-də əmələ gələn göylük. *Bütün bədəni göyərmiş, üzü şişmişdi* (S.Rəhman).

GÖYLÜK I is. Göy olan yer. *Dağların ətəklərindəki göylük ayazıyır, şəklini dəyişirdi* (S.Rəhimov).

GÖYLÜK II is. Xəsislik. *Bəylik, göylük, səylik olan məclisdə; Qalma, orda xeyir-bərəkət olmaz* (Aşıq Ələsgər).

GUR I sif. Toplu. *Nəsru llanın iri gözləri yuxusuzluqdan qızarmış, gur saçları səlqəsiz halda alnına tökülmüşdü* (Q.İlkin).

GUR II sif. Güclü, iti, dalğalı. *Krandan axan gur suyun şırıltısı, yuyulan saxsı qabların cingiltisi söhbəti davam etdirməyə mane oldu* (Q.İlkin).

GUR III sif. Bərk, uca. *Otağa gur və zəhmli bir səs yayıldı* (İ.Şıxlı).

GÜL I is. Çiçək, qızılgül. **Gül** – *Hafiz divanında şerin tərəvətidir* (B.Azəroğlu).

GÜL II f. Müəyyən bir hadisədən aldığı zövq nəticəsində insanın qəh-qəh çəkməsi. *Bir az da gül, acı yaşlar axıtduğm yerdə* (S.Rüstəm).

GÜLƏBƏTİN I is. bot. Çöl bitkisi. *Bu yerlərin istiliyinə baxma, güləbətın az bitir buralarda.*

GÜLƏBƏTİN II is. Tikmənin bir növü. *Ağızları yaşmaqlı; Güləbətın başmaqlı* (M.Rahim).

GÜLƏŞ I is. idm. İdmanın bir növü. **Güləş bir-iki saat davam eləyirdi** (Ə.Əylisli).

GÜLƏŞ II f. Qurşaq tutmaq. *Burada Yaqub hər axşamçağı uşaqları güləş-dirirdi* (Ə.Əylisli).

GÜLƏŞ III *sif.* Gülərzüzlü, xoşüzlü, nəvazişli. *Söz-söhbəti bir az nağıl; Bir az güləş, bir az paxıl* (Q.Qasımzadə).

GÜLƏŞDİRMƏK I *f.* Qurşaq tutdurmaq. *O hər axşam uşaqları güləşdirməmiş getməzdi.*

GÜLƏŞDİRMƏK II *f.* Mübahisə etmək; oynatmaq; vuruşdurmaq. *Mən sənənən söz güləşdirmək istəmirəm, qonaq qardaş* (İ.Hüseynov).

GÜN I *is.* Planet, günəş. *Gün çeşmədən çəkiləndə, naxır gəlirdi* (Ə.Əylisli).

GÜN II *is.* Səhərdən axşama qədər olan vaxt. *Görürəm faşizmin ölən gününü; Görürəm bəşərin gülən gününü!* (S.Rüstəm).

GÜN III *is.* Həyat, yaşayış. *Gün keçər, ağarar saçı-saqqalı; Çöldə qurd-quş kimi yuvasız ölər* (S.Vurğun).

GÜNLÜK I *is.* Təyin olunmuş günlərin miqdarı. *Körpü olmadığından rayon mərkəzi ilə əlaqəmiz çətinləşirdi, yolumuz bir günlük uzaq düşürdü* (S.Rəhman).

GÜNLÜK II *is.* Gündən və yağışdan qorunmaq üçün şapka qabağı. *Başında isə günlüyü parıldayan mahud şapka var idi* (İ.Şıxlı).

GÜRZƏ I *is.* İlanın növlərindən biri. *Bu ilan gürzədir. Çox zəhərli ildir* (S.S.Axundov).

GÜRZƏ II *is.* İçərisinə ət və ya başqa şey qoyulmuş xəmir xörəyi.

Hh

HAQQ I is. [ər.] Hüquq, ixtiyar. *Odur uşaqları narazı salan; Bu işçi gəncələrin haqqını çalan* (M.Müşfiq).

HAQQ II is. [ər.] Həqiqət, ədalət, doğru. *Haqq ilə nahaqqı axtaran hakim; Tapar qulaq ilə göz arasında* (Aşıq Ələsgər).

HAQQ III is. [ər.] Əməyin əvəzində alınan donluq. *Bir də ... paltotikənə; Zəhmət haqqı verəcəksən* (Ə.Kürçaylı).

HAQQ IV is. [ər.] Bəraət. *Sarışının hərəkətlərinə haqq qazandırdı* (S.Qədirzadə).

HAQQ V *qoşma* Barədə. *Daldada sənin haqqında bir söz deməmişik, o, düşmən sözüdü* ("Qaçaq Nəbi").

HAL I is. [ər.] Vəziyyət. *Bizim halımıza tutuldu göylər; Buludlar belini büküb ağladı* (M.Müşfiq).

HAL II is. [ər.] *qram*. Sözlərin cümlədə dəyişilərək başqa sözlərlə ələfəyə girməsini müəyyənləşdirən bir kateqoriya.

HAVA I [ər.] *coğr.* Yer atmosferini təşkil edən fiziki qatışıq qazlar. *Boğur insan oğlunu; O yerlərin havası* (S.Vurğun).

HAVA II is. *coğr.* Müəyyən mərhələdə və müəyyən vaxt ərzində atmosferin arasikəsilmədən dəyişilən vəziyyəti, göy. *Deyirlər igiddi o nadan Nəbi; Tüfəngi havada oynadan Nəbi!* ("Qaçaq Nəbi").

HAVA III is. *mus.* Musiqi əsərinin əsasını təşkil edən tərənə, melodiya. *Dostum, kamanını ələ al görək; Bizə bir yanıqlı hava çal görək* (S.Rüstəm).

HAVA IV is. [ər.] Əqlini itirmə, dəli olma. *Bu döyülməklə qoçu öldü, Niyazlının da başına hava gəldi* ("Qaçaq Nəbi").

HAVALI I *sif.* Lovğa, özündən razı. *Gəzirlər havalı ağalar, bəylər; Çalışır qan-tərdə naxırçı, nökar* (Aşıq Ələsgər).

HAVALI II *sif.* Əsəbi, həyəcanlı, qızgın. *Görünür havalı başlar; Hər şeyi tez unudar* (R.Rza).

HAVALI III *sif.* Havası olan. *İşıqlı, havalı evimdə mənim; Qəfəsə salınmış bir turacım var* (H.Arif).

HAVALI IV *sif.* Ağlıni itirmiş. *Sən də bilirsən ki, havalı bir şeydir, tutması var, şəkil kimi gözəlliyinə sözüüm yox* (M.İbrahimov).

HESAB I is. [ər.] Haqq, intiqam. *Ağlatmaz yandığım cinayət məni; Fəqət tarix səndən alacaq hesab!* (M.Müşfiq).

HESAB II is. [ər.] riyaz. Riyaziyyat fənlərindən birinin adı. *Bizim hər gün hesab dərsimiz var.*

HƏLİM I is. Plovun suyu, düyü suyu; şorba. *Çörəyi götürməyəcəyik, qoy dustaqlar həlim içsinlər* (S.Rəhimov).

HƏLİM II sif. [ər.] Yumşaq xasiyyətli, mülayim. *Yumşaq təbiətli bu həlim insan; Deyərdin, quşa da daş ata bilməz* (B.Vahabzadə).

HƏNA I is. [ər.] Xına, boyaq. *Ağzı piyaləsən, gərdəni mina; Nazik əllərində innabı həna* (M.P.Vaqif).

HƏNA II is. [ər.] Yersiz deyilən söz. *Heç hənanın yeridir?*

HƏSİR I is. [ər.] Şlyapa. *Bir rəssam istərəm; onun şəklini çəkə; papağı həsir* (R.Rza).

HƏSİR II is. [ər.] Lığdan toxunan palaz kimi döşənəcək. *Onlar bir stəkan çay içdikdən sonra torpaq döşəmədəki həsirin üstündə uzanaraq xoruldayır və öz xorultuları ilə çayçının ürəyindəki arxayınçılığı daha da möhkəmləndirirdilər* (M.İbrahimov).

HİM I is. İşarə. *Arılar ətrafda him gözləyir, him; Oxusam hamısı mənə qoşular* (Ağa Laçınlı).

HİM II is. Bəhanə. *Şahnaz elə bir him axtarır* (İ.Şıxlı).

HİM III is. Bünövrə, özül, əsas. *Ovsunçuyam, ovsun sallam hi mara; Bənnə olsan, tərki axtar, him ara* (Aşıq Ələsgər).

HİN I is. Quş saxlanılan yer, dam. *Kəkləklə dolsa da daşaltı hinlər; O yetim yuvalar inciyib, küsüb* (Ağa Laçınlı).

HİN II is. [ər.] Vaxt, zaman. *Bu hində qapı döyüldü.*

HOQQA I is. [ər.] Tiryək çəkmək üçün çəşqalı gil çubuq, qəlyan.

HOQQA II is. [ər.] Fokus, kələk, hiylə. *Bakı (su bakı) niyə gərək versin, bu nə hoqqadır düzəldiblər...* (C.Gözəlov).

Xx

XAL I is. İnsan bədənində olan ləkə. *Kim bilsin bu mələyin; Bu açmamış çiçəyin; Cənında neçə xal var* (M.Müşfiq).

XAL II is. Oyunda əldə edilən hesab. “*Nəfçi*” “*Zenit*”dən bir *xal* götürdü.

XAM I is. Dincə qoyulmuş torpaq. *Rəfael əlini hələ şumlanmamış geniş xam yerlərə uzatdı və davam etdi* (H.Nəzərli).

XAM II is. Qoruq, müəyyən müddət otarılmayan sahə. *Qərək, uzun sözün qıyası, bəylər xamda otlayan buğa kimi tutaşdılar* (M.İbrahimov).

XAM III is. Təcrübəsiz, naşı, adət etməmiş adam. *Ay qız, bizi xam yerinə niyə qoyubsan?* (İ.Şıxlı).

XAM IV sif. Minilməmiş at. *Əzizim dedikləri Bayramı elə tutmuşdu ki, sanki xam at kəməndə salınmışdı* (Ə.Vəliyev).

XAMA I is. Bişirilməmiş südün üzü. *Qoca, südün xamasını hamıdan əvvəl nəvəsinə verərdi.*

XAMA II is. geol. Mədən yatağı. *Kəlbəcərdə belə xamaların olduğu son zamanlar kəşf edilib.*

XAR I is. [fars.] Tikan. *Gül dibini xara qoydun; Bülbülü ah-zara qoydun* (Dastanlar).

XAR II sif. [fars.] Zəlif, bimar olan. *Gördüm məktəbdə biri əziz, birisi xardır* (H.Billuri).

XARİC I is. [ər.] Başqa ölkə. *Mən evə gələndə qapını atam açdı, xaricdən qayıdandan sonra onun iş yerini dəyişiblər* (M.İbrahimov).

XARİC II is. [ər.] Dışarı, bayır, bir şeyin bayır üzü. *Evin xarici daxilinə nisbətən gözəldir.*

XARİC III is. [ər.] Çıxarılma, qovulma, kənar olunma. *Sədayi-musiqi etsin gərək könülləri cəzb; Ürək sıxan, yolu xaric sədələrin nəyi var?* (Ə.Vahid).

XAS I is. [ər.] Məxsus, aid olma. *Astadan, lakin xislətinə xas ciddi ahənglə dilləndi* (S.Qədirzadə).

XAS II is. [ər.] Həftənin ikinci günü, çərşənbə axşamı. *Xas günü.*

XAS III is. [ər.] Seçmə, baş. *Cəmi dəlilərin xası; Meydanda var mərd davası* (“Koroğlu”).

XAŞ I is. Maya. *Xaş qoy, xəmir yoğuracağam.*

XAŞ II *is.* Başayaq. *Yerin məlum, şənbə günü Bürcləgilə getdik xaşa, həftəni vurduq başa* (Anar).

XƏBƏR I *is.* [ər.] Məlumat. *Xəbər var əqlə batan; Xəbər var qara böhtan* (R.Rza).

XƏBƏR II *is.* [ər.] *qram.* Cümlənin baş üzvlərindən biri.

XƏBƏRSİZ I *zərf* Xəbəri olmayan, məlumatı olmayan. *Mən on yeddi gündür arvad-uşaqdan xəbərsizəm* (S.Qədirzadə).

XƏBƏRSİZ II *is.* *qram.* Xəbəri olmayan cümlə.

XƏRÇƏNG I *is.* *zool.* Suda yaşayan heyvanlardan biri.

XƏRÇƏNG II *is.* *tib.* Xəstəliyin bir növü. *Xərçəng şişi kimi iyrənc, eybəcər; Bir azar yaşayır ilikdə, qanda* (X.Rza).

XƏRƏK I *is.* Əşyaları bir yerdən başqa yerə daşımaq üçün istifadə olunan alət. *Həkim, cərrah kürsüsü, Maşağa, Hövsan yolu; Sanitar maşınları, bir xərəyin dörd qolu* (X.Rza).

XƏRƏK II *is.* Simli musiqi alətlərində simlərin səslənən hissəsinin uzunluğunu məhdudlaşdıran cihaz.

XƏRƏK III *is.* Şümləmə zamanı kotanın açdığı yer.

XƏZİNƏ I *is.* [ər.] Güllə yeri; sandıq (tüfəngdə). *Darağı xəzinəyə basıb çaxmağı hərlədi, gülləni lüləyə verdi* (İ.Şıxlı).

XƏZİNƏ II *is.* [ər.] Şərq hamamlarında isti sulu çarhovuz. *Molla xəzinədə o qədər uzanmışdı ki, az qala yatıb qalacaqdı.*

XƏZİNƏ III *is.* [ər.] Dövlət, əmlak, dəfinə. *Şah sağ olsun, özün bilirsən ki, mən sənin boş xəzinəni doldürmüşəm* (M.F.Axundzadə).

XİR I *is.* Çıncıl, əzilmiş xırda daş parçaları. *Göytəpə kəndinin ucqarında, xır yolunun üst tərəfində üçotaqlı bir bina var* (İ.Şıxlı).

XİR II *is.* Bostan. *Qurudu buğda, arpalar yandı; Ot-ələf bitdi, xırlar omlandı* (M.S.Ordubadi).

XİR III *sif.* Xalis, təmiz. *Çörək xır duzdur.*

XİRSİZ I *sif.* Xırı olmayan. *Yağışlı havada xirsiz yolla maşınların hərəkəti çətinləşir.*

XİRSİZ II *sif.* Oğru; talançı. *Quş xanın bir qızı var; Bir könül xirsizi var* (M.Müşfiq).

XOR I *is. mus.* Səslə oxuyanların böyük ansamblı. *O vaxtın axşam çağ-ları sanki böyük bir xor idi* (Ə.Əylisli).

XOR II *zərf* Pis (baxmaq). *Bu yeni dünyadan əlini üzən; Özünü heçliyə buraxanlardır; Bu yeni dünyaya xor baxanlardır* (M.Müşfiq).

XURUŞ I *is. [fars.]* Plova əlavə edilən qara. *O, aşı masanın üstünə qoydu. Sonra xuruşunu gətirdi* (Anar).

XURUŞ II *sif.* Xırda, kiçik. *Heç nə, nə olacaq?! Kolxozdan Həsənovun evinə daşınan xırda-xuruş şeylərdir* (M.İbrahimov).

İi

İÇ I *is.* Hər hansı bir şeyin daxili. *Şam kimi sakit durur; Şam tək içində yanır* (B.Vahabzadə).

İÇ II *is.* Ləpə. *Səfai stolun üstündə büllur qablardakı qovrulmuş badam içini, püstəni və sarı kişmişi ovucladı* (M.İbrahimov).

İÇ III *f.* Suyu, başqa mayeləri içmək. *Gəl, qaçma, yaxın gəl mənə, qardaş; Al iç, hələ canımda meyin var* (S.Rüstəm).

İXTİYAR I *is.* [ər.] Haqq, hüquq. *Kimin ixtiyarı, kimin pulu var; Tökülüb hər yandan gəlди “qonaqlar”* (O.Sarıvəlli).

İXTİYAR II *sif.* [ər.] Qoca, yaşa dolmuş. *O neyləsin ömrünün bu ixtiyar yaşında?* (S.Vurğun).

İKİBAŞLI I *sif.* İki başı olan. *Unutmadıq ikibaşlı qartal çarı; Çəkdi bizi gah aşağı, gah yuxarı* (M.Müşfiq).

İKİBAŞLI II *zərf* Eyhamlı, kinayəli. *Qaraş ikibaşlı söz soruşduqda Maya da ondan incidi* (M.İbrahimov).

İKİÜZLÜ I *sif.* Hər iki tərəfində üzü olan. *İkiüzlü daş güzgü ona anasından yeganə yadigar idi.*

İKİÜZLÜ II *sif.* Yaltaq, riyakar. *O, qorxulu bir şəxsdir, çünki ikiüzlüdür.*

İNCİ I *is.* Mirvari, dürr. *Dedin ki, bihudə axtarmasınlar; İncini dəryada, dənizdə, şair* (B.Azəroğlu).

İNCİ II *f.* Toxunmaq, xətrinə dəymək. *Dedim mən razıyam: nə inci, nə küs* (B.Azəroğlu).

İŞLƏMƏ I *is.* Əl işi, bəzək, ornament. *Qədim işləmələrə o yeni həyat verir, onları yenidən xalqa qaytarır. “Qobustan”*

İŞLƏMƏ II *is.* Mədə pozğunluğu ilə əlaqədar işlədilən dərman.

İŞLƏMƏK I *f.* İş görmək, fəaliyyət göstərmək. *Bir ay nə işlədik, nə donluq aldıq; Qəpik-qurusuz avara qaldıq* (S.Vurğun).

İŞLƏMƏK II *f.* Mədə pozğunluğu nəticəsində tez-tez bayıra çıxmaq.

İT I *is.* Ev heyvanlarından birinin adı. *Yatıb arabanın kölgəsində it; Mırıldayır, bu mənim kölgəmdir, eşit* (S.Rüstəm).

İT II *f.* Yox olmaq, getmək, gözdən yayınmaq. *Atlarına mindilər; Qısırdan ağzı yuxarı sürüb gözdən **itdilər*** (“Qaçaq Nəbi”).

İY I *is.* Qoxu. *İyi çəkən burun, darı dənlayan qulaqlar* (R.Rza).

İY II *is.* Mil, ox. *Arvad dükcəni **iydən** çıxardıb, üstünə sacayaq qoydu ki, gecə iyə ilişən olmasın* (Çəmənözəminli).

Kk

KAFEDRA I *is.* [*yun.*] Auditoriyalarda mühazirəçi və ya məruzəçi üçün hündür yer. *Məruzəçi yavaş-yavaş kafedraya qalxdı.*

KAFEDRA II *is.* [*yun.*] Ali məktəblərdə bir və ya bir neçə yaxın fəndən dərs deyən müəllim heyəti. *Azərbaycan dilçiliyi kafedrası.*

KAFTAR I *is.* [*fars.*] *zool.* Goreşən, xırda şeylərlə qidalanan yırtıcı. *Musa kişi isə bu söhbətlərə gah sükut içində, gah böyük həyəcanla qulaq asaraq, heç daxli olmadan çıxır-bağır qoparır, ah-nalə edir, kaftardan, yalquzaqdan danışırdı* (M.İbrahimov).

KAFTAR II *sif.* [*fars.*] Qoca. *Bu da dörd, bu da beş; De, danış, kaftar!* (S.Vurğun).

KAR I *is.* [*fars.*] İş. *Bəsdir oxudun, az qala canın tələf oldu; Bu kardan əl çək* (M.Ə.Sabir).

KAR II *is.* [*fars.*] Təsir. Söz *kar etmir qoduğa; Hey deyir: “inqa-inqa”...* (S.Rüstəm).

KAR III *is.* [*şot.*] *coğr.* Dağ yamaclarının yuxarı hissəsində buzlaq sir-kindən yuxarıda taxçavari dərinlik.

KAR IV *sif.* Eşitməyən, eşitmə qabiliyyətini itirmiş. *Özümüz yanırıq öz dərdimizə; Dünyanın qulağı kar olmuş bizə* (B.Vahabzadə).

KEÇİCİ I *sif.* Müvəqqəti, ötəri, ötüb-keçən. *Yox, Cəlal, bu qədər hissə qapılmaq; Gəncliyin keçici hissədir, ancaq* (S.Vurğun).

KEÇİCİ II *sif.* Sirayət edən, birindən digərinə keçən. *Sarılıq keçici xəstəlikdir.*

KEÇİNMƏK I *f.* Yaşamaq, yola getmək. *Orada telefonsuz, kitabxanasız necə keçinərəm...* (S.Qədirzadə).

KEÇİNMƏK II *f.* Ölmək. *O, gecə işləyən yerdə, stolun arxasında ürək xəstəliyindən keçinmişdi* (C.Bərgüşad).

KEÇİRMƏK I *f.* Aşıрмаq, addatmaq. *O bizi başqa sinif otağına keçirdi və biz hər şeyi təzədən başladıq* (Anar).

KEÇİRMƏK II *f.* Söndürmək. *Ürək yanğını suyla keçirmək olmaz, – dedi* (Anar).

KEÇİRTMƏK I *f.* Saxlamaq. *Kəbirlinski, nahaq zəhmət çəkmisən, – dedi. – Dublyajı keçirdik sabaha* (Anar).

KEÇİRTMƏK II f. Yaşamaq, dolanmaq. *Günümüzü pis keçirtmirik.*
KEÇİRTMƏK III f. Söndürmək; *ötürmək. İşığı keçirt, yatmaq vaxtıdır.*

KEÇMƏK I f. Ötmək, ötüb keçmək, gəlib getmək. *Qacar ayaqladı böyük İrani, Tiflisi odlara qaladı, keçdi!* (S.Vurğun).

KEÇMƏK II f. Sönmək. *Tez yanıb, tez söndü zülmət içində; Elə bil şam idi dünyada, keçdi* (B.Azəroğlu).

KEÇMƏK III f. Getmək. *Keçdi döyüslərdə ömrümün çoxu* (S.Vurğun).

KƏF I is. [fars.] Köpük, xörəyin üzündə əmələ gələn maddə. *Qazan daşdı, kəfin al; Qaynadıqca kəfin al* (Bayatı).

KƏF II is. [fars.] Hiylə, kələk. *Mənə belə kəf gələndə, gör o yazıqlara nə toy tutur* (A.Şaiq).

KƏFGİR I is. [fars.] Xörəyin köpüyünü yığmaq, aş çəkmək üçün alət. *Anam əlindəki kəfgirlə iri tavada qovurduğu əti qurdalayıb sözüünə əlavə etdi* (S.Qədirzadə).

KƏFGİR II is. [fars.] Saat rəqqası. *Adam boyda olan saatin iri kəfgiri atalətlə sağa-sola hərəkət etdikcə otağa ahəngdar bir çıqqıltı yayılırdı* (İ.Şıxlı).

KƏM I is. [fars.] Yox; əskik, nöqsan. *Eh, oğul, dünyada mən taleyi kəm; Qırx il at belində mürgüləmişəm* (S.Vurğun).

KƏM II sif. [fars.] Az; dar. *Aşıq deyər Əlidən; Sözüün başlar bəlidən; Ağlı kəm canana bax; Künsübdü mən dəlidən* (Bayatı).

KƏM III zərf [fars.] Pis, yaman, əyri. *Sən bizə kəm baxma, ya pərvərdigar; Oğulla sevsin bütün analar!* (S.Vurğun).

KƏM IV is. Yüyəninin atın ağzına keçirilən dəmir hissəsi; cövzə. *Atın kəmini tutmayan yolda piyada qalar* (Ata. sözü).

KƏRƏ I sif. Əridilməmiş yağ. *Hərdən Bəyxanım qarı bir tikə lavaşın içində Qubada qoz boyda kərə yağ gətirib həyətdən keçəndə verərdi* (Ə.Əylisli).

KƏRƏ II sif. Qulağı kəsik, qulaqsız, qulağı gödək. *Ala kərə, tayın gördüm; Sarı kürə, tayın görmək gərək* (Ata. sözü)

KƏRƏ III num söz. [ər.] Dəfə. *Zabit tülkü-tülkü baxdı əsgərə; Aldatmaq istədi onu son kərə* (S.Rüstəm).

KƏSMƏ I is. Parçanın bir növü. *Haqq nəzərin Ələsgərdən kəsmədi; Yar qəddinə yaraşanlar kəsmədi* (Aşıq Ələsgər).

KƏSMƏ II is. mus. Zərbli, muğam, şikəstənin bir növü. *Kəsmə çal... yolçuyuq... duyulan olmaz* (S.Vurğun).

KƏSMƏ III sif. Qısa. *O, kəsmə yolla dərəyə endi.*

KƏSMƏK I f. Doğramaq, bölmək. *Yavaş ol, ay kişi, paraları elə kəsirsən ki, elə bil hər biri bir qoçdur* (N.Xəzri).

KƏSMƏK II f. İş vermək. *Qəşəng qıza baxmaq üstündə adamı günahkar hesab etsələr, gələrək hər yüz nəfərdən doxsan doqquzuna iş kəsələr* (Q.İlkin).

KİLKƏ I is. Kətan, yun və s. təmizlənərkən qalan qırıntı. *Yundan qalan kilkəni bir yerə yığ.*

KİLKƏ II is. Balığın bir növü. *Harda qaldı bir xalqı diri-diri udanlar? Torunuza ilişdi üç-dörd kilkə tutanlar?* (X.Rza).

KİLKƏ III is. Çöküntü. *Çaxırı şüşələrə elə süz ki, kilkəsi dibində qalsın.*

KİLKƏ IV is. Daim saçları pırtlaşq olan. *Qarının xınadan qızartdıq kilkələrinə elə bil heç vaxt daraq dəyməmişdi* (Ə.Məmmədخانlı).

KİMİ I əvəz. Konkret olmayan şəxsin və ya başqa əşyaların qeyri-müəyyənliyini bildirir. *Kimi dərz daşıyır, kimi sovruq sovurur, kimi bostan suvarırdı – hərə bir iş görürdü* (S.Rəhimov).

KİMİ II *qoşma* Bənzətmə, müqayisə, məkan və zaman anlayışı mənalarında. *O şeydə Səkinə güzəşt nə olduğunu bilmir, qaya kimi möhkəm dururdu* (M.İbrahimov).

KİP I is. Topa, yığın, qalaq. *Məşədən bir kip odun gətirdi.*

KİP II sif. Sıx, möhkəm. *Kip örtülü pəncərədən keçib; Saçlarımı qarışdırır az qala* (F.Sadiq).

KOMA I is. Ev, daxma. *Atasını öldürdülər, komasını yıxdılar* (R.Rza).

KOMA II is. Topa, yığılmış torpaq, ot, kol. *Cüyür, ceyran qaça bilmir; Koma qalın, kol qalın...* (O.Sarıvəlli).

KÖÇ I is. Düşərgə, arandan dağa, dağdan arana getmə. *Qoyunun üçü gəldi; Dolandı köçü gəldi* (Bayatı).

KÖÇ II f. Bir yerdən başqa yerə getmək; vəfat etmək. *Günəş doğmamış sən; Ömürlük köçdün həyatdan* (B.Azəroğlu).

KÖK I is. Ağacın rişəsi. *Ağaclar kök üstə qalxır, yüksəlir; Meyvənin şirəsi rişədən gəlir* (B.Vahabzadə).

KÖK II is. bot. Yer kökü, uzunsov sarı bitki. *Balaca kök yekəldi. Şişdi, şişdi, kökəldi* (T.Elçin).

KÖK III is. *qram*. Sözün mənalı, dəyişməyən hissəsi. *Söz tərkibinə görə iki qismə ayrılır: kök və şəkilçi.*

KÖK IV is. məh. Nəsil, qohum-əqrəbə. *Sən hansı kökdənsən?*

KÖK V *is.* Vəziyyət, şəkil, forma. *Əyə, üz-gözün nə kökdədir, lap kömürçüyə oxşayırsan* (İ.Şıxlı).

KÖK VI *sif.* Yağlı. *Küçənin o başından qəssab Əli bir kök inəyin boynuna ip salıb darta-darta gətirir* (Ə.Əylisli).

KÖK VII *sif.* Kəfi yüksək olan. *Sənin dövlətindən kefim çox kökdür* (Ü.Hacıbəyov).

KÖKLƏMƏK I *f.* Musiqi alətlərinin sazlanması. *Bir də tələbələrdən birisi tarı köklədi, çəpik qalxdı* (Çəmənzəminli).

KÖKLƏMƏK II *f.* İki üzdən tikiş tikmək. *Maşın tumanı yaxşı kökləyir.*

KÖKLƏMƏK III *f.* Dəbərtmək. *Kişi say qoyub, ocağı kökləmişdi* (Çəmənzəminli).

KÖPÜK I *is.* Bişirilən şeyin üzündə əmələ gələn qabarcıqlar. *Dilbər mürəbbənin köpüyünü yığmaq üçün kəfgir gətirdi.*

KÖPÜK II *is.* Qəpik. *Axi, o ki bir köpüyündən keçən deyil!* (M.İbrahimov).

KRAN I *is.* [holl.] Lülək. *Burada krandan su sıyrıltı ilə axırdı* (Q.İlkin).

KRAN II *is.* [alm.] Ağırılıq qaldıran mexanizm. *Bu körpü indiyədək tətbiq olunmamış üsulla, nəhəng kran vasitəsilə tikilir* (R.Nağıyev).

KÜLÇƏ I *is.* Filiz qırıntısı. *Aslan qranit külçəsi kimi ağır və güclü idi* (M.İbrahimov).

KÜLÇƏ II *is.* Çörək, bayram çörəyi. *Sağlığında badam yeməyib, külçəsinə badam vurublar* (Ata. sözü)

KÜLFƏT I *is.* [ər.] Ailə, oğul-uşaq. *Nə lazım qardaş, kasıb adamam, bir sürü külfət sahibiyəm* (N.Vəzirov).

KÜLFƏT II *is.* [ər.] Arvad, əyal, həyat yoldaşı. *Mən zavodda işləyən Tahirin külfətiyəm* (S.Rəhman).

KÜLLÜ I *sif.* Kül olan, küllənmiş. *Gördüyün küllü kömbədir; bazara çıxıb qoğal olub* (Ata. sözü)

KÜLLÜ II *sif.* Çoxlu, saysız-hesabsız. *Kürənin içərisində böyük sıxlığa malik küllü miqdarda potensial enerji toplanmışdı* (S.İmanov).

KÜNDƏ I *is.* [fars.] Yaymaq və yastıqlanmaq üçün müxtəlif ölçülərdə kəsilmiş və girdə şəkllə salınmış xəmir parçası. *Anam həmişə kündəni xırda tutur.*

KÜNDƏ II *is.* [fars.] Dustaqların ayaqlarına vurulan bağ, bənd. *Kündənin tozunu silin, padşahın libası bulanmasın* (Ə.Haqverdiyev).

KÜP I is. Gildən hazırlanmış böyük su qabı. **Küpə** girməyən üzüm sirkə olmaz (Ata. sözü).

KÜP II is. Balta, bel və s.-nin sap keçirilən yeri. *Qapı yəqin ki, balta küpü ilə döyülməkdən əzilib çatlamışdı* (İ.Hüseynov).

KÜRƏ I is. [fars.] Ocaq. *O saat sinəsi dəmirçi kürəsi kimi yanmağa başladı* (Dastanlar).

KÜRƏ II is. [ər.] Girdə, şar şəkilli. *Axı, necə dözüür bu zərbələrə; Havada fırlanan balaca kürə?* (B.Vahabzadə).

KÜRƏ III is. [ər.] Dünya. *Bir səhər bu səslə qalxdım yerimdən; Günəşlə bir baxdım Yer kürəsinə* (M.Araz).

KÜRƏ IV is. Kürəşəkili ildirim. *Birdən toyuq yumurtası boyda sarı işıq verən kürə pəncərədən içəri daxil oldu və dəhlizə keçdi.*

KÜRƏ V sif. Qulağı uzun olan. **Kürə** qoyunun yunu çox olur.

KÜRƏK I is. Avar çəkmək üçün alət. *Oğlan tez kürəkləri buraxıb onu qolları arasına aldı* (S.Qədirzadə).

KÜRƏK II is. anat. İnsanın arxa tərəfi, qurşaqla çiyinləri arasındakı hissəsi, kürək sümüyü.

KÜRƏK III is. Torpaq və s. Atmaq üçün ağacdən qayrılmış uzundəstəkli alət. Alməmməd kişinin uşağı çoxuydu. *O, külfətini dolandırmaqdan ötrü... Cavanşir mahalının meşələrindən ağac, taxta daşıyar; kürək, şana qayırib satar, uşaqlarını birtəhər dolandırardı* ("Aşıq Ələsgər" dastanı).

KÜRƏKLİ I sif. Kürəyi enli. *Mən uzun boylu, enli kürəkli komendantımızın yanına gedib, Güləbətinin dediklərini ona danışdım* (M.İbrahimov).

KÜRƏKLİ II sif. Əlində kürək olan. *Əli kürəkli fəhlələr çaydan necə keçməyin planını çəkirdilər.*

KÜRSÜ I is. [ər.] Bir neçə pilləli oturacaq, taxt, stul. *Amma necə deyərlər, kürsüyə çıxmaq bir ayıb, kürsüdən düşmək iki ayıb* (Anar).

KÜRSÜ II is. [ər.] Qış zamanı evin içində düzəldilən ocaq, stul. *Cavahir kömür qoyub kürsü qurmuş, donmuş ayaqlarını yorğanın altına keçirib Teymur üçün yun corab toxuyurdu.* (H.Seyidbəyli).

KÜRÜ I is. Baltıq, badımcən və s.-nin içində olan yeməli toxumlar. *Masanın üstündə buğlanən çay, təzə təndir çörəyi, bal, yağ, kürü, qaymaq yan-yana düzülmüşdü* (M.Əliyev).

KÜRÜ II f. Kürəklə kürümək; süpürmək, təmizləmək. *Səhər tezdən damın qarını kürüdü.*

KÜT I *is.* Təndirin divarından odun üstünə düşmüş çörək. *Xəmrəmiş arvadlardan olmasa, çörəyimiz küt gedər* (Ə.Vəliyev).

KÜT II *is.* Kəsəri olmayan alət. *Bu ki lap kütdür, – deyib yenidən mətbəxə keçdi* (S.Qədirzadə).

KÜT III *sif.* Bacarıqsız, qabiliyyətsiz. *Küt beyninə doldurmuşdun faşistlərin dərsini!* (S.Rüstəm).

KÜTLƏ I *is.* [ər.] Əməkçi xalq, əhali. *Bir yerdə toplanmış həyəcanlı kəndli kütləsi qızğın seldən pis olur* (M.İbrahimov).

KÜTLƏ II *is.* [ər.] Metal, daş və s. iri parçası, yığın. *Meteoritlərin yer üzərinə düşməsi, onların ölçüsü, forması və kütləsindən asılıdır* (S.İmanov).

Qq

QABAQ I *is.* *bot.* Balqabaq. Qarpız, qovun və xiyar cinsindən olub, sarımtıl bostan bitkisidir. *Sonra bibim haradansa bir ovuc qabaq toxumu tapdı, bir nimçə qarğıdalı çıxartdı* (Ə.Əyisli).

QABAQ II *zərf* İrəli, ön. *Bütün döyüşlərdə getdin qabaqda; Nə arxada qaldın, nə də yoruldun* (B.Azəroğlu).

QABAQ III *zərf* Əvvəl. *Qabaqlar biz onunla tez-tez görüşərdik* (İ.Əfəndiyev).

QABAQLIQ I *is.* Qadınların alınlarına vurduqları qızıl, gümüş və s.-dən bəzək.

QABAQLIQ II *is.* Qabaq əkilmiş yer. *Evimizin qabağı qabaqlıqdır.*

QABAR I *is.* Çox sürtülməkdən, toxunmaqdan, əzilməkdən suluqlamış, yaxud döyənək olmuş yer. *Ayaqlarım yolunda qat-qat qabar bağlamış* (R.Rza).

QABAR II *f.* Acıqlanmaq, qışqırmaq, xoruzlanmaq. *Dişi aslan naçalnikin üstünə qabardı* ("Qaçaq Nəbi").

QABARMAQ I *f.* Qabar əmələ gəlmək, qabar olmaq. *Var ol, bala, yorulsa da, qabarsa da əl; Bir daş üstə bir daş qoya hər insan* (Ə.Cəmil).

QABARMAQ II *f.* Yüksəlmək, qalxmaq, daşmaq. *Dedikcə alışıb yanır gözləri; Qabardıb döşünü verir irəli* (S.Vurğun).

QABLAMA I *is.* Qulpsuz və ya qulplu qapağı olan kiçik mis qab. *Tamaşa xala bir qablama isti süd töküb stola qoydu* (M.Əlizadə).

QABLAMA II *is.* Yerbəyer etmə, yerləşdirmə. *Yorğan-döşəyi, pal-pal-tarı qabladiqdan sonra sakitləşdi.*

QAC I *is.* Düşmən, zidd, əks. *Mən cəhalətlə əzəldən qac idim* (S.Rüstəm).

QAC II *is.* *məh.* Yer sulamaq üçün qazılan kiçik arx. *Qaca su buraxmaq.*

QAĞA I *is.* *dan.* Hörmət üçün böyük qardaşa, əmiyə, dayıya və ümumiyyətlə, yaxın adama müraciətlə işlənən söz. *Ay qağa, nə yatmısan, evimi yağlıblar, dur görək bu nə işdir?* (Mir Cəlal).

QAĞA II *is.* *uş.* Uşaq dilində; hər cür şirin, dadlı, yeməli şey.

QAX I *is.* Qurudulmuş meyvə. *Pul yoxdur, toyuq, ördək, qax, qoz ki vardır, bunları gətirin borclarınıza hesab edək* (S.S.Axundov).

QAX II *f. məh.* Yerə vurmaq, çırpmaq; üzə vurmaq. *Bir yaxşılıq eyləyəndə həmişə başa qaxır.*

QAXAC I *is.* Qurudulmuş ət. *Çörək gün altında quruyub qaxaca dönmüşdü* (Ə.Əbülhəsən).

QAXAC II *is.* Quru, arıq. *Bunlar hamısı o qaxacın işləridir, – deyə Nikolay dişlərini qıcadı* (Q.İlkin).

QALA I *is.* [ə.] Müdafiə məqsədi ilə çəkilmiş istehkam, hasar. *Ətrafında sıldırım, keçilməz qala çəkib* (B.Bayramov).

QALA II *is.* [ə.] Həbsxana, qazamat, dustaqxana. *Saqqalın ağ vaxtı bu günə düşdüm; Yenə də qalalar küncünə düşdüm* (S.Vurğun).

QALIN I *sif.* Sıx. *Saman və ot tayaları, qalın kol-kos, yaşıl ağaclar islandıqca havanı xoş bir ətirlə doldururdu* (M.İbrahimov).

QALIN II *sif.* Yoğun. *Evin divarı qalındır.*

QALIN III *sif. dan.* Pullu, dövlətli. *Yaman qalın adamdır, iki maşın almağa imkanı var.*

QAN I *is.* Orqanizmdə damarlarla dövr edib, onun bütün hüceyrələrinin qidalanmasını və maddələr mübadiləsini təmin edən qırmızı maye. *Bıçaq vursan qanı çıxmazdı* (B.Bayramov).

QAN II *f.* Anlamaq, başa düşmək. *Ay balam, eybini qan; Bir həyə eylə, utan!* (M.Ə.Sabir).

QANLI I *is.* Qatil. *Hər bir halda qanlı qanlıdan əl çəkməz* (C.Cabbarlı).

QANLI II *sif.* Qana batmış, qana bulaşmış. *Fəhlələrdən bir neçə nəfəri Qurbanın qanlı cənazəsini kazarmaya gətirdilər* (M.İbrahimov).

QANUN I *is.* [ə.] Hamı üçün məcburi olan üsul, qayda, hökm. *Deyirlər, yatacaq yenə mədənlər; Sizin qanunda da yoxdur bir kəsər* (S.Vurğun).

QANUN II *is.* [ə.] Bəzi Şərq ölkələrində uzunsov dördbucaq taxta üzərində görülmüş simlərdən ibarət musiqi aləti.

QAPILMAQ I *f.* Dartıb almaq, qamarlamaq. *Papağı başından qapıldı.*

QAPILMAQ II *f.* Bir şeyə həddindən artıq aludə olmaq, uymaq. *Bütün varlığı ilə başladıkları işin şövqünə qapılmışdı* (M.İbrahimov).

QARA I *is.* Yer kürəsinin torpaqla örtülü hissəsi; torpaq. *Qarada və suda.*

QARA II *is.* Plovla yeyilən, müxtəlif şeylərdən hazırlanmış xuruş. *Plovun qaralarını gətirdilər.*

QARA III is. Yazı, xətt, hərf. *Hə, hə, heç bilmirsiniz ki, onun üstündə mən nə zəhmət çəkmişəm, qaraları bir-bir ona tanıtmuşam* (H.Sarabski).

QARA IV sif. Pis. *Qara xəbər tez yetişər.*

QARA V sif. Bütün rənglərin ən tündü, ən tutqunu; his, kömür rəngi. *Həmin gecə göy üzünü qara buludlar tutub, şiddətli yağmur yağmağa başlayır* (S.S.Axundov).

QARACA I is. k.t. Dəni qara toz halına salan taxıl xəstəliyi.

QARACA II is. Azərbaycanda bitki adlarından biri.

QARACA III sif. Qara rəngli, qaramtil. *Tutu çox qara və çirkin idi. Anası ona körpə vaxtından “Qaraca qız” deyib əzizlədiyinə görə əsil adı unudulub, hər kəs onu bu adla çağırırdı* (S.S.Axundov).

QARAÇI I is. Köçəri və yarımköçəri həyat keçirən bir xalq.

QARAÇI II sif. dan. Qışqırıqçı, küy-kələkçi, həyasız. *Yoxsa, o mənim saçlarımı yolar, yaman qaraçı arvaddır* (C.Əmirov).

QARAGİLƏ I is. Turş meyvəsi olan kol bitkisi və onun meyvəsi. *Bu meşələrdə milyonlarla özü özbaşına bitən alma-armud, qaragilə, alça, zoğal, hər nə desən var* (S.Rəhimov).

QARAGİLƏ II is. Azərbaycan xalq havalarından birinin adı. *Bu, Cənubi Azərbaycanda məşhur olan “Qaragilə” mahnısı idi* (M.İbrahimov).

QARAYANIQ I sif. Qarabəniz, qarayağız. *Kəlbali alçaqboylu... gödək qılçaları xeyli içəriyə əyilmiş qarayaniq adam idi* (S.Rəhimov).

QARAYANIQ II sif. dan. Zəhmətkeş, kasıb. *Əşi, sən ki qarayaniqsan, nədən qorxursan.*

QARĞA I is. Leş və böcəklərlə qidalanan qara və ala quş. *Mirt-mirt oxuyub mirtildayırsan; Qarğa kimi hey qırıldayırsan* (M.Ə.Sabir).

QARĞA II f. Qarğış etmək, nifrət etmək. *Qarğadı hər gəlin, qız öz uğursuz baxtına* (Ə.Cəmil).

QARI I is. Qoca qadın, qoca arvad. *Budur! Dünya görmüş o qarıya bax; Mənalı gözləri intizardadır* (S.Vurğun).

QARI II sif. Qatı, qəddar, kinli. *Qarı düşmən tab gətirməz bilirəm ki, sığünə* (S.Rüstəm).

QARIŞ I is. Açıq əlin baş barmağından çəçələ barmağın ucuna qədər olan məsafə. *Sarsılmaz qaladır hər qarış yerin* (R.Rza).

QARIŞ II f. Müdaxilə etmək, iştirak etmək, birləşmək, qoşulmaq. *Səndür qazəbini, bəylərlə barış; Sənə qulluq verək bizlərə qarış* (S.Rüstəm).

QARIŞMAQ I f. Müdaxilə etmək, araya girmək. *Sən onun işinə qarışma.*
QARIŞMAQ II f. Dolaşmaq düşmək, qatma-qarışıq olmaq. *Mənim işlərim bir-birinə qarışıb.*

QARQARA I is. xüs. Ağır şeyləri qaldırmaq üçün düzəldilmiş çarx. *Pəncərə taxtasının altına hər metrdən bir qarqara vurmağı və şepseli məftilin ucuna bağlamağı Səfa boynuna götürdü...* (M.İbrahimov).

QARQARA II is. Ağzı, boğazı yaxalama, dezinfeksiya etmə. *Bronxial astma xəstəliyinin müalicəsi masaj və qarqara ilə aparılır* ("Jurnalist").

QARQARA III is. məh. Qışda suyun üzündə olan buz qatı. *Qarqara qışda olar* ("Dialektoloji lüğət").

QARŞI I is. Müqabil tərəf, qabaq. *Qarşısında ilk məhəbbətin canlı heykəlini gördü* (Anar).

QARŞI II qoşma Haqqında, barəsində. *Ürəyində nənəsinə qarşı zərrə qədər də şübhə oyanmurdu* (M.Hüseyn).

QART I is. dan. Kəsər alətləri itiləmək üçün daş, bülöv. *Dəryazları qart ilə itiləmək* ("İzahlı lüğət").

QART II sif. Qocalmış. *Ağır yaralanmış o qart canavar; Qəzəblə sıçrayır hey üstümüzə* (S.Vurğun).

QART III sif. Qatı, qəddar. *Sülhün qart düşmənləri indi titrəmir əbəs* (Ə.Cəmil).

QAŞ I is. İnsanın gözləri üstündə qövs şəklində uzanan tüklərdən ibarət xətt. *Qızın xəncər kimi çatılır qaşı; Axır yanağına isti göz yaşı* (O.Sarıvəlli).

QAŞ II is. Sağanaqdakı qiymətli daş. *Qaşı cavahirat, qızıldan kəmə; Görürdün geyinib yaşıl-al gəlir* (Aşiq Qurbani).

QAŞ III is. Axşam, şər. *Qaş qaralırdı* (Anar).

QAŞQA I is. Mal-qaranın, atın alnındakı ağ hissə. *Qaşqa at altımda qoruqdan gəlirdim* (S.S.Axundov).

QAŞQA II is. məh. Alın. *Güllə canavarın qaşqasından dəymişdi.*

QAŞQA III sif. dan. Tərs, həyasız, sırtıq. *Bəsdir, qaşqa uşaq olma.*

QAT I is. Lay, təbəqə, büküm. *Göylərin qatına ucaldı fəryad; O qırğın Qafqazda tutar qoymadı* (S.Vurğun).

QAT II f. Əlavə etmək, birləşdirmək. *O iki atı ilxıya qat!* (Dastanlar).

QAT III num. söz Dəfə, körə. *Çünki milyonlardan yüz qat azsınız; Deyərək Bəxtiyar bir nişan aldı* (S.Vurğun).

QATAR I is. [ər.] Sərnəşinləri daşıyan vaqonlar. *Qatarım qışqırıb ötən zamanı; Sürülər, naxırlar qaçıb dağılır* (O.Sarıvəlli).

QATAR II is. [ər.] Dəstə, karvan. *Yaxşı yadımdadır, Cənuba sarı; Uçub qaqqıladaşan durna qatari* (S.Vurğun).

QATAR III is. [ər.] *mus.* Azərbaycan klassik muğamlarından birinin adı. Zil registre əsaslanan muğam. *Bir ağız şikəstə, bir ağız qatar; Azərbaycan qızı sinəsində tar!* (S.Vurğun).

QATLANMAQ I f. Bükülmək, iki qat olmaq. *Asya süfrənin ucunu qatladı* (Mir Cəlal).

QATLANMAQ II f. Dözmək, tab gətirmək. *O gün mən ağır və ən çətin dəqiqələrdə qatlandım* (S.Vurğun).

QAYIN I is. Ər və ya arvadın qardaşı. *Ay aman, ay qız, qayının gəlib evlərdən səni axtarır* (C.Cabbarlı).

QAYIN II is. *bot.* Möhkəm oduncaqlı, qollu-budaqlı ağac, ağcaqayın. *Bir qədər aralıda isə “qızlar”, qəşəng qayın ağacları görünürdü* (C.Əlibəyov).

QAYMAQ I is. Südün üzü. *Əsrəfgil təzə camış qaymağından bir-iki qaşığı götürdülər* (İ.Şıxlı).

QAYMAQ II is. *bot.* Çiçəyin bir növü. *Sarı qaymaq çiçəkləri, qramfon gülləri yaşillığı daha da gözəlləşdirirdi* (İ.Şıxlı).

QAYNAQ I is. Bir şeyin qaynayıb çıxdığı yer; mənbə. *Deyirəm sevincdən axan yaşların; Qaynağı dərin, kökü dərin* (B.Vahabzadə).

QAYNAQ II is. *tex.* Metalda əritmə yolu ilə calanan yer, qaynayıb bitişən yer. *Qoruyucu borular adətən 6–10 m uzunluğunda olub, bir-biri ilə qaynaq vasitəsilə birləşdirilir* (Quliyev).

QAZ I is. *zool.* Ördəyə bənzər, lakin ondan böyük, uzunboğaz, öti yeyilən su quşu.

QAZ II is. [fr.] *kim.* Maddə, fiziki cisim. *Yerdən çıxan qazı qədim adamlar ilahi bir şey hesab edirdilər* (M.Hüseyn).

QAZAĞI I is. *mus.* Azərbaycan oyun havalarından biri. *Toyda həmişə qazağı çaldırardı.*

QAZAĞI II is. Yəhərin bir növü. *Qazağı yəhərin, düşüb böyrünə; Qırılmış cilovun, taydır üzəngin* (M.Rahim).

QAZAN I is. İçində körək bişirmək, su qaynatmaq və s. üçün böyük girdə metal qab. *Ocaq daşının üstündəki iri qazandan plov qoxusu gəlirdi* (Ə.Vəliyev).

QAZAN II *f.* İşləməklə, çalışmaqda əldə etmək, qazanc götürmək. *Kərbəlayı Məmmədəli iki il yarımdır ki, qürbətə çıxıb, az-çox çörək pulu qazansın* (C.Məmmədquluzadə).

QAZI I *is.* [ə.] *tar.* Müsəlmanlarda dini məhkəmə işlərinə baxan ruhani, şəriət hakimi.

QAZI II *f.* Kəskin bir alətlə bir şeyin səthindəki şeyi qoparmaq, təmizləmək. *Taxtanı bıçaqla qazımaq.*

QAZINTI I *is.* Yer altından qazımaqla çıxarılan maddə və s. faydalı süxurlar. *Azərbaycan faydalı qazıntılarla çox zəngindir.*

QAZINTI II *is.* Bir şeyin qazılmasından əmələ gələn qırıntı, tör-töküntü. *Ət taxtası qazıntısı.*

QAZMA I *is.* Torpaq qazımaq üçün istifadə olunan saplı alət. *Güldənə ilə Bənövşənin əlində qazma, Tərgülün əlində vedrə, Gülxarla Gülşənin əlində bel var idi* (Ə.Vəliyev).

QAZMA II *is.* Yeraltı daxma, yaşayış yeri. *Enirəm qazmaya... Qazma soyuq, dar* (Ə.Cəmil).

QEYD I *is.* [ə.] Qısa şəkildə yazma. *Əzizbəyovun gözləri yazı stolunun üstündəki qeydlərinə sataşdı* (M.Hüseyn).

QEYD II *is.* [ə.] Fikir, qayğı, narahatlıq. *Hər kəs öz qohum-əqrəbasını aramağa məşğul olub, Qaraca qızın qeydinə qalan yox idi* (S.S.Axundov).

QEYRİ I *sif.* [ə.] Özgə, yad, kənar, başqa. *Bahadır qeyri bir halətdə idi* (N.Nərimanov).

QEYRİ II *qoşma* Seçilmə, fərqlənmə, əlavə mənalarında. *Zərif İran xalçası ilə döşənmiş balaca otaqda Firidundan qeyri heç kəs yox idi* (M.İbrahimov).

QƏDƏR I *is.* [ə.] Qeyri-müəyyən miqdar, say, kəmiyyət. *Hər şeyin qədəri vardır* ("İzahlı lüğət").

QƏDƏR II *is.* [ə.] Tale, qismət, müqəddərat. *Vali buyurdu ki, həm yeməsin çox; Qədar yazdığına çarə yox* (R.Rza).

QƏDƏR III *qoşma* Qabaq, əvvəl. *Bir məsələ haqqında qəti qərara gələndə qədar xeyli düşünərdi* (M.İbrahimov).

QƏRAR I *is.* [ə.] Çıxarılan nəticə, qətnamə; fikir, mülahizə. *Vəra, yığıncağınızda nə qərara gəldiniz?* (S.S.Axundov).

QƏRAR II *is.* [ə.] Səbir, dözümlü, təmkin, durma. *Qərarım tutarmı, onu anmasam; Onun xəyalıyla oda yanmasam?* (Ə.Cəmil).

QƏRƏZ I *is.* [ər.] Məqsəd, niyyət, məram. *Bəs indi mənim yanıma gəlməkdən qərəziniz nədir?* (M.F.Axundzadə).

QƏRƏZ II *is.* [ər.] Ədavət, kin. *Şəxsi düşmənçilikdən doğan tənqid, bir parça qərəzdən ibarətdir* (M.S.Ordubadi).

QƏRƏZ III *ara söz* [ər.] Xülasə, sözün qıtası. **Qərəz**, *sözüm ondadır ki, bu işdə sən bizə mane olursan* (S.Qədirzadə).

QƏSD I *is.* [ər.] Niyət, məqsəd, məram. *Xudayar bəyin qəsd* Zeynəbin və səqirlərin var-yoxuna... *sahib olub, Zeynəbi çölə ötürmək idi* (C.Məmməd-quluzadə).

QƏSD II *is.* [ər.] Sui-qəsd, birini öldürmək məqsədilə edilən təşəbbüs. **Qəsd** *eləmişdin nə üçün canına; Olmuş idin təşnə onun qanına?* (A.Səhhət).

QƏZA I *is.* [ər.] Bədbəxt hadisə, fəlakət. *Elə bil ki, yelkənin qəzaya uğramışdı!* (Ə.Cəmil).

QƏZA II *is.* [ər.] 1918-ci il inqilabından əvvəl inzibati ərazi vahidi. *Ona görə ayıbına gəldi ki, axı qəza naçalnik* idi ("Qaçaq Nəbi").

QIR I *is.* Evlərin damına salınan qara rəngli qatı maddə. *Evlərin damındakı qır* əriyib, *divar aşağı süzülürdü* (N.Babayev).

QIR II *is.* köhn. Düzən, çöl. *Cənnət qoxan qırlar, əngin obalar; Bir atlazdır yaşıl, ucu görünməz* (A.Şaiq).

QIR III *f.* Sındırmaq. *Ləpələr bu pilləkənləri saxsı qab kimi vurub qırır* (Mir Cəlal).

QIRX I *say.* Otuz doqquzdan sonra gələn rəqəm. *Hərərəti həmişə qırx ilə qırx iki arasındadır* (M.İbrahimov).

QIRX II *f.* Tükləri ülgüc və ya qayçı ilə dibindən kəsmək. *"Tütünçüoğlu" ülgücü və qayçıyı çıxarıb Molla Qurbanın bığlarını və saqqalını qırxdı* (M.S.Ordubadi).

QIROV I *is.* coğr. Yerə, yarpaqlar və s. üzərinə düşən buz kristalları, şəhin donmuş zərrələri. *Atım köpüklənir, atım buğlanır; Donmuş qırov kimi sinəsində tər* (S.Vurğun).

QIROV II *is.* Gözdə əmələ gələn cüzi görməməzlik; göz nöqsanı.

QIYMAQ I *f.* Gözlərini yarı yumaraq, qısaraq baxmaq. *Hesabdər gözlərini qıyıb üfüqdə iki boy qalxmış günəşə baxdı* (M.İbrahimov).

QIYMAQ II *f.* Heyfi gəlmək. *Ay zalım oğlu, adam da İsgəndər kimi oğlana qıyıb güllə atarmı?* (Ə.Haqverdiyev).

QIZ I *is.* Qadın cinsindən olan uşaq, övlad. **Qızlar**, oğlanlar yanaşı oturmuşdular (M.Hüseyn).

QIZ II *f.* Bərk istilik almaq, hərarət almaq. *Otağa cənub küləyinin ilıq şüaları dolur, beləliklə, ev bir az daha qızırdı.* (Ə.Əbülhəsən).

QIZIL I *is.* Rəngi sarı olan qiymətli metal.

QIZIL II *sif.* Al-qırmızı. *Uzun enli və düz küçədə qızıl bayraqlar görünürdü* (M.Hüseyn).

QIZILCA I *is. tib.* Səpki (xəstəlik). *Uşaq qızılca çıxardıb.*

QIZILCA II *is. bot.* Meyvə. *Bütün qışı uşaqlardan hansının cibinə əl atsaydın, göyəm qurusu, ya qızılca tapardın.* (İ.Hüseynov).

QIZINMAQ I *f.* İsnmək, istiləndirmək. *Mən istədim ki, sizdə bir az qızınmb rahat olam* (S.S.Axundov).

QIZINMAQ II *f.* İnanmaq, bel bağlamaq. *Bütün Təbrizdə sizdən başqa, qızınmb etibar edəcəyim bir nəfər də adam tapmıram* (M.F.Axundzadə).

QIZMAQ I *f.* Hərarət almaq, istilənmək. **Qızdı günəş, əsdi isti yellər; Qarlar əridi, axışdı sellər** (A.Şaiq).

QIZMAQ II *f.* İnanmaq, bel bağlamaq, etibar etmək. *Axı, ürəyim qızmur, – dedi, – yad ölkə, uzaq yer* (Çəmənzəminli).

QİSMƏT I *is.* [ər.] Tale, bəxt. *İkimiz eylərik onda söhbət; Görək Allah nə eyləyir qismət* (M.S.Ordubadi).

QİSMƏT II *is.* [ər.] Pay. *Hər tərəfdə olursa bir sirqət; Verilirdi ona böyük qismət* (M.S.Ordubadi).

QİTƏ I *is.* [ər.] coğr. Yer kürəsinin okean və dənizlərlə əhatə olunmuş böyük hissələrindən hər biri. *Amerika qitəsi.*

QİTƏ II *is.* [ər.] ədəb. Azı iki beytdən ibarət və birinci beyti sonrakılarla həmqafiyə olmayan kiçik şeir.

QOÇ I *is.* Qoyunun erkəyi, damazlıq erkək qoyun. *İsmayıla gələn qoçun anası hansı ayda, gündə qoça gəlibdir?* (Dastanlar).

QOÇ II *sif.* İgid, qoçaq. **Qoç Koroğlu, düz yeddi ildir ki, mən bu yolların ağasıyam** (Dastanlar).

QOL I *is.* İnsan bədəninin üzvü. *Odur, bir tərəfdə anam büzüsmüş; Yatmışdır, başının altında qolu* (B.Azəroğlu).

QOL II *is.* İmza. *Necə etməz, bəs bu boyda peçatı, bu yoğunluqda qolu görmürsən?* (M.İbrahimov).

QOL III *is.* [*ing.*] *idm.* Futbolda qapıdan topun keçməsi nəticəsində əldə edilən xal. *Birdən oğlan qışqırır; “Dinamo” qol vuracaq!* (M.Rahim).

QORA I *is.* Cır üzüm, üzümün dəyməmişi. *Cavahir talvardan asılmış gora salxımlarını ona göstərib dedi.* (H.Seyidbəyli).

QORA II *is.* Yaş, acı göz yaşı. *Sıxır gözünün qorasını ki, bir şey olmasa deməzlər* (Anar).

QOŞMA I *is. ədəb.* Hər misrası on bir hecadan ibarət olan beş bəndli şeir. *Mən səni görmüşəm on beş il əzəl; Dilində bir qoşma, bir dərdli qəzəl* (S.Vurğun).

QOŞMA II *is. qram.* Hallana bilən sözlərlə işlənərək onlarda müxtəlif mənə əmələ gətirən köməkçi söz (məs.: *görə, ötrü, kimi* və s.).

QOŞMA III *sif.* Qoşulan, özü hərəkət edə bilməyən. *Qoşma vərdənaləri traktorlara qoşurlar.*

QOŞMAQ I *f.* Bağlamaq, bənd etmək. *Payızın əvvəlində Nurəddin arabasını qoşub, şəhərə kirayəçiliyə getdi* (S.S.Axundov).

QOŞMAQ II *f.* Getmək, bir tərəfə üz tutmaq, yüyürmək. *Kənd uşaqları əllərində badya, mis kasa dəryəyə doğru qoşurdular* (A.Şaiq).

QOV I *is.* Tez alışan yumşaq maddə. *Çaxmaq dasına qov qoyub çəkdi* (M.İbrahimov).

QOV II *f.* Çıxıb getməyə, rədd olmağa məcbur etmək. *Atam müfti idi, mən artistliyə gedəndə qovdu məni evdən* (Anar).

QOVAQ I *is. bot.* Söyüd fəsiləsindən olan qollu-budaqlı ağac. *Sənin sayəndədir rus kəndliləri; Azad nəfəs alır qovaq altında* (M.Rahim).

QOVAQ II *is.* Tüklərin arasında olan kəpək, qabıq. *Başı qovaqla doludur.*

QOY I *f.* Yerləşdirmək; buraxmaq; saxlamaq. *Kərim kitabı büküb pəncərəyə qoydu* (M.İbrahimov).

QOY II *ədat* Əmr, çağırış, hədə, arzu və s. mənalarında işlədilir. *Qoy mənə işləməyə icazə versinlər* (H.Seyidbəyli).

QOYUN I *is.* Gövşək ev heyvanı. *Canavarlar yedi bütün qoyunu; İştə, oğlum, yalançılıq oynu* (M.Ə.Sabir).

QOYUN II *is.* Ağuş, qucaq. *Qadın dəniz kimidir; Qoyunu incilərlə dolu* (B.Azəroğlu).

QOYUN III *ədat* Əmr, çağırış, hədə, arzu və s. mənalarında işlədilir. *Qoyun, Ağayi Kürd Əhməd hökm versin* (M.İbrahimov).

QUL I *is. tar.* Mühəribədə əsir tutulub satılan adam. *Təbiətin ana qəlbi qul doğmamış insanı!* (S.Vurğun).

QUL II *is. [ər.]* Qulyabanı, canlı kimi görünən qorxunc xəyal.

QULLUQ I *is.* Xidmət, iş, vəzifə. *Qulam mətbəədə qulluğa düzəldi* (Mir Cəlal).

QULLUQ II *is. köhn.* Qul olmuş adamın halı; köləlik.

QULP I *is.* Dəstə, sap. *Səhəngi çiyində rahatlayıb qolunu qulpuna keçirdi* (İ.Şıxlı).

QULP II *is.* Əmma, bəhanə axtarma, əlləməlik etmə. *Həç bir hədiyyə də olmazdı ki, Nazlı ona qulp qoymasın* (C.Gözəlov).

QUNDAQ I *is.* Körpə uşaqları sarımaq üçün sarğı ləvazimatı.

QUNDAQ II *is.* Tüfəngin ağac hissəsi. *Güllədən tüfənginin parçalandı qundağı* (S.Rüstəm).

QURAQ I *is.* Paltarın bir yerinə artırılmış parça.

QURAQ II *zərf* Yağmursuz, quru. *Bəzən də ruzigar dəyişir, hava elə quraq keçir ki, cücü əlindən yollardan ötmək olmur* (Mir Cəlal).

QURD I *is.* Canavar. *Məhəbbət olmayan bir məzarlıqda; Qurd kimi parçalar insan insanı* (S.Vurğun).

QURD II *is. zool.* Yumşaq bədənli, uzunsov, ayaqsız, sürünərkən hərəkət edən kiçik heyvan. *Eşqsiz yaşayan donuq bir insan; İcini qurd yemiş boş bir ağacdır* (S.Vurğun).

QURĞU I *is.* Mexanizm, maşın, texniki avadanlıq. *Orda keşik çəkən bütün fəhlələr; Gözü tək qoruyur bu qurğuları* (S.Vurğun).

QURĞU II *is. dan.* Büsat, təntənə. *Zülümünü nümayan eylədin aşkar; Qurğular pozulub, sanlar itibdir* (Aşıq Ələsgər).

QURĞU III *is.* Hiylə, kələk. *...Hampaları Gorus şəhərinə toplayıb gecə-gündüz məsləhət-məşvərət keçirəndən sonra axır belə bir qurğu qurmuşdu* (S.Rəhimov).

QUR-QUR I *is. dan.* Boruşəkili qab. *Ay qız, qur-qurda su gətir, içək.*

QUR-QUR II *səs təql.* Daxildə əmələ gələn səs. *Su içdikcə boğazında qur-qur səsi gəlirdi.*

QURŞAQ I *is.* Belbağı. *Məmmədhasən əlini eşşəyinin qurşağına salıb çəkə-çəkə apardı* (C.Məmmədquluzadə).

QURŞAQ II *is. coğr.* Yer kürəsi səthinin iki meridian arasındakı hissəsi. *Avropa tamamilə mülayim qurşaqda yerləşən yeganə qitədir.*

QURŞAMAQ I *f.* Belinə bağlamaq. *Qoy qılinc qurşasın müstəmləkələr (S.Vurğun).*

QURŞAMAQ II *f. məc.* Dolamaq, ələ salmaq. *İstəyirlər özək katibini heçə döndərüb Xədicə Soltanı qurşasınlar (Mir Cəlal).*

QURU I *is.* Torpaq, qitə, yer. *...Biz cəld sudan çıxdıqda ilan da üstümüzə hücum edərək quruya çıxdı (S.S.Axundov).*

QURU II *sif.* Yaş olmayan. *Bir uluğun üstə quru odun satırdı (B.Azəroğlu).*

QURU III *f.* İflic olmaq, hərəkətdən qalmaq. *Acı dilim qurusun; Dilim, onu uçurdu (İ.Səfərli).*

QURULU I *sif.* Quru olan, yaş olmayan. *Qurulu–yaşlı meşə odunu yandırırıldı (M.İbrahimov).*

QURULU II *sif.* Hazır. *Qapıdan çıxanda köksünü ötürdü və qurulu qoyub getdiyi evə son dəfə baxdı (İ.Şıxlı).*

QURULUŞ I *is.* İctimai, dövlət sistem üsulu, idarə üsulu. *Sosializm quruluşu.*

QURULUŞ II *is.* Əsərin düzülüşü, daxili tərtibatı. *Məndə bütün Moskva teatrlarının quruluşları vardır (Anar).*

QURUM I *is.* Sobaların, bacaların iç divarlarında tüstüdən əmələ gələn kəşif maddə; his.

QURUM II *is.* Cəmiyyət. *Türkiyədə dil qurumu.*

QURUMAQ I *f.* Yaşlıq, nəmliyi yox olmaq, quru vəziyyətə düşmək.

QURUMAQ II *f.* Arıqlamaq, zəifləmək, üzülmək. *Köhnə dost, yaxşı hafizən var, amma zaman səni yaman qurudub (M.İbrahimov).*

QUZĞUN I *is.* Dəniz. *Quzğunun kənarında varmış qədim bir şəhər (M.Müşfiq).*

QUZĞUN II *is. zool.* Qarğa növündən iri və sürətlə şığıyan yırtıcı quş. *Quzğun tutar kimi zərif bir quşu (M.Müşfiq).*

QUZULAMAQ I *f.* Quzu doğmaq, balalamaq. *Quzuladı qoyun, töküldü döllər; Yaylaq həvəsini qıldı ellər (Xətayi).*

QUZULAMAQ II *f.* Yumşalıb, narınlamaq, ovulub tökülmək. *Palçıq çıxır qurşağa, quzulamış səngərdə (R.Rza).*

LI

LAX I *sif.* Boş, sərbəst. ...*Dili üst damağında asılıb qalmış lax dişinə toxuna-toxuna, alver edirmiş kimi dilləndi* (H.Seyidbəyli).

LAX II *sif.* Qoxumuş, iylənmiş. **Lax** yumurtanı yerə vuran kimi hər tərəfi qoxumuş iy bürüdü.

LAK I *is.* [*alm.*] Spirtdə həll edilmiş qatran. *Küçələr də parıldayırdı. Lak çəkilməmiş qara çəkmə kimi* (Anar).

LAK II *is.* Dağıstan xalqlarından birinin adı.

LAL I *sif.* Dənizə bilməyən adam. *Ancaq Dilbər, mənim atam laldır, onun buraya gəlməsi...* (C.Cabbarlı).

LAL II *zərf* Sakit. *Gecə sakit, gecə **lal**; Ətraf sükut içində* (B.Azəroğlu).

LAVA I *is.* [*ital.*] Vulkanın ağzından çıxan ərgin və odlü maye. *Yanar lava bir zaman bu yerləri külə döndərib.*

LAVA II *is.* [*ital.*] köhn. Kazaklarda hücum üsulu; basqın, axın.

LAVA III *is.* Şaxtada kömür qatı. *Zərbə bu lavaya çatanda şaxtada güclü bir titrəyiş hiss edildi.*

LAY I *is.* Qat. Öyrənilməmiş **laylardır**. *Geoloqlar da səhv edə bilərlər* (M.İbrahimov).

LAY II *is.* Bütöv. *Görür ki, qəflətən çəkib bıçağı; Biri o birinin köksünə çaxır; Sanki **lay** divarı uçurub yıxır* (F.Mehdi).

LƏPƏ I *is.* Fındıq, badam və qozun içi. *Çöpün ucunu qoz ləpəsindən yuxarı çıxartdıq* (S.S.Axundov).

LƏPƏ II *is.* Dalğa. *Bahara nəğmə qoşar hər bəyaz qanadlı ləpə* (S.Rüstəm).

LƏPƏLİ I *sif.* Ləpəsi olan meyvə. **Ləpəli** qozları ləpəsizlərdən seçmək lazımdır.

LƏPƏLİ II *sif.* Dalğalı, dalğası olan. *Hər şeyin sahili var; Ləpəli dərya kimi* (A.Cəfər).

LİL I *is.* Ən xırda qum, çöküntü. *Kür bulanır lilindən; Baş açmıram dilindən* (Bayatı).

LİL II *is.* Göy rəngli maddə. **Lil** rənginə çalan bəbəkləri əvvəl böyüdü, sonra kiçildi (M.Əliyev).

LİNG I is. *k.t.* Qaldırıcı alət. *O, **linglə** tiri qaldırdı* (İ.Şıxlı).

LİNG II is. Kəmər oyununda dairənin içərisində durana vurulan zərbə. *Əli elə **ling** vurdu ki, Hüseyn o dəqiqə yığıldı.*

LİRA I is. [*yun.*] *mus.* Simli musiqi aləti.

LİRA II is. [*yun.*] Nəğmə, mahnı. *Bu böyük günlərə min dastan deyir; Şairin **lirası**, aşiqin sazı* (S.Vurğun).

LOPA I is. Məşəl, alov. *Qızlar, gəlin biz də **lopa** yandırmaq; Dünya işıqlansın ilk səhər kimi* (S.Vurğun).

LOPA II is. Topa, yığın. *Nədənsə hündür şam ağacının budaqlarındakı qar **lopası** qopub yerə düşdü* (M.İbrahimov).

Mm

MACAR I is. Avropada yaşayan xalqlardan biri. *Məhbuslar müəyyən sektorlara bölünmüşdü. Rus sektoru, çex, polyak, rumin, yuqoslav, yəhudi, macar sektorları* (Q.Xəlilov).

MACAR II is. Təzəcə hazırlanmış çaxır. *Macardan iki bakal içdi.*

MADDƏ I is. [ər.] Əşya, materiya. *Məhlula ağırlaşdırıcı maddələr qatmaq olar* (M.İbrahimov).

MADDƏ II is. [ər.] Qanun, qərar və sairənin hər bir bəndi. *Bu maddələri utopiya adlandırmaq nə qədər yanlışdırsa, real hesab etmək də o qədər qorxuludur* (M.Hüseyn).

MAHMIZ I is. Çəkmənin dabanındakı dəmir. *Kor ata mahmız vursa, xətrinə dəyər* (M.Hüseyn).

MAHMIZ II is. bot. Ətirli otlardan biri. *Mahmızcıq otu.*

MAHMIZ III is. məh. Xoruzun ayaqlarında olan buynuza oxşar hissə.

MAL I is. Satılmaq üçün çıxarılan hər hansı əşya. *Söylənir Şəkinin ipək malları; Quba xalçasının qara xalları* (S.Vurğun).

MAL II is. İribuynuzlu ev heyvanı. *Nə mal, qoyun mələşməsi; Nə də isti bir ocaq var!* (S.Vurğun).

MAL III is. Dövlət, var. *Çuval-çuval daşınmış; Ağanın halal mali* (B.Azəroğlu).

MALA I is. Divara çəkilən cilalı suvaq. *Daş daşıyanlardan tutmuş mala çəkənlərə qədər hamı əlindəki işi qoyub mənim üzümə heyran-heyran baxırdı* (S.Rəhman).

MALA II is. Kvadrat şəkilli kənd təsərrüfat aləti. *Orada qarğıdalı əkə-cəyəm. Malasın .. traktor ilə çəkəcəyik* (M.İbrahimov).

MAMA I is. məh. Atanın bacısı, bibi. *Mən mamağilə gedirəm.*

MAMA II is. Uşaq doğuzduran şəfqət bacısı. *Xəstəxanada otuz ildən çox mama olmuşam* (Anar).

MAMALIQ I is. Bibilik vəzifəsi. *Onu görüm mamalıqdan geri qalsın.*

MAMALIQ II is. Şəfqət bacısı hazırlayan. *Mən mamalıq məktəbində oxuyuram* (Ə.Mirzəcəfərli).

MARKA I is. [alm.] Müxtəlif qiymətli poçt və ya gerb işarəsi. *Adam var ki, görürsən, marka toplayır* (Anar).

MARKA II is. [alm.] Demokratik Almaniyada, Finlandiyada pul vahidi.

MARS I is. [lat.] astr. Planetlərdən birinin adı. *İndi raketlər Marsa səyahət edir.*

MARS II is. [holl.] dəniz. Gəmi dorunda müşahidəçi üçün meydança. *Gəminin marsunda oturan adamın suya düşməsi kapitani daha da qorxutdu.*

MARS III is. Nərdə iki oyuna bərabər uduş. *Məni neçə dəfə mars eləmişən?* (M.İbrahimov).

MAT I is. [ər.] Şahmat oyununda: çıxılmaz vəziyyətdə qalma, uduzma. *“Rəqib” də şahı kimi yol tapmayı; mat qalır* (R.Rza).

MAT II is. [ər.] Təəccüb, heyrət, məəttəl. *Gülpəri mat qalıb yerində durur* (S.Vurğun).

MATERİYA I is. [ing.] Maddə, maddi aləm. *Materiya itmir, bir formadan başqa formaya keçir.*

MATERİYA II is. [ing.] Parça, qumaş, arşın malı. *Bu materiyadan ancaq qadın üçün paltar tikmək olar.*

MAYA I is. [fars.] biol. Rüşeym. *Əynimiz, başımız kimyalaşsa da; Mayamız, kökümüz saf qalsın barı* (B.Vahabzadə).

MAYA II is. [fars.] Acıtma (xəmir). *Gülbahar nənə mənə nəğil danışır. Mayası bahar sularından yoğrulmuş dadlı nəğil.*

MAYA III is. [fars.] Sərmayə, kapital. *İstəyirlər mayalarını çoxaldıb xoca olsunlar, amma bacarmırlar* (“Qaçaq Nəbi”).

MAYA IV is. Dişi dövə. *Sarvan çəkər, maya bozlar, nər gedər.* (A.Tufarqanlı).

MAYA V is. Kök, qəşəng (qadın). *Şahnaz kimi ağca mayadan kim keçər?* (İ.Şıxlı).

MAZ I is. [rus.] Xüsusi quruluşlu kiy; bilyard ağacı.

MAZ II is. Bilyard və ya qumar oyununda: uduşa şərik olmaq üçün oyunçunun qoyduğu pula başqası tərəfindən edilən əlavə. *Mister Haverd 10 dollar maz qoydu.*

MAZ III is. tib. Sürtmə, yaxma üçün dərman. *Yanığın dərmanı sintomisin mazdır.*

MAZURKA I is. [pol.] mus. Milli polyak rəqsi. *Mazurka rəqsinin gurtusundan; Aynalar titrəmiş, hardadır onlar?* (S.Vurğun).

MAZURKA II is. [pol.] Badam və qozdan hazırlanan ədviyyəli qoğal. *Qarını almanlardan bu dəfə bişirdiyi dadlı mazurkalar xilas etdi.*

MƏCAZ I *is.* [ə.] Əhval, kef. *Sus, danışıb məcazımı pozma, sədrin sözünü kəsməzlər* (S.Rəhman).

MƏCAZ II *is.* [ə.] Həqiqi mənada yox, başqa mənada işlədilən söz və ya ifadə. *Obrazlılıq daha çox məcazlarla yaradılır.*

MƏCLİS I *is.* [ə.] Parlament, İranda və Türkiyədə qanunverici orqan.

MƏCLİS II *is.* [ə.] İctimai yığıncaq; qonaqlıq, ziyafət. *Xan öz gözəl sarayında; O gün böyük məclis qurur* (B.Azərbaycan).

MƏXRƏC I *is.* [ə.] *fon.* Danışığ üzvlərinin fəaliyyəti nəticəsində formalaşan hər səsin əmələ gəlmə yeri, artikulyasiya.

MƏXRƏC II *is.* [ə.] Kəsr xəttinin altındakı ədəd.

MƏNLİK I *is.* Heysiyyət, ləyaqət. *Mən bütün mənliliyimi, bütün həyat və səadətini yolunda fəda etməyə hazırım* (H.Cavid).

MƏNLİK II *is.* Mənaə aid, mənimlə əlaqədar. *Mənlilik heç bir iş yoxdur.*

MƏNSƏB I *is.* [ə.] Yüksək vəzifə, böyük məqam. *Mənsəbə, şöhrətə, pula həvəs də; Ömürlük yox olur bizim ölkədə* (S.Vurğun).

MƏNSƏB II *is.* [ə.] *coğr.* Çayın dənizə töküldüyü yer. *Kür çayının mənsəbi Xəzər dənizidir.*

MƏNSUR I *is.* [ə.] *ədəb.* Nəsr ilə yazılmış əsər. *Son zamanlar mənsur əsərlərə daha çox meyil vardır.*

MƏNSUR II *is.* [ə.] Qələbə çalmış, üstün gəlmiş. *Kişi mənsur adamlar kimi sinəsini qabağa verib dayanmışdı.*

MƏNZİL I *is.* [ə.] Yaşayış yeri, otaq. *Ata, neçə pillədir; Yerdən bizim mənzilə?* (R.Rza).

MƏNZİL II *is.* [ə.] Məsafə, yol. *Bir qədər özünə gəldi xəstəmiz; Düzəldi mənzilə yenə dəstəmiz* (S.Vurğun).

MƏRƏKƏ I *is.* [ə.] Qalmaqal, döyüş, dava. *Bacım olsaydı, gör nə mərəkəyədi* (Anar).

MƏRƏKƏ II *is.* [ə.] Kampaniya, tamaşa. *Burnu lap burnuna bənzər – yekədir; Gəl yaxından ona bax, – mərəkədir!* (S.Rüstəm).

MƏSƏLƏ I *is.* *riyaz.* Həll olunması əməliyyat. *Məsələnin həlli.*

MƏSƏLƏ II *is.* Plovun üstünə qoyulan xuruş. *Plovun məsələsi əla idi.*

MƏSƏLƏ III *is.* İş. *Sizinlə çox vacibli məsələ barəsində danışacaqdır* (H.Nəzərli).

MƏST I is. [fars.] Evdə geyilən yüngül ayaqqabı. *Qafar kişi, sən kimlərə məst tikirsən? – Məsti cırılanlara, başına dönüm* (N.Xəzri).

MƏST II is. [fars.] İçkidən, çox yeməkdən xumarlanma, sərxoş. *Mən onsuz da məstəm, dəryadır qəmim; Bir an ayrılmamış qəmdən aləminim* (B.Azərbaycanlı).

MƏZƏ I is. [fars.] İçki ilə bərabər yeyilən şey, çərəz. *Kimi qəhvə, kimi şokolad, təyyarəçi də çaxırla məzə istədi* (Çəmənəmimli).

MƏZƏ II is. [fars.] Kef, zövq, ləzzət. *Dışın dürdür, dilin qənddir; Dodaqların məzə, Kəklik!* (Aşıq Ələsgər).

MİL I is. [ər.] İynə. *Qayda budur: mil salınar əyri baxan gözlərə* (S.Vurğun).

MİL II is. [ər.] Xətlər, cizgilər. *Alnını buz bağlamış millərə dayayaraq baxır, diqqətlə baxır* (B.Azərbaycanlı).

MİL III is. [ing.] coğr. Müxtəlif ölkələrdə müxtəlif uzunluğa bərabər məsafə ölçüsü. *Coğrafi mil 7420, dəniz mili isə 1852 metrdir.*

MİLLİ I sif. [ər.] Millətə məxsus, yerli. *Qoydu qolbağını tez milli fonda; Yatdı səngərlərə cəbhə boyunda* (M.Müşfiq).

MİLLİ II sif. [ər.] Mil-mil olan, zolaq-zolaq. *Ağ milli qəhvəyi kostyumuna söz ola bilməzdi* (M.Hüseyn).

MİN I say 999-dan sonra gələn rəqəm. *Səyriyir dodağı, qaçır bənizi; Alnında min acı fəlakət izi* (S.Vurğun).

MİN II f. At belinə qalxmaq, maşına çıxmaq. *At min, hünər öyrət, məni də bəxtəvər eylə* (M.Ə.Sabir).

MİNA I is. [fr.] Su və ya yer altına qoyulan iri mərmə. *Gül-çiçək yerinə, bülbül, yaxşı bax; Minalar əkilib indi çöllərə* (B.Vahabzadə).

MİNA II is. [fr.] Karandaşın içi.

MİNA III is. [fars.] Sürəhi. *Bir gərdəni mina, ağzi piyalə; Bir ləhcəsi şirin yara aşıqəm* (M.P.Vaqif).

MİSRİ I is. [ər.] mus. Aşıq mahnı yaradıcılığı formalarından biri. *Ə, bir "Misri" çal, qılnc oynat, nəyə çək.*

MİSRİ II sif. [ər.] Yenilməz, qüdrətli, kəsərli. *Misri qılncım var, sənin nəyin var!* (S.Rüstəm).

MİZ I is. [fars.] Stol. *Cavanlar yazı stolunun qabağındakı dəyirmi mizin dalında üzbəüz oturdular* (M.Hüseyn).

MİZ II is. Pis iy. *Evi kəsif miz iyi bürüdü* (İ.Şıxlı).

MÖHÜR I is. [fars.] Peçat, damğa. *Möhür də ondadır, qol da ondadır* (H.Arif).

MÖHÜR II is. [fars.] *din*. Təriqətinə mənsub müsəlmanların namaz zamanı alınlarını qoyduqları yumru və ya oval formasında olan quru gil parçası. *Deyirlər hər sabah alnın möhürdə; Genə yalvarırsan Rəsulillaha...* (A.İldırım).

MÜXTƏSƏR I is. [ər.] *qram*. Sadə cümlənin bir növü. *Baş üzvlərdən ibarət olan sadə cümlələrə müxtəsər cümlə deyilir.*

MÜXTƏSƏR II *modal* [ər.] Nəhayət, qısa olaraq. *Müxtəsər, yaxşıdan yaman gəlməz; Yaxşıdan bir kəsə ziyan gəlməz* (M.Ə.Sabir).

MÜRƏKKƏB I is. [ər.] Yazı yazmaq üçün işlədilən rəng. *Qurumuş mürəkkəb qabına samovarin qurnasından su süzüb, bir kitabın arasından qələmi tapıb çıxartdı* (Ə.Əylisli).

MÜRƏKKƏB II *sif.* [ər.] Çətin, qatışıq. *Sualınız çox mürəkkəbdir, zati-aliləri!* (İ.Şıxlı).

Nn

NƏ I *əvəz.* Sual əvəzliyi. *Ah, nə deyim, nə ad verim bu aləmdə mən sana* (S.Vurğun).

NƏ II *ədat* Sual mənasında. *Ay qızlar, bizim sədr nə ürəyi daş adammış* (İ.Hüseynov).

NƏR I *is.* [fars.] Dəvənin erkəyi.

NƏR II *is. sif.* [fars.] İgid, cəsur, qəhrəman. *Atam kimi nərk kişi ağlayanda, Yaqub ağlaya bilməzdimi?* (Ə.Əylisli).

NƏTİCƏ I *is.* [ər.] Yekun, son, axır. *Hər mövsüm bir mövsümün; Nəticəsindən doğar* (M.Müşfiq).

NƏTİCƏ II *is.* [ər.] Nəvənin uşağı. *Əsgər gedib mənim nəvəm, nəticəm; Aslan kimi vuruşurlar davada* (S.Rüstəm).

NİŞAN I *is.* [fars.] İşarə, qeyd. *Nişan aldım, kaman atdım; Dəydi oxum daşa, köniil* (M.Müşfiq).

NİŞAN II *is.* [fars.] Adaxlama. *Nişan taxılmadan gəzir, dolanır; Görəndə adamın qanı bulanır* (M.Müşfiq).

NİŞAN III *is.* [fars.] Fərqlənmə üçün verilən bəzəkli məmulat.

NİŞAN IV *is.* [fars.] Əlamət. *Sükut razılıq nişanıdır* (S.Rəhman).

NİŞANLAMAQ I *f.* İşarə etmək, qeyd etmək. *Kəndə gəlmək üçün hündür çinar ağacını nişanlamışdım* (Ə.Əylisli).

NİŞANLAMAQ II *f.* Qız və ya oğlanı adaxlamaq. *Yalnız gələndən sonra öyrəndi ki, qızı nişanlayıblar* (C.Bərgüşad).

NİŞANLI I *sif.* Adaxlanmış (oğlan və ya qız). *Nişanlı qız-oğlan barədə bir söz deyə bilmərəm* (S.Qədirzadə).

NİŞANLI II *sif.* Qeyd olunmuş. *Nişanlı yerdə qoymuşam* (C.Gözəlov).

NÖVBƏ I *is.* [ər.] Sıra. *Növbə anasına çatanda hər ikisi bir anlığa duruxsundu* (M.İbrahimov).

NÖVBƏ II *is.* [ər.] Zaman, vaxt. *Onun bu görkəmi öz növbəsində Hacı Əliyə pis təsir edirdi* (M.İbrahimov).

NÜSXƏ I *is.* [ər.] Yazılı bir şeydən çıxarılan surətlərdən hər biri. *Əmr verin hər idarəyə bir nüsxə göndərim* (S.Rəhman).

NÜSXƏ II *is.* [ər.] Həkimin yazdığı dərman kağızı, resept. *Mirzə cibindən kağız və qələmdən çıxarıb nüsxə yazmaq istəyəndə Fərman onu dayanırdı* (Ə.Haqqverdiyev).

Oo

O I əvəz. Üçüncü şəxsin təki.

O II əvəz. İşarə məqsədi ilə işlədilir.

OBJEKT I is. [lat.] *fəl.* Maddi aləmin insan fəaliyyətində dərk edilən əşyaları.

OBJEKT II is. [lat.] *qram.* Tamamlıq.

OBJEKT III is. [lat.] Hədəf. *Tənqid obyektinin özünü də düzgün seçmək lazımdır.*

OBJEKTİV I is. [lat.] *fiz.* Optik cihazın qabaq şüşəsi və ya şüşələri. *Fotoaparata obyektivini toz basmışdı.*

OBJEKTİV II sıf. [lat.] Şüurumuzdan asılı olmayan; qərəzsiz. *Gəlin obyektiv səbəblər axtarmayaq* (M.İbrahimov).

OCAQ I is. Od yanan yer. *Arzum budur: yuvam olsun əbədi; Ocağımın bir də odu sönməsin* (H.Billuri).

OCAQ II is. Fanatiklərin müqəddəs və möcüzə hesab etdikləri müxtəlif yer və əşyalar. *Müqəddəs ocaqları yaxıb ayaqladılar* (S.Rüstəm).

OCAQ III is. Mərkəz, yuva. *Bu, sənət ocağı, elm ocağıdır; Əski yaşayışı vurub dağıdır* (M.Müşfiq).

OX I is. tar. Silah. *Ox kimi süzüb darılığa doğru uçdu* (İ.Şıxlı).

OX II is. Mehvər. *Çarxın biri var, o biri yoxdur. Ox yerlə sürünür* (C.Cabbarlı).

OX III nida Ağrı, iztirab, təəssüf və s. mənalarda işlədilir. *Ox, səndən sonra mən nələr çəkdim, nələr* (C.Cabbarlı).

OXŞAMAQ I f. Bənzəmək. *Su gəlir lülə-lülə; Dost gəlir gülə-gülə; Dostumun göyçək üzü; Oxşayır qızılgülə* (Ə.Cavad).

OXŞAMAQ II f. Sığallamaq, əzizləmək. *Gəl ipək saçını oxşayım; Səninlə bir an da yaşayım* (M.Müşfiq).

OXŞAMAQ III f. Ağrı demək, dərdinə şərik olmaq. *Hər kəs öz ölüsünü oxşar* (Ata. sözü).

OXU I is. Qıraət. *Tələbələr oxu zalında seminara hazırlaşdılar.*

OXU II f. Oxumaq. *Əvvəl dərslərini oxu, sonra kinoya gedərsən.*

OTARMAQ I f. Yedizdirmək, yemləmək. *Baharın quzuları güneyə dağılışıb otlayırdı.*

OTARMAQ II *f. dan.* Kələk gəlmək, aldatmaq. **Otarmağa** adam tapmadın?

OV I *is.* Vəhşi heyvan və quş vurulan yer. *Əsmə, dayan, ey külək; Ova çıxmış Əli bəy* (S.Vurğun).

OV II *is.* Qənimət. *Atdan düşüb ovunu kənara çəkmiş, cələdə, dalda bir yerdə gizlətməşdi* (İ.Şıxlı).

OVMAQ I *f.* Sürtmək, oxalamaq. *Gözlərini ovuşdurub, təzədən Güləbatınə baxdı* (M.İbrahimov).

OVMAQ II *f.* Xırda-xırda doğramaq, əzmək. *Bir qoca da zilləyərek gözlərini tavana; Ovuşdurub ovucunda tütün tökülür qəlyana* (S.Rüstəm).

OY I *f.* Qazmaq, eşmək. *Əncir ağacının dibini xeyli oyduklar, amma bir şey əldə etmədilər.*

OY II *nida* Ağrı, iztirab, kədər, qüسسə məqamında işlədilir. **Oy, oy, oy...** *Ay allahı sevən, balam öldü* (Ə.Haqqverdiyev).

OYMAQ I *is.* İcma, kənd, oba. *Pristav, naçalnik gələndə kəndə; Obanı, oymağı vururlar bəndə* (Aşıq Ələsgər).

OYMAQ II *is.* Tıxac, çarxların içərisində sürtünməni azaltmaq üçün metal borucuq və halqa.

OYMAQ III *is.* Üskük. *İynə, oymaq, çarqat, ənlük, kirşan alan!.. – deyə bağıraraq dolaşdı* (H.Nəzərli).

OYNAQ I *is.* anat. Bənd, buğum. **Oynaqları** bərk ağrıyır.

OYNAQ II *sif.* Diribaş, zirək, çevik. *Qadın gözlərinin oynaq xəyalı; Donuyor qarşımızda* (M.Müşfiq).

OYNAMAQ I *f.* Rəqs etmək. *O, Əlinin toyunda çox oynadı.*

OYNAMAQ II *f.* İstiqraz, lotereya və s. şeylərin oynanılması. *İdman lotereyası bu gün oynayır.*

OYNAŞ I *is.* Aşna. *Xain qadın öz oynası Mühakimi saraya gətirmək üçün Dilşadı ona verməyə çalışırdı* (M.S.Ordubadi).

OYNAŞ II *f.* Atılıb-düşmək. *Gecənin qaranlığında şəfəqlər oynasır, çuqun qazanlarda xörək bişirənlərin kölgəsi bir nəhəng kimi uzanıb zəmilərin ortasında gəzişirdi* (İ.Şıxlı).

OYNATMAQ I *f.* Rəqs etdirmək. *Toyda Gülnazı xeyli oynatdılar.*

OYNATMAQ II *f.* Ələ salmaq, məsxərəyə qoymaq. *Məni oynatmaq, Ayalı, səni pis günə qoyaram* (C.Bərgüşad).

Öö

ÖLDÜRMƏK I f. Məhv etmək, yox etmək. *Baxışların qəlblərin; Qəmini öldürərdi* (Ə.Kürçaylı).

ÖLDÜRMƏK II f. Vaxt itirmək. *Əcəb nəzakətlisən. Deməli, mənimlə sən vaxtını öldürürsən* (Anar).

ÖTMƏK I f. Keçmək, çatıb keçmək. *Ötür dəqiqələr səssiz-səmirsiz* (H.Arif).

ÖTMƏK II f. Oxumaq, mahnı oxumaq. *Bülbül cəh-cəh vurub gəlirdi dilə; Ötürdü saflığı o duya-duya* (Ə.Kürçaylı).

ÖTÜRMƏK I f. Yola salmaq. *Danışa-danışa o Səmayəni; Ötürmək istədi məktəbə qədər* (H.Arif).

ÖTÜRMƏK II f. Yemək, udmaq. *Günorta zamanı ətin ötürdü; Quşlar işin həlakətə yetirdi* (Q.Zakir).

ÖTÜŞMƏK I f. Yarışmaq, qaçışmaq. *Yığıb çantalara yerdən-yemişdən; Yolda gah yüyürüb, gah ötüşərdik* (S.Vurğun).

ÖTÜŞMƏK II f. Oxumaq. *Gülüşür pənbə, al, bəyaz güllər; Ötüşür hər tərəfdə bülbüllər* (H.Cavid).

ÖTÜŞMƏK III f. Qaydaya salmaq, dolanmaq, yola getmək. *Yemək sarıdan birtəhər ötüşürük, gileyimiz yoxdur.*

ÖYRƏNMƏK I f. Bilmək, oxumaq, dərs almaq. *Öyrəndim ki, o, gecə əl lampasının neftini üstünə səpərək özünü odlamışdır.*

ÖYRƏNMƏK II f. Alışmaq. *Öyrənmişik əl açmağa; Öyrənmişik alqışa biz* (Ə.Kürçaylı).

Pp

PANAMA I *is.* Həsirdən toxunmuş enli şlyapa. *Başında panama, gözündə çəşmək; Bir nəfər qabaqdan keçir bu zaman* (Ə.Kürçaylı).

PANAMA II *is.* Müxtəlif yollarla vəzifəli şəxsləri ələ almaq üsulu, fırıldaq.

PANAMALI I *sif.* Panaması olan. *İstəyirdim panamalı qonşuma bir-iki sual verəm, elə bu dəmdə on-on beş nəfər əllərində iri sinilər doldular çadıra.*

PANAMALI II *sif.* Panamada yaşayan. *Panamalı dostum məni sorğusuala tutdu.*

PARA I *is.* [*fars.*] Tikə, hissə, parça. *Ürəyimin parası; Layla körpəm, a layla!* (R.Rza).

PARA II *is.* Pul. *Adəmi adəm eyləyən paradır; Parasız adəmin üzü qara-dır* (M.Ə.Sabir).

PARAD I *is.* [*fr.*] Bayram, təntənə, bayramlarda hərbi hissənin təntənəli marşla keçməsi. *Bugünkü paradı idmançılar həvəslə çıxış etdilər.*

PARAD II *is.* [*fr.*] Qılınc oyununda: rəqibin hücumundan müdafiə olunma pıyomu.

PARÇA I *is.* [*fars.*] Material. *Donun darlığı parçanın qıtlığındandır* (Ata. sözü).

PARÇA II *is.* Hissə, tikə. *Bu gün həmin o şəkli; Yüz yol gördüm mən azı; Necə miskin, mənasız; Adi kağız parçası!* (Ə.Kürçaylı).

PARK I *is.* [*ing.*] Bağ, mədəniyyət və istirahət yeri. *Mən bir park deyiləm, qalın ormanam; Mən bir göl deyiləm, dərin ümmanam* (M.Müşfiq).

PARK II *is.* [*ing.*] Səyyar anbar, nəqliyyat vasitələrinin məcmuyü. *Tramvay parka yaxınlaşanadək qız sürücünün yanında durdu* (Q.İlkin).

PARTİYA I *is.* [*lat.*] Bir oyun, bir əl. *Bir partiya nərd oynayıb evdən çıxdılar.*

PARTİYA II *is.* [*lat.*] Müəyyən miqdarda mal. *Bu günlərdə daha bir partiya ayaqqabı alınmışdır.*

PARTİYA III *is.* [*fr.*] Siyasi təşkilat.

PARTİYA IV *is.* [*lat.*] *mus.* Çoxsəsli musiqi əsərində bir musiqi aləti və ya oxuyan tərəfindən ifa edilən ayrıca hissə.

PAT I *is.* [*fr.*] *şahm.* Şahmat oyununda oyunçunun öz şahını zərbə altına qoymadan hərəkət edə bilmədiyi vəziyyət.

PAT II is. [fr.] Marmelad, meyvə pastilasını növlərindən biri.

PATRON I is. [fr.] Güllə, mərmə. *Atları gətirdilər, tərklərini patronla doldurub, atları minib Ağrı deyə yola düşdülər* (“Qaçaq Nəbi”).

PATRON II is. [fr.] Silindr, borucuq. *Patronu içəri saldıq, lampoçkanı bağladığı* (M.İbrahimov).

PATRON III is. [fr.] xüs. Dərzilikdə: ülgü, əndazə.

PAY I is. Yemək, ərzaq. *Həsətin çəkənlər olubdu sayılı; Yiğir qapılardan pay, sarı köynək!* (Aşıq Ələsgər).

PAY II is. Hissə. *Ondan mənə də bir pay düşür, ya yox?*

PƏRDƏ I is. [fars.] Örtük. *Pəncərə qara pərdə ilə tutulmuşdu* (S.Qədirzadə).

PƏRDƏ II is. [fars.] Əsərdə akt, hərəkət. *Gənc dramaturq yeni dramasının həmin pərdəsini mənə oxudu* (S.Rüstəm).

PƏRDƏ III is. [fars.] mus. Simli musiqi alətlərində səslərin fərqlənməsi. *Pərdələr üstünə barmağın ensin; Bəmdə çox dayanma, qaldır zilə sən* (Ə.Kürçaylı).

PƏS I is. mus. Alçaq səs, alt. *Əvəz Əvəzov boğazını arıtladı... üç-dörd dəfə ah çəkdi və nəhayət, pəsdən “Şələbiyyə” mahnısını zümzümə etməyə başladı* (Anar).

PƏS II f. Susmaq. *Aşna daha mən pəs!..; Bir az da sən de!* (S.Vurğun).

PƏS III ədat Sual mənasında işlədilir. *Pəs, a kişi, onda sən mənim sözlərimi niyə pis oxuyursan?* (Dastanlar).

PİK I is. [fr.] coğr. Dağın şiş təpəsi, zirvəsi. *Dünyada ən yüksək pik Everestdir.*

PİK II is. [fr.] Bir işin ən qızğın, ən gərgin vaxtı. *Jurnalist pik vaxtı gəlib çıxmışdı.*

PİR I is. [fars.] Qoca; nurani. *Cana cavan ömrüm bənim pir olmuş bu gün!* (Ə.Cavad).

PİR II is. [fars.] Ocaq; insanların müqəddəs sayaraq ziyarət etdiyi yer. *Nəbi durbinə baxıb gördü ki, quldurlar pirin kölgəsində oturlar* (“Qaçaq Nəbi”).

PIYLƏMƏK I f. Piylə yağlamaq. *Şəfqət bacısı xəstənin kürəyini piylədi, sonra banka saldı.*

PIYLƏMƏK II f. Aldatmaq. *Qızın başını piyləyib onu sevmədiyi oğlana ərə verdilər.*

PİYLƏNMƏK I *f.* Kökəlmək, piy bağlamaq. *Maddələr mübadiləsi düzgün getmədiyini üçün Qızxanım yaman piylənmişdi* (A.Əbilov).

PİYLƏNMƏK II *f.* Varlanmaq. *Əliəyri Cibidoluyev varlandı, piyləndi, amma yedikləri boğazında qaldı, ilişdi, dama düşdü* (A.Əbilov).

PLATFORMA I *is.* [*fr.*] Dəmiryolu boyunca hündür səki, meydança. *Platformalar boşalır, ancaq boş qalmır.*

PLATFORMA II *is.* [*fr.*] Hər hansı bir siyasi partiya və ya qrupun hərəkət proqramı və siyasi tələbi. *Onların platforması məlum deyildi.*

PLATFORMA III *is.* [*fr.*] *coğr.* Yer qabığının dağ qarışığı olmayan və ya zəif təzahür edən sahəsi.

PLOMBİR I *is.* [*fr.*] Mala, qapıya və s. plomb vuran alət.

PLOMBİR II *is.* [*fr.*] Dondurmanın bir növü. *Dondurmanın ən çox plombir növünü xoşlayıram.*

POZULMAQ I *f.* Silinmək, üstündən qələm çəkilmək. *Yazılan pozulmaz* (Ata. sözü).

POZULMAQ II *f.* Ovqatı təlx olmaq, dilxor olmaq. *Vergülağa Nöqtə-lərovun kefi pozulmaz.*

PROSPEKT I *is.* [*lat.*] Şəhərdə böyük və geniş küçə. *Ön planda Nərimanov prospektinin yeni binalarından biri* (Anar).

PROSPEKT II *is.* [*lat.*] Proqram, layihə, plan. *Əsərin prospekti çoxdan hazırdır.*

PULLU I *sif.* Var-dövləti olan, dövlətli. *Ana, gəl, gəl ki, dövlətə çatdıq; Pullu olduq, səadətə çatdıq!* (M.Ə.Sabir).

PULLU II *sif.* Üstündə pulcuqları olan. *O təzə dənizdə mən bəslədiyim; Pullu xəşəmləri, ağ şamayları* (Ə.Kürçaylı).

Rr

RAST I is. [fars.] *mus.* Yaxın Şərqi xalqları klassik musiqisinin 12 əsas muğamından biri. *Hünəriniz varsa, bir rast oxuyun!* (S.Vurğun).

RAST II is. [fars.] Bir-biri ilə qarşılaşma. *Düşüb-düşməyəli bu saraylara; Hələ rast gəlmədim vəfalı yara!* (S.Vurğun).

RAST III sif. [fars.] Doğru, düz, dürüst. *Özünüz çox yaxşı bilirsiniz ki, biz onlara rast güllə atmırıq* (“Qaçaq Nəbi”).

RƏF I is. [ər.] Ləmə. *İri bir stol da var; Üstündə qələm, dəftər; Stolunda kitab rəfi; Cilid-cilid əsərlər...* (H.Arif).

RƏF II is. [ər.] Rədd etmə. *Sən demədinmi, dumada rəf olur ehtiyacımı* (S.Vurğun).

RƏQQAS I is. [ər.] Rəqs edən, oynayan. *Rəqqasələr oynayır, Qacar onlardan birini öpür* (S.Vurğun).

RƏQQAS II is. [ər.] Saat mexanizminin hərəkətini tarazlayan kəfگیر. *Rəqqasın mütəmadi taqıltısından başqa, otaqda heç nə eşidilmirdi* (K.Kərimov).

RƏNG I is. [fars.] Boya. *Bığma, saqqalına rəng və xına yaxdırmağı vərdiş etmişdi* (A.Şaiq).

RƏNG II is. [fars.] Üz, sifət. *Burda işçilərin rəngi sapsarı; Gözlərdə intiqam, baxışlarda kin* (S.Vurğun).

RƏNG III is. [fars.] *mus.* Muğamata daxil olub, mahnı və rəqs xarakteri daşıyan instrumental melodiya. *Ansambl mahur rəngini çox böyük məharətlə ifa etdi.*

RİNQ I is. [ing.] Boks meydançası. *Deyirlər ki, kişi rinqə çıxan kimi birinci zərbədə rəqibini yerə sərir.*

RİNQ II is. [ing.] Kapitalist ölkələrində bazar qiymətini qaldırmaq üçün bağlanan qısamüddətli müqavilə.

Ss

SAÇ I *is.* Kəkil, tük. *Səhər şəfəqini al əyninə gey; Bahar güllərini saçlarına tax* (Ə.Kürçaylı).

SAÇ II *f.* Yaymaq. Günəşin şüaları qüvvədən düşmüş və yayda *saçdığı* hərərəti verməkdən aciz idi (T.Ş.Simürğ).

SAĞ I *is.* Tərəf, solun əks tərəfi. *Qızıl gənclik nəvə çəkir sağımızda, solumuzda* (M.Müşfiq).

SAĞ II *sif.* Sağlam, canlı, yaşayan. *Sağdır hələ o günlərin qoca bağbanı; Yad əyləyir nifrət ilə keçmiş zamanı* (S.Rüstəm).

SAĞ III *f.* Əmcəyi sıxıb süd çıxarmaq. *Tez durub sübh sağardım inəyi; Xansənəmdən diləməzdim köməyi* (M.Ə.Sabir).

SAĞLIQ I *is.* Bədənin saz olması, sağlamlıq. *Sənsiz sağlığımıza yoxdu gümanım; Nə tablaşdı, nə dayandı ürəyim* (Aşıq Qurbani).

SAĞLIQ II *is.* Şən məclislərdə adamların sağlığına qədəh qaldırma. *Sağlıq desin ürəkdən; Ona yad da, tanış da* (Ə.Kürçaylı).

SAĞRI I *is.* Budların üstü. *O artıq atın belində idi, yerində oyur-oyur oynayan atın sağrısında dizləri üstündə durub, arxadan qollarını Cəbrayıl kişinin çənəsinin altına sıxmışdı* (İ.Hüseynov).

SAĞRI II *is.* Başmağın bir növü. *...Nazik vücudunu kip tutmuş zərif çuxa, sağrı başmaq geyir* (Ə.Cəfərzadə).

SAKİN I *is.* [ər.] Yaşayan, bir yerin əhli olan. *Onların dilini hətta qonşu kəndin sakinləri də başa düşə bilmirlər...*

SAKİN II *is.* [ər.] Ərəb əlifbasında: hərəkəsi olmayan, hərəkəsiz.

SAL I *is.* Körpü. *Mən aşiqəm Salyana; Dara zülfün sal yana. Necəsən bir ah çəkim; Kür quruya, sal yana* (Bayatı).

SAL II *is.* Daş. *Hər sütunun altına bir yekə sal qoyulub ki, sütunları həmçinin möhkəm saxlasın* (C.Məmmədquluzadə).

SAL III *f.* Atmaq, düşmək. *Qara gözlüm, saçlarını sal yana!* (R.Rza).

SAP I *is.* Tikiş üçün istifadə olunan tel. *Öz əlimlə inci kimi sapa düzəydim; Aylarını, illərini əbədiyyətin...* (S.Vurğun).

SAP II *is.* Alətin əl tutulan hissəsi. *Rəşid qəlbinin çırpıntısı eşidilməsin deyə, belin ağzını yerə sancıb sapını sinəsinə dayadı* (Ə.Cəfərzadə).

SAP III *f.* Azdırmaq, yoldan çıxarmaq. *Başımın üstündə nənəmin səsi; Əsmədikcə öz yolundan sapırdı* (M.Müşfiq).

SAPLI I *sif.* Sapı olan (iynə). *Qara saplı iynəni mənə ver, şalvarın sökülük yerini tikim.*

SAPLI II *sif.* Əl tutmağa yeri olan (alət). *Göyərçin indi qəməlti dediyi qara saplı iri bıçağı o ili Gorusdan təzə almışdım* (Ə.Vəliyev).

SAR I *is.* [əɾ.] *zool.* Qırğı nəslindən olan quş. *Tülək, tərən qorxmaz sardan; Könül ayrılmaz Nigardan* (“Koroğlu”).

SAR II *f.* Bürümək. *Azacıq hər tərəfi sardı sükut; İndi Gülnaz mütəhəyyir, məhbut* (M.Müşfiq).

SARI I *is.* [hind.] Hind qadınlarının paltarı. *Onun əynində ağ bezdən sari vardı* (M.İbrahimov).

SARI II *sif.* Rənglərdən biri. *Gümüş biləklərin, bəyaz qolların; Sari kəhrəbası, hayıf ki, yoxdur!* (M.P.Vaqif).

SARI III *qoşma* Tərəf, doğru mənasında. *Humay buxarının qabağında tək; Dikilmiş gözləri ocağa sari* (S.Vurgun).

SARILIQ I *is.* Rəngi sarıya çalan, rəngi solmuş. *Nəyə lazım sarılıq, solğunluq; Bizdə var qırmızılıq, dolğunluq* (M.Müşfiq).

SARILIQ II *is. tib.* Yoluxucu xəstəlik. *Sarılıq keçici xəstəlikdir.*

SARIMAQ I *f.* Bağlamaq. *Biri yaralanır, o biri yara sarıyır* (H.Nəzərli).

SARIMAQ II *f.* Dolamaq, ələ salmaq. *Bu hövsələmin dar vaxtında sən də məni sarıma!* (S.Rəhimov).

SATAŞMAQ I *f.* Gözə görünmək, gözə dəymək. *Ayağımı üzəngidən yenicə çəkən Cahandar ağanın gözü pəncərəyə sataşdı* (İ.Şıxlı).

SATAŞMAQ II *f.* Söz atmaq, ələ salmaq. *Allah, Allah! Sən kafir oldun, dinə sataşdın* (H.Cavid).

SAY I *is.* *qram.* Əşyanın miqdar və sırasını bildiren nitq hissəsi.

SAY II *is.* Miqdar, kəmiyyət. *Çənlibeldə dəlilərin sayı gün-gündən artırdı* (“Koroğlu”).

SAY III *is.* Dənizdə və ya çayda dayaz yer. *Gözlərimə görünməsin; Göy dəryalar saya kimi* (R.Rza).

SAY IV *sif.* Tanınmış, məşhur. *O çox say kişidir, kənddə hamı ona hörmət edir.*

SAY V *f.* Hesablama. *Qoyunları sayıb Əhmədə təhvil verin.*

SAYƏ I is. [fars.] Kölgə. *Qaşın qabağında sığallı birçək; Sayə salmış üzə şölə, mübarək* (M.P.Vaqif).

SAYƏ II is. [fars.] Himayə, vasitə. *Sənin sayəndə ağ günə çıxdıq.*

SAYMAQ I f. Hesablamaq. *Uşağa birdən yüzə qədər saymağı öyrətmək.*

SAYMAQ II f. Hörmət etmək.

SAZ I is. mus. Simli xalq musiqi aləti. *Sinəsində telli sazı; Aşıqlar söz qoşub gəlir* (S.Rüstəm).

SAZ II sif. Kefi kök. *Ağıldan, noxsandan, kamaldan azam; Haçan olsa Göy aşığıdan mən sazam* (Aşıq Ələsgər).

SƏDƏF I is. [ər.] zool. İçindən inci çıxan dəniz böcəyi. *Külək sədəfləri vurub sahilə çıxarmışdı.*

SƏDƏF II is. [ər.] Perlamutr, şirmayı. *Durma, köklə sədəf tarı; Bir hava çal, can oynasın* (M.Müşfiq).

SƏDƏF III is. Dırnaq. *Baş barmağının sədəfi kəhrəbə rənginə çalırdı* (İ.Şıxlı).

SƏFƏR I is. [ər.] Səyahət. *Güvənib əhlə olmadan faxir; Bakıya eylədim səfər axir* (M.Ə.Sabir).

SƏFƏR II is. [ər.] Məsəlman qəməri ilinin ikinci ayı. *Bu səfər ayı çıxsə, il yarımır* (C.Cabbarlı).

SƏFƏR III num. söz [ər.] Dəfə, kərə. *Qəm yemə, qəm yemə, hər şey düzələ; Sağ çıxmaz əlimdən Nəbi bu səfər* (S.Rüstəm).

SƏKSƏN I say Yetmişdən sonra gələn onluq rəqəmi. *Səksəni, doxsanı ötübü yaşım; Qovğaya düşübdü bələli başım* (Aşıq Ələsgər).

SƏKSƏN II f. Diksinmək, çimçişmək, qorxmaq. *Diksinə-diksinə qıya baxanda; Səksənmə, könlümü oda yaxanda* (M.Müşfiq).

SƏNDƏL I is. Ayaqqabı. *Əynində qolu gödək yaşıl sətın köynək, parusin şalvar, ayağında köhnə sarı səndəli həyətdəki bostanın alağını eləyirdi* (Ə.Vəliyev).

SƏNDƏL II is. [ər.] bot. Hindistanda bitən gözəl iyli və çox bərk ağac. *Söyüddən səndəl iyi gəlməz* (Ata. sözü).

SƏNDƏL III is. [ər.] Səndəl ağacından hazırlanan boyaq. *Hər ağacdan səndəl, hər yarpaqdan gül; Hər torpağın tamı düz olmaz, olmaz* (Aşıq Ələsgər).

SƏR I is. [fars.] Baş. *Boz at, səni sər tövlədə bağlaram; And içirəm, sənə məxmər çullaram* (“Qaçaq Nəbi”).

SƏR II *f.* Salmaq, örtmək. *Göy çəmənə xalı kimi öz kölgəni sər!* (S.Vurğun).

SƏRF I *is.* [ər.] Xərcləmə. *Keyfə sərf etdim də milyonlar; Yenə dövlətə etibarım var* (H.Cavid).

SƏRF II *is.* [ər.] Xeyir, mənfiyyət. *Əlbəttə... Sərf eləmir axı* (S.Qədirzadə).

SƏRF III *is.* [ər.] *qram.* Morfologiya. *Sabahdan o mənə həmin sərf və nəhv kitabından dərs verməyə başladı* (A.Şaiq).

SƏRMAYƏ I *is.* [fars.] Maya, kapital. *Əlinə bir az sərmayə, bir-iki para kənd keçirmək üçün hər alçaqlığa hazır idi* (M.İbrahimov).

SƏRMAYƏ II *is.* [fars.] Əsil səbəb. *Ondan inciməyin, ağayi-Bəhram, məsələnin sərmayəsi başqadır.*

SIX I *sif.* Qalın. *Six meşədir atəklərin; Ətirlidir küləklərin* (Ə.Kürçaylı).

SIX II *f.* Əzmək, qısmmaq. *Söyləyin, hər yandan sixırmı sizi; Qalın daş divarlı hasar, a dostlar!* (O.Sarıvəlli).

SİRİMAQ I *f.* Tikmək. *Pəri nənə nəvəsinə təzə bir yorğan sirdi.*

SİRİMAQ II *f.* Vermək. *Ona görə də zornan səni mənə sirdi* (M.Əlizadə).

SİRT I *is.* coğr. Yüksəklik.

SİRT II *is.* Omba, arxa, bel. *Haydı, minib sirtına yel gedişli atların; Yerdə, göydə, dənizdə oynasın qanadların* (M.Müşfiq).

SİZMAQ I *f.* Axmaq, damcı-damcı tökülmək. *Körpə gördüm dodağın-dan; damla-damla qan sizir* (R.Rza).

SİZMAQ II *f.* Ufuldamaq, ax-uf etmək. *Bir neçə gün damın altında ağlar, sizlər qaldıq, küləkdən başqa, qapımızı açan yox idi* (Ə.Cəfərzadə).

SİZMAQ III *f.* Çəkinmək, həya etmək. *O, səndən sizir.*

SİFƏT I *is.* [ər.] Üz. *Gör necə artırmısan; Sifətinin sayını* (Ə.Kürçaylı).

SİFƏT II *is.* [ər.] *qram.* Əşyanın ölamət və keyfiyyətini bildiren bir nitq hissəsi.

SİFTƏ I *is.* Satışda hasil olan ilk pul. *Siftə səndən, bərəkət Allahdan* (Ata sözü).

SİFTƏ II *is.* zərf Əvvəl, qabaq. *Siftə məni tarla düşərgələrinin vəziyyəti maraqlandırır* ("Kirpi").

SİLK I *is.* [ər.] İctimai təbəqə. *Onun hansı silkə mənsub olduğunu müəyyənləşdirmək çətindir.*

SİLK II *f.* Çırpmaq. *Döşəməyə saldıqları xalçanı bayramqabağı silkdi.*

SİM I *is.* [*fars.*] Simli çalğı alətlərinin teli. *Yandırdı simləri qəlbinin odu* (O.Sarıvəlli).

SİM II *is.* [*fars.*] Gümüş. *Ancaq olmasaydı kasıb kəndlilər; Bunca qudurtmazdı sizi simüzər* (S.Vurğun).

SİM III *is.* [*fars.*] *tib.* Yaranın simləməsi. *Artıq bu zaman qıçı sim eləməyə başlamışdı* (M.İbrahimov).

SİMA I *is.* [*ər.*] Çöhrə, bəniz, üz. *Bu zaman otağa girir bir nəfər; O göz-lər, o sima tanışdır sənə* (B.Azəroğlu).

SİMA II *is.* [*coğr.*] Tərkibi əsasən silisium və maqneziumdan ibarət olan yer təbəqəsi.

SİMLİ I *sif.* Metal teli olan. *Dinsin simli kaman, dinsin simli tar; Səndən neçə-neçə igid danışsın* (C.Novruz).

SİMLİ II *sif.* Yarası simləmiş. *O, simli ayağını zorla hərəkət etdirirdi.*

SİN I *is.* [*ər.*] Yaş, il. *Mirzağa qısaboynu, şişman qarınlı, cücə gözlü, yekə burunlu və qalın dodaqlı, orta sinlərdə bir adam idi* (H.Nəzərli).

SİN II *f.* Aşağı çökmək, əyilmək, gizlənmək. *Sindi yalmanına cəhillər atın; Buraxıb cilovu nə qədər ki var* (O.Sarıvəlli).

SİNİF I *is.* [*ər.*] Təbəqə. *Nərdə onu yaşadan dünkü parlaq ehtişam; Onu öldürən kəndi sinifnin yolumu?* (M.Müşfiq).

SİNİF II *is.* [*ər.*] Dərəcə, sıra. *Gərək ki, yeddinci sinfə keçmişdim* (S.Qədirzadə).

SİRKƏ I *is. kim.* Turşu. *Siz öləsiniz, bax, bu dəqiqə sirkə gələcək* (C.Məmmədquluzadə).

SİRKƏ II *is.* Bit toxumları. *Köynəyinə sirkə düşüb.*

SİSTEM I *is.* [*yun.*] İctimai quruluş forması.

SİSTEM II *is.* [*yun.*] *geol.* Bir geoloji dövrə aid olan yer qabığı qatları.

SİYASƏT I *is.* [*ər.*] Dövlətin yeritdiyi xətt, onun fəaliyyəti.

SİYASƏT II *is.* [*ər.*] Hiylə, kələk. *Ah, Miranşah, Miranşah! Əvət, onda azıq tədbir və siyasət bulunsaydı, kimsə izindən çıxmazdı* (H.Cavid).

SOL I *is.* Tərəf, sağın əksi. *Qoşun yayılıbdı sola, həm sağa; Mənim bu günümdə gələsən, Nəbi!* (“Qaçaq Nəbi”).

SOL II is. [lat.] *mus.* Diatonik qammanın beşinci notu.

SOL III is. zool. Enli və yastı dəniz balığı. *Dənizin bu sahəsində nədənsə sol növlü balıq daha çox olurdu.*

SOL IV f. Rəngi qaçmaq, ağarmaq, bozarmaq. *Xasə əridi, üzüldü canın; Soldu gül üzüün, qaraldı qanın* (M.Ə.Sabir).

SONA I is. Vəhşi ördəyin erkəyi. *Göydən bir cüt sona endi; Aylı dağın arasına* (“Koroğlu”).

SONA II is. Gözəl. *Sən ha bir sonasan, cüda düşübsən; Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri!* (M.P.Vaqif).

SONSUZ I sif. Uşağı olmayan kişi və ya arvad.

SONSUZ II sif. Hədsiz, nəhayətsiz. *Ürəklərə od verən; Sonsuz atəş kimiydın* (Ə.Kürçaylı).

SONSUZLUQ I is. Uşaqsızlıq, uşağı olmamaqlıq. *Qızın üzərində qəlblər asərdi; Ağırdır, ağırdır sonsuzluq dərdi!* (Ə.Kürçaylı).

SONSUZLUQ II is. Ucu-bucağı olmayan, nəhayətsizlik. *Gəl bərabər fərəhlənib ucalım; Sonsuzluğun qapısını açalım!* (M.Müşfiq).

SORMAQ I f. Soruşmaq, xəbər almaq. *Durnanın qatarı keçəndə bir-bir; Soruram yurdumun halı necədir?* (H.Billuri).

SORMAQ II f. Əmmək, tədricən içmək. *Yerin damarını sorurdu fontan; Buruğun başına vururdu fontan* (M.Müşfiq).

SOVET I is. Sosializm cəmiyyətinin siyasi təşkilat forması.

SOVET II is. Şura, iclas, müşavirə. *Həmin məsələyə sovetdə baxılacaq.*

SOY I is. Cins, kök. *Çox oldum davada, doyda; İgid görmədim sən soyda* (“Koroğlu”).

SOY II is. Nəsil. *Dədəm məni öz soyumuzdan bir yetim oğlana nişanlayıb, başımda çarqatını, barmağımda üzüyünü gəzdirirəm, üç gündən sonra toyumuzdur* (Ə.Cəfərzadə).

SOY III is. Haray. *Məclis başında durubsan; Kimə çatar soyun, Eyvaz?!* (“Koroğlu”).

SOY IV f. Çıxartmaq, təmizləmək. *Qoyunu kəs, soy, ətini camaata payla.*

SOYMAQ I f. Təmizləmək. *O, almanı soyub yanındakı qıza verdi.*

SOYMAQ II f. Talamaq. *Koroğlunun dəliləri taciri soyub var-dövlətini kasıblara payladılar.*

SÖNMƏK I f. Keçmək. *İşıqlar qəflətən söndü.*

SÖNMƏK II *f.* Ölmək. *Göylərin altında bir günəş sönmür* (S.Vurğun).

SÖVDA I *is.* [ə.] Eşq, məhəbbət. *Yox, İmran, bu, ömür-gün sövdasıdır. Əgər sən məni yaxşı tanısan, fikrindən əl çəkərsən* (İ.Şıxlı).

SÖVDA II *is.* [ə.] Alver, alış-veriş. *O tacir, mən müəllim, sövdamız çətin tutar* (M.İbrahimov).

SÖZLƏŞMƏK I *f.* Dalaşmaq. *Mən kişi ilə sözləşirəm* (M.İbrahimov).

SÖZLƏŞMƏK II *f.* Vədələşmək. *Deyəsən, ay qız, özü də buradadır axı, sözləşmisiniz, hə?* (M.İbrahimov).

SULU I *sif.* Suyu olan. *Çün bunlar bilirdilər ki, mənim əyalımın 4000 desyatin sulu yerini hökumət alıbdır* (C.Məmmədquluzadə).

SULU II *sif.* Həyalı, abırlı. *Üzü sulu ikən rədd ol buradan!*

SUMAQ I *is. bot.* Ağac növü. *Yaqutun həyatimizdən çıxartdığı sumaq kötükləri də qurtarmışdı* (Ə.Əylisli).

SUMAQ II *is.* Tünd-qırmızı rəngli ədviyyə. *Lülə kababı sumaqla yemək lazımdır.*

SURƏT I *is.* [ə.] Şəkil, görünüş. *Qəhrini çəkdiyim gülün surəti; Sakit xəyalımın gölünə düşdü* (M.Müşfiq).

SURƏT II *is.* [ə.] Əsərdə iştirak edən şəxslər. *“Hacı Qara” kome-diyasının əsas surəti Hacı Qaradır.*

SURƏT III *is.* [ə.] Tərzdə, şəkildə. *Mən qəti surətdə təsdiq edirəm* (C.Cabbarlı).

SURƏT IV *is.* [ə.] riyaz. Kəsr xəttinin üstündəki rəqəm.

SÜRMƏ I *is.* [fars.] Qaşa və gözə çəkilən qara rəng. *Səhər dura sürmə çəkə gözüənə; Birçəklərin həlqə qoya üzünə* (M.P.Vaqif).

SÜRMƏ II *is.* Taxıl əvəzinə sünbüldə əmələ gələn alaq bitkisi. *Taxılda çoxlu sürmə olduğundan çörək də qara çıxmışdı.*

SÜRMƏK I *f.* Çapmaq. *Nəbigil atlarını minib iki boy sürməmişdilər, Şəfi bəyi Çay Tumasda gördülər* (“Qaçaq Nəbi”).

SÜRMƏK II *f.* Maşını idarə etmək. *Əgər o, maşın sürməyi bacarmasaydı, yağış buğdanı tamam isladacaqdı* (Q.İlkin).

SÜRMƏK III *f.* Gün keçirmək, yaşamaq. *Bu dünyada çəkdim olmanın cəfa; Bu zalımlar qoymur sürək bir səfa* (“Qaçaq Nəbi”).

SÜRMƏK IV *f.* Şumlamaq, əkmək. *Kəndlimiz yer süpürür ay işığında* (S.Vurğun).

SÜRMƏK V f. Çox çəkmək, davam etmək. *Lakin çox **sürmədi** təbəssüm əfsus! Üzü ciddiləşdi bir an içində* (H.Billuri).

SÜRMƏK VI f. Düşmək, çıxmaq. *Barmağım qapı arasında qalmışdı, indi dirnağım **sürür**.*

SÜRÜ I is. Naxır, dəstə. *Qatarın qışqırıb ötən zaman; **Sürülər**, naxırlar qaçıb dağılır* (O.Sarıvəlli).

SÜRÜ II is. Xeyli. *Üstümüzə bir **sürü** adam töküldü.*

SÜRÜ III f. Çəkmək, çəkə-çəkə aparmaq. *Əli islanmamaq üçün qardaşını cökə ağacının qovluğuna **sürüdü*** (C.Gözəlov).

SÜZMƏK I f. Oynamaq. *Al fişənglər göy üzündə çal-çarpaz **süzür*** (O.Sarıvəlli).

SÜZMƏK II f. Baxmaq, tamaşa etmək. ***Süzürəm** qıy vuran məğrur qartalı; Ömür vəfasızdır, insan qocalır* (Ə.Kürçaylı).

SÜZMƏK III f. Süzgəcdən keçirmək. *Qəribə duyğular hey axın-axın; **Süzülür** qəlbimə bayaqdan bəri* (B.Vahabzadə).

Şş

ŞAH I is. [fars.] Hökmdar. **Şah** sağ olsun, bu sürüyə; Bəs bir köpək, deyil gərək! (S.Vurğun).

ŞAH II is. [fars.] Şahmatda əsas fiqur. *Şahmatda əsas məqsəd şahı çıxılmaz vəziyyətə salmaqdır.*

ŞAH III is. [fars.] Dişi arı. *Ağca xanım, hər yuvada bircə dişi arı olar, ona şah deyərlər* (S.S.Axundov).

ŞAH IV sif. [fars.] Görkəmli. *Təəssüf etmirəm, Etibar, bala; Sən özün həyatda şah əsərimən* (B.Azəroğlu).

ŞAH V sif. [fars.] Düz. *Heç vaxt əyilməmiş o şah vüqarın; Özündə qan içən qəsbkarların* (B.Azəroğlu).

ŞAX I is. [fars.] Budaq, qol-budaq. *Almanı saxdan üzmə; Bir anlıq baxmaq üçün* (H.Arif).

ŞAX II is. Ütülü, əzilməmiş. *Əynində saxı sınınamış kostyum, qar kimi ağ neylon köynək vardı, yaxasına qara qalstuk bağlamışdı* (Ə.Mirzəcəfərli).

ŞAL I Baş örtüyü. *Bürünübdür gül əndamı; Tirmə şalın saçağına* (Ə.Kürçaylı).

ŞAL II is. Yun parça, kişmiri. *Al, bu sənin. Bu da onun, – deyə kişmiri şalı göstərdi* (İ.Şıxlı).

ŞAM I is. [fars.] Axşam; axşam yeməyi.

ŞAM II is. [ər.] Yandırmaq üçün mumdan hazırlanmış cisim. *Yanır saxsı parçasının üstündə bir şam* (R.Rza).

ŞAM III is. bot. İlin hər fəslində yaşıl olan ağac, sərvi. *Şam ağacı bildi bu keyfiyyəti; Söylədi: “Bəsdir, buraxın söhbəti”* (M.Ə.Sabir).

ŞAN I is. [ər.] Şöhrət, ad-san. *Yanacaq olsa rəsədxana bizə; Şan verir fənnilə tariximizə* (H.Cavid).

ŞAN II is. [fars.] Pətək, bal yığmaq üçün mumdan hazırlanmış xüsusi yer. *Bu şanın üskükləri niyə balsız olsun...*

ŞANA I is. [fars.] Ağacdən hazırlanmış yababayənzər kənd təsərrüfat aləti. *Cana doymuş kəndlilər yabanı, şananı çəki dedilər* (“Qaçaq Nəbi”).

ŞANA II is. [fars.] Daraq. *Tellərində şana, əlində həna; Yəmən, yaqut əhmər dodağa düşdü* (Aşıq Ələsgər).

ŞANA III is. [fars.] Xəlbi. *Taxılı şanadan keçirdim.*

ŞAR I is. Kürə, Yer kürəsi. *Yer şarını bir nar kimi ovcunda sıxsax; Tamah-sıyıb, ulduzlara tor atacaqdır* (M.Araz).

ŞAR II is. köhn. Keçmişdə səsvermə zamanı istifadə edilən şarşəkili şey (namizədin lehinə (ağ şar) və əleyhinə (qara şar) verilən səsin miqdarı qutuya atılan şarın miqdarına əsasən təyin edilirdi). *Ey qlasni, bəs nədən altı il bundan qabaq məktəblərdə süpürgəçilik edən bizim Nəstə xanımın oğlu bu həvəsə düşüb? Sabah, biri gün ona şar yeşiyi qoyulacaqdır* (M.Ə.Sabir).

ŞAR III is. İçərisinə qaz və ya hava doldurulmuş kos şəkili rezin məmulat. *Dünya ovcunun içində olur; Bir uşaq şarı tək; Ürəyim boşalır, dolur* (N.Kəsəmənli).

ŞƏKƏR I is. Qənd. *Mağazadan 5 kq şəkər aldım.*

ŞƏKƏR II is. Xəstəliyin bir növü. *O, şəkər xəstəliyinə tutulub.*

ŞƏKİL I is. [ər.] Rəsm və ya foto rəsmi. *Qəzetə anasının şəkli vurulmuşdu* (C.Gözəlov).

ŞƏKİL II is. [ər.] Forma. *Dağların ətkələrindəki göylük ayazıyır, şəklini dəyişirdi* (S.Rəhimov).

ŞƏKİL III is. [ər.] qram. Növ. *Felin xüsusi və ümumi şəkilləri var.*

ŞƏKİL IV is. [ər.] Dram əsərində pərdənin kiçik hissəsi. *İ.Əfəndiyevin "Bahar suları" pyesi 5 pərdə, 9 şəkildən ibarətdir.*

ŞƏKİL V is. [ər.] Tərz. *O, qeyri-adi şəkildə açılmış gözlərilə məni süzdü və taleyi ilə razılan səslə dedi* (M.İbrahimov).

ŞƏR I is. [ər.] Pislik, müsibət, bəla. *Ah köprüdükə şu xain bəşər; Yer üzü daim qusacaq zülmü şər* (H.Cavid).

ŞƏR II is. [ər.] Qaranlıq. *Şər qarışan kimi tez budaqlara; Dırmanır bir anda toyuq, cücələr* (B.Vahabzadə).

ŞƏR III is. [ər.] Böhtan. *Bilet almadığı bəs deyil, yazıq arvadın üstünə şər atır* (C.Gözəlov).

ŞƏRQİ I is. [ər.] Mahnı. *Qəfildən qarşıda partlayan bir mərmə gurultusu qızın şərqisini qırdı* (S.Qədirzadə).

ŞƏRQİ II sif. [ər.] Şərqdə olan. *Şərqi Sibir ovalığı.*

ŞƏVƏ I is. Aqat, qiymətli qara daş. *Fatmanı qapı qonşudan yığma qızıl-larla bəzəmişdilər: araqçının qabağında qızıl pələk, boynunda mərcan, inci, qızillı şəvə, döşdə gərdənbənd... var idi* (Çəmənəminli).

ŞƏVƏ II sif. Qapqara. *Onun iri, şəvə gözləri vardı.*

ŞİKƏSTƏ I is. [fars.] Segah məqamında zərbli muğam. *Tarın tellərində kəsmə şikəstə; Tutmuşdum dişimdə bir tatlı bəstə* (M.Müşfiq).

ŞİKƏSTƏ II is. [fars.] Fars yazısında bir xəttin adı. *Xəttat Nəcəfqulu məktəbinin dizi dibində çox oturmuş, sünbülü, reyhani, nəsx, şikəstə, süls xətlərindən dərs almışdı* (Ə.Cəfərzadə).

ŞİRƏ I is. Meyvələrdən alınan maye. *Hey gül bitirmişəm, ağac əkmişəm; Əlvən çiçəklərdən şirə çəkmişəm...* (O.Sarıvəlli).

ŞİRƏ II is. Ev ağartmaq üçün gildən hazırlanmış məhlul, sıyıq. *Evin divarına şirə çəkib ağardardılar.*

ŞİŞ I is. tib. Bədəndə əmələ gələn qabarma (xəstəlik). *Dirsəkdən yuxarı qolumda şiş əmələ gəldi* (M.İbrahimov).

ŞİŞ II is. Kabab çəkmək üçün dəmirdən və ya ağacdan düzəldilmiş alət. *Biz burada elə tədbir görmüşük ki, nə şiş yanacaq, nə kabab* (İ.Əfəndiyev).

ŞİŞ III sif. Qəlbi, yüksək. *Odur ki, şiş dağlara indi baxıb “ah” deyir* (S.Vurğun).

ŞİŞ IV f. Qabarmaq, köpmək. *Birdən ustanın öskürəyi tutdu; boğazının damarları gömgöy göyərək şişdi* (Q.İlkin).

ŞİT I sif. Duzsuz. *Şit yağ.*

ŞİT II sif. Yüngül. *Bu isə şit sözləri olan mahnıların yaranmasına gətirib çıxarır.*

ŞİVƏ I is. [fars.] Ləhcə, tələffüz. *Daima sözləri ərəb şivəsinə uyğun bir tərzdə çəkər qızgın bir tövr ilə.* (H.Cavid).

ŞİVƏ II is. [fars.] Naz, qəmzə, əda. *Nədir bu nazlanış, nədir bu şivə?* (M.Müşfiq).

ŞOR I is. Kəsmik. *Bir az cılxa şor, bir eymə də turş qatıq göndərmişdi* (Ə.Vəliyev).

ŞOR II is. coğr. Qurumuş göllərin yerində əmələ gələn şoranlıq.

ŞOR III is. İçində yağ və yumurta olan qoğal.

ŞOR IV sif. Duzlu. *Kor da bilir, balıq şordur* (Ata. sözü).

ŞORAN I is. Əkinə yaramayan sahə. *Torpağımız şoran, suyumuz az, toxumumuz da gec yetişəndir* (Ə.Vəliyev).

ŞORAN II is. bot. Yandırmaq üçün istifadə edilən bitki.

ŞTAT I is. [alm.] Bir idarə işçilərinin sabit heyəti.

ŞTAT II is. [alm.] Bir sıra ölkələrdə ərazi bölgüsü.

ŞURA I is. [ər.] Hökumət, sovet. *Mən bu şura vətənimə sevirəm; Yamacımı, gülşənimi sevirəm* (M.Müşfiq).

ŞURA II is. [ər.] İclas. *Baxalım şura nə qərara gəlir.* (H.Cavid).

Tt

TAB I is. [fars.] Güc, qüvvət. *Bir ay idi ki, fabrikdən qovulmuşdum, yeni iş tapmaq mümkün deyil idi, acliq da məni **tabdan** salmaqda idi* (Çəmənzəminli).

TAB II is. [fars.] Dözmə. *Ürəyim şiddətlə döyündü. Nəhayət, **tab** gətirə bilməyib soruşdum* (İ.Şıxlı).

TAĞ I is. [ər.] Bostan bitkilərinin gövdəsi. *Addadı zimistan, gəldi növbəhar; Şamamanın **tağı** yaşıldı, yaşıl* (Aşıq Ələsgər).

TAĞ II is. [ər.] Qaşın öyrisi. *Bəstə boyu, ağ əndamı, gül üzü; Baxdıqca qaşının **tağı** şirindir* (Aşıq Ələsgər).

TAĞ III is. Bəzi binaların yarımdairə şəklində olan damı. *Körpünün aşığısında sudan qalxan enli kərpic **tağların** içində otaqlar da var* (İ.Şıxlı).

TAĞ IV is. Saçın iki hissəyə ayrılan yeri. *Tavuz lələyidir saçının **tağı**; Xoruz pipiyindən aldır dodağı* (Şəhriyar).

TAXTA I is. [fars.] Tikinti materialı: yonulmuş, hamarlanmış ağac. *Yükü **taxta**-şalban, torpaqdı, daşdı* (Ə.Kürçaylı).

TAXTA II is. [fars.] Lövhə. *Ona baxmaq üçün uşağı yazı **taxtasına** çağır-dım* (Q.İlkin).

TAXTA III is. Bir parça, zolaq, şırım. *Gülpəri xalanın donu dörd **taxta**-dan ibarət olur.*

TALA I is. Meşənin qırılmış və ya əkilmiş biçənək yeri. *Nağılda gördüyüm cin-şeytan kimi; **Talada** çəyirtkə hoppanıb-düşər* (Ağa Laçınlı).

TALA II f. Dağıtmaq, soymaq. *Xəyallar başında at oynadaraq; Ömrünü **taladı** bir düşmən kimi* (H.Billuri).

TAM I is. [ər.] Dad. *Bəs yeyəndə xörəyin dadından, **tamından**, ədasından heç hiss etmədiniz ki, bu bişmiş o bişmişlərdən deyil, ev bişmişidir* (C.Gözəlov).

TAM II is. Bütöv, tamam. *Bu partlayışın nəticələri **tam** şəkildə xeyli sonra özünü göstərəcəkdir.*

TAMBUR I is. [fr.] Dəmiryolu vaqonlarında örtülü meydança. *Onlar vaqonun **tamburunda** durub söhbət edirdilər.*

TAMBUR II is. [fr.] mus. Zərbli Şərq musiqi aləti. ***Tambur** ilə telli sazı; Qabaqlaşıb çalaq barı!* (S.Vurğun).

TAR I is. [ər.] mus. Azərbaycan simli musiqi aləti. *Dostumun əlində bir sızlayan **tar**; Səpirdi ətrafa şəffaf dalğalar* (M.Müşfiq).

TAR II is. Toyuqların üstündə yatdığı ağac. *Bir qış axşamıydı, qapıda soyuq; Qalxdı **tar** üstünə bizim çil toyuq* (S.Vurğun).

TAR III is. Qar yığıcı, topası. *Dərələrin boğazında işıldayan xarlanmış qar **tarları** ətrafa sərinlik yayırdı* (C.Bərgüşad).

TAR IV is. [fars.] Qaranlıq. *Hava **tar**, yer dar, bimar zar; Sızıldardı ney tək leylü nahar* (M.Ə.Möcüz).

TAR V is. Arabanın yan tərəflərində olan paralel üfüqi ağac. *Su əvvəlcə təkərin topunu, sonra da cağları batırıb **tara** çıxanda təkərlərin qıcırtısı da kəsildi* (İ.Şıxlı).

TAS I is. [ər.] Tabaq kimi qab. *Hava qaralcaq qapını kilidləyib, **tası** tax-tapuşa çıxardı* (S.Qədirzadə).

TAS II is. [ər.] Nərd oyununda uduş dövrəsi: üç xal qazanıb udulan oyun. *Gəl bir **tas** nərd oynayaq.*

TAVA I is. Qızartmaq üçün yararlı qab. *Əlində balaca **tava** tutmuş Şölə ərinin qızınıb qurtarmağını gözləyirdi* (M.Hüseyn).

TAVA II is. Yastı, yonulmuş daş. *Elçilər **tava** daşının üstündə oturdular.*

TAVAN I is. [fars.] Tab, güc, zor. *Ah, Bəhlul Danəndə! Bəhlul Danəndə! Nə tab qaldı; Nə **tavan** məndə* (R.Rza).

TAVAN II is. Otağın yuxarı hissəsi. *Seyrinə dal bu qurğunun; Nə damı var, nə **tavanı*** (Ə.Kürçaylı).

TAVAR I is. Mal. *Misri qılınc bağlamışam belimə; Tərlanların **tavarına** gəlmişəm* (“Koroğlu”).

TAVAR II sif. Görkəmli, qiymətli. *Sonra **tavar** sazını döşünə sıxdı, baxaq nə dedi* (M.Müşfiq).

TAY I is. *Eşq bazarının aləmində mənəm həmmalı; Almışam çiynimə qəm yüklərini **tay** kimi* (Ə.Vahid).

TAY II is. Qoşa əşyalardan biri. *Burada da stulların üstü, pəncərələrin kənarı, döşəmə pal-paltar, çəkmə **tayı**, sınıq güzgü, tükü tökülmüş yastıq və kağız-kuğuzla dolu idi* (H.Seyidbəyli).

TAY III is. O biri tərəf. *Əşi, mən qızın halalca adaxlısı ola-ola hasarın bu **tayında** qalım, bir dələduzun birisi də o **tayda** olsun? Ay bivəfa arvad!* (Ü.Hacıbəyov).

TAY IV is. Bərabər. *Boz qarğa bülbülə **tay** ola bilməz* (B.Vahabzadə).

TAY V *ədat* Qüvvətləndirici mənasında. *Xanım, belə danışırısan, vallah **tay** qorxumdan meşəyə gedə bilmirəm* (İ.Əfəndiyev).

TAYFA I is. [ər.] Qəbilə, nəsil. *Deyirlər ki, onlar çox qərībā bir **tayfa** imişlər* (M.İbrahimov).

TAYFA II *is.* [ər.] Cins, növ. *Atəşə atəşlə verməsək əvəz; Bu əqrəb tayfası sancmaya bilməz* (S.Vurğun).

TƏBİƏT I *is.* [ər.] Varlıq, maddi aləm. *Təbiət varlığı əlində oynadır; Ruzgarlar qudurmuş, səmalar əsəbi...* (M.Müşfiq).

TƏBİƏT II *is.* [ər.] Xasiyyət. *Evin kiçik qızı olan Kiçikxanım isə başqa təbiətdə idi, o, ərköyün və şiltaq idi* (M.İbrahimov).

TƏHƏR I *is.* [fars.] Üsul, yol, qayda, cür. *Məsələn bu təhər həll etmək lazımdır.*

TƏHƏR II *is.* [fars.] İmkan, güc. *Onlara getməyə təhərim yoxdur.*

TƏK I *say* Yalqız. *Rüfət oturubdur otağında tək; Gözləyir Xatirə indi gələcək* (Ə.Kürçaylı).

TƏK II *say* Bir. *Zərnigar üç qardaşın tək bacısı idi* (İ.Şıxlı).

TƏK III *qoşma* Kimi (bənəzmə mənasında). *Onunçün dərd çəkmə, onu bilmə tək; Onun dostları var burda bizim tək* (S.Rüstəm).

TƏK IV *ədat* Məhdudlaşdırma mənasında işlədilir: ancaq, təkçə, yalnız. *Tək bu aləmdə dövlətin olsun* (M.Ə.Sabir).

TƏMİZ I *sif.* Səliqəli. *Üst-başım həmişə təmiz olar* (S.S.Axundov).

TƏMİZ II *sif.* Saf; namuslu; doğru. *Əhməd çox təmiz adamdır, onun əvəzi yoxdur.*

TƏMİZ III *zərf* Tamam, tamamilə. *Sən təmiz ağılını itirmisən?* (S.S.Axundov).

TƏMSİL I *is.* [ər.] Satirik və nəsihətəməz məzmunlu, kiçik həcmli mənzum əsər. *Lafonten öz təmsillərini ancaq bərk yağış yağan vaxt yazarmış.*

TƏMSİL II *is.* Göstərmə, təqdim etmə. *Bosforda lövbər atıb dayanmış iki gəmi; Hərəsi təmsil edir bir yurdu, bir aləmi* (N.Rəfibəyli).

TƏN I *is.* [fars.] Bədən, əndam. *Həmi bir can, bir tənin; Çox şükür sənə ey xuda! Olmadıq biz əğyarə fəda* (Ü.Hacıbəyov).

TƏN II *sif.* Düz. *Sona hündürboylu, gülümsər, gözəl tən yerişli, şux gülüslü bir qız idi* (C.Cabbarlı).

TƏN III *zərf* Bərabər, düz yarı bölmə. *Qardaş olaq, tən bölək* (Ata. sözü).

TƏNG I *is.* [fars.] Cana gətirmə, canını boğazına yığma, incitmə, bezmə. *Mən onun əlindən təngə gəlmişəm.*

TƏNG II *is.* [fars.] Tövşümə. *Qürbətdə cana yetdim; Təng olub, sana yetdim; Vətənə dönən günü; Dinə, imana yetdim* (Bayatı).

TƏPMƏK I *f.* Qazmaq, belləmək. *O, yeri həmişə səhər tezdən təpərdi.*

TƏPMƏK II *f.* Vurmaq, geri vermək. *Nə yava söyləyirsən, ay gədə! Başına at təpibdir nədir?* (N.Vəzirov).

TƏR I *is.* [*fars.*] Dərialtı vəzilərin ifraz etdiyi maye. *Tər üz-gözündə qamına qarışmışdı* (C.Bərgüşad).

TƏR II *sif.* [*fars.*] Təzə. *Budur, bahar mövsümü; Tər çiçəklər fəslidir* (Ə.Cəmil).

TƏRƏKƏMƏ I *is.* Köçəri həyat sürən etnik qrupun adı. *Aran tərəkəmələri qoyunlarını oraya, yaylağa apararlar* (N.Vəzirov).

TƏRƏKƏMƏ II *is. mus.* Azərbaycan xalq havası.

TƏRK I *is.* [*ər.*] Buraxma, qoyub getmə, vaz keçmə. *Tutmuşam əyilməz bayrağını bərk; Ölsəm də etməyəm səngərini tərək* (S.Rüstəm).

TƏRK II *is.* Atın sağrısı. *Durmayın atın tərkinə atın; Dumanlı dağlara vəlvələ salaq* (S.Rüstəm).

TƏRLƏMƏK I *f.* Tər tökmək. *İlin hər fəslində tərleyirəm.*

TƏRLƏMƏK II *f.* Xərcləmək, ödəmək. *Ay yoldaş, bir az tərlemək lazım gəlir, sənə havayı iş görmürlər* (H.Nəzərli).

TƏRS I *sif.* İnad, höcət. *Həm ürəyi yumşaqdır, sadədir, həm də tərsdir* (M.İbrahimov).

TƏRS II *sif.* O biri üzü. *Yazıq! Bu arzular dönsə tərsinə; O öz hisslərinə qarışıb yenə; Həyatdan-nəşədən kənar qalacaq* (S.Vurğun).

TƏRS III *zərf* Əyri. *Ərşir ona tərs bir nəzər salıb susdu* (X.Hasilova).

TƏRZ I *is.* [*ər.*] *qram.* Felle ifadə olunan hərəkətin məna hüdudu. *Azərbaycan dilində də felin tərz kateqoriyası vardır.*

TƏRZ II *is.* [*ər.*] Şəkildə, formada. *Onun dodaqları xəfif bir tərzdə titrəyirdi* (M.Hüseyn).

TƏSİRLİ I *sif.* [*ər.*] Effektiv, təsiri olan, əsər edən. *Emilya Mahmudova "Evimizə gəlin gəlir" mahnısını çox təsirli şəkildə ifa etdi.*

TƏSİRLİ II *sif.* [*ər.*] *qram.* Təsirli fel – özünə ismin təsirlik halında işlə-nən və kimi? nəyi? nə? suallarından birinə cavab verən müstəqim obyekt tələb edən feldir.

TƏSİRSİZ I *sif.* [*ər.*] Təsiri olmayan, əsər etməyən. *Onun dedikləri təsirsiz deyil, təsirli idi.*

TƏSİRSİZ II *sif.* [ə.] *qram.* Subyektlə obyekt arasında təsir münasibətini bildirməyən feldir.

TƏSNİF I *is.* [ə.] Bölmə, ayırma. *Dilimizdəki nitq hissələrini leksik-grammatik mənalara, morfoloji əlamətlərinə və sintaktik vəzifələrinə görə təsnif etmək olar.*

TƏSNİF II *is.* [ə.] *mus.* Dəstgah şöbələri arasında dəqiq və sabit ölçülü nəğmə.

TƏTİL I *is.* [ə.] Kütlə tərəfindən işin dayandırılması.

TƏTİL II *is.* [ə.] Məktəblilərin istirahət vaxtı. *Yanvar tətilidir, çöldə yağır qar; Səmayəgildədir İlqarla Nərgiz* (H.Arif).

TƏYİN I *is.* [ə.] Müəyyən etmə, müəyyənləşdirmə. *Ancaq onun quşu vurduğunamı, yoxsa Əhmədin əlindən almasınamı peşman olduğumu təyin etmək çətin idi* (İ.Şıxlı).

TƏYİN II *is.* [ə.] *qram.* Cümlənin ikinci dərəcəli üzvlərindən biri.

TİK I *is.* [fr.] *tib.* Əzələlərin, başın, çiynin və s. qeyri-ixtiyari olaraq atmasından ibarət əsəb xəstəliyi.

TİK II *f.* Materialdan paltar hazırlamaq, qurmaq. *Onlar sifarişçilərin dərisindən papaq, doqquz cür don tikirlər* (Anar).

TİKİLMƏK I *f.* Paltar hazırlamaq; bina qurmaq. *Günəşin üzünə baxdı otaqlar; Evimiz tikildi, bitdi müxtəsər* (M.Müşfiq).

TİKİLMƏK II *f.* Dağılmaq, yıxılmaq. *Evimiz tikildi, uşağı işdən qovublar.*

TİN I *is.* İki küçənin kəsişdiyi yer. *Qoy tində qoçular gözləsin bizi; Belə bir zamanda getmək olarmı?* (Ə.Kürçaylı).

TİN II *is.* Kömürün dəmi, qaz. *Dünən manqal yandıranda kömürün tini başımı yaman ağrıtdı.*

TİR I *is.* [fars.] Dirək, ağac. *Allahın var, evi də dağıt, sök tirlərini sat* (Ə.Əylisli).

TİR II *is.* [fars.] Yaydan atılan ox; güllə. *Qul deyərlər, qulun boynun burarlar; Qullar qabağında gedən tırəm mən* ("Koroğlu").

TİR III *is.* [fr.] Atmaq üçün xüsusi düzəldilmiş yer. *Kinostudiyada yeni tir açılmışdır. Müəlliflər qəpiyə güllə atırlar* (Anar).

TİTRƏK I *is.* *bot.* Azərbaycanda bitki adlarından biri.

TİTRƏK II *sif.* Əsən, təlaşlı. *O, titrək səslə danışırdı.*

TOX I sif. *Yeyib doymuş. Heç bir zaman qarınlarını tox, ehtiraslarını soyumuş görməyəcəklər* (M.İbrahimov).

TOX II sif. Tünd. **Tox** qırmızıdan çox istifadə etmişdir.

TOX III zərf Sakit. *Hər halda özünü belə tox tutur* (Anar).

TOXUMAQ I f. Hörmək. *Qohumlar verdiyi quzu yunundan; Boyalı-butalı corab toxuyur* (Ağa Laçınlı).

TOXUMAQ II f. Uydurmaq. *Sözün düzünü danış, özündən toxuma.*

TOXUNMAQ I f. Hörlmək. *Bu yun corablar qəşəng toxunub.*

TOXUNMAQ II f. Dəymək, təmas etmək. *Ona toxunmasın o soyuq allər; Mənim sarayımdır yüksək əməllər!* (S.Vurğun).

TOXUNMAQ III f. Təhqir etmək, sataşmaq, pört etmək. *Sənə lağ edəndə mənim də qəlbimə toxunur* (C.Gözəlov).

TON I is. [yun.] *mus.* Avaz, səs. *Hafiz Sədirzadə “Bayatı Şiraz” muğamını son dərəcədə sərbəst və lirik tonla ifa etdi.*

TON II is. [fr.] 1000 kq-a bərabər çəki vahidi. *O bu il 18 ton pambıq yığmağa söz vermişdir.*

TON III is. [yun.] Tərz, üslub, əda. *Sən mənimlə nə üçün bu tonda danışsən?*

TOP I is. hərb. Silah. *Atılır dağların başından toplar; Bomboş daraqlarla dolmuş akoplar* (S.Rüstəm).

TOP II is. idm. Kos. *Adi top oyunu, ya da bir əsər; Ona zövq verirdi dünyalar qədər* (Ə.Kürçaylı).

TOP III is. şahm. Şahmatda fiqur. **Top** öz gücünə görə yalnız vəzirdən geri qalır.

TOP IV is. Materialın bütöv hissəsi, parça və kağız yumağı. *Axırda hərəsi Nəbiyə bir top parça verdi (“Qaçaq Nəbi”).*

TOPLAMA I is. Yığma, toplanış. *Pambıq toplanışı mövsümündə Sona 500 ton məhsul toplanmışdı.*

TOPLAMA II is. riyaz. Cəmləmə əməliyyatı. *Şagird toplanmanı da bilmirdi.*

TOPLAMAQ I f. Bir yerə yığmaq, bir yerə sığışdırmaq. *Dünyada faydalı, dəyərli nə var; Toplamaq istədim yeri düşəndə* (O.Sarıvəlli).

TOPLAMAQ II is. riyaz. Cəmləmək, üstə gəlmək. *Bu ədədləri toplamaq üçün gərək qaydanı biləsən.*

TOPLU I sif. hərb. Topu olan. **Toplu** qoşunlar qabağa hərəkət etdilər.

TOPLU II *sif. qram.* Varlığın çoxluğunu bildiren. *Çox zaman şəhərin küçələrində; Bəzən axınların toplu yerində* (M.Müşfiq).

TOPUQ I *is.* Ayaqda olan çıxıntı. *Daldan atılan daş topuğa dəyər* (Ata sözü).

TOPUQ II *is.* Tutulma, dolaşma. *O danışıqca dili topuq vururdu.*

TOR I *is.* Balıq və başqa heyvanları tutmaq üçün hörülmüş, toxunmuş şəbəkə, zənbil.

TOR II *is.* Tələ, hiylə, kələk. *Düşmüşlər gah şirin, gah acı toruna; Sevinə-sevinə, qoruna-qoruna* (M.Müşfiq).

TOR III *is.* Qaranlıq. *Şamxal hiss etdi ki, Güləsərin başı hərlənir, hər şey onun gözünə tor görünür* (İ.Şıxlı).

TOZ I *is.* Xırda qum dənəcikləri. *Külək tozu qaldırır; Layla körpəm, a layla* (R.Rza).

TOZ II *is. bot.* Ağacın bir növü. *Tozağacı yaranandan ağdı qar kimi; Cökələr də dümağ olmuş bu tozlar kimi* (O.Sarıvəlli).

TRAP I *is. [holl.]* Təyyarə və gəmidə pilləkən, nərdivan. *Trapla hündür bir qadın enirdi* (Anar).

TRAP II *is. tex.* Suyun axıb getməsi üçün döşəmədə deşik. *Vanna otağında trap açmaq lazımdır.*

TROMB I *is. [yun.] tib.* Qan damarında əmələ gələn qan laxtası.

TROMB II *is. [ital.] coğr.* Atmosferin burulğanlı, çox güclü, şaquli hərəkəti, xortumu.

TUR I *is. [fr.]* Bir dövrə rəqs, oyun. *Son tur ərəfəsində təxirə salınmış bir oyun maraq doğurmuşdur.*

TUR II *is. [fr.] hərəb.* Tüfəng gülləsindən qorunmaq üçün içi torpaqla doldurulmuş silindr səbət.

TURŞU I *is. kim.* Aldehidlərin oksidləşməsi nəticəsində alınan maye. *Sirkə turşusu.*

TURŞU II *is.* Duza qoyulmuş xiyar, kələm, pomidor və s. *Mən əti döyəyə kimi get bir az turşu al* (Ə.Vəliyev).

TURŞU III *f.* Acımaq, qızcırmaq, süstləşmək. *Kişi Mələyi görən kimi üz-gözünü turşutdu* (M.İbrahimov).

TUŞ I *is. [alm.] mus.* Musiqi alətləri ilə çalınan qısa təbrik musiqisi.

TUŞ II *is. [alm.]* Bilyard oyununda: bilmədən, təsadüfən şara toxunma.

TUŞ III is. [alm.] Mürekkəbin bir növü. *Şüarlar qırmızı tuşla yazıldı.*

TUŞ IV is. Bərabər. *O, hərbi qaydada özünü düzəldərək, əlini qulağının tuşuna qaldırıb, getmək üçün icazə istədi* (M.İbrahimov).

TUŞ V is. Rast gəlmə, qarşı. *Bir yay aldım çıxmaq üçün şikarə; Tuş gəldim bir ahu gözlü nigarə* (M.Müşfiq).

TUT I is. bot. Meyvəsi yeməli və şirin olan ağac növü. *Tut kölgəsində; Bardaş qurmuşdu; Bostançı Qara* (M.Əliyev).

TUT II f. Yapışmaq. *İmdad çağıran səs bir də eşidilib qırıldı, sanki bağırmanın boğazından tutdular* (Ə.Cəfərzadə).

TUTMAQ I f. Saxlamaq, yapışmaq. *Tutdu nəbzini təbib onun dərhal; "Nə demişsən?" – deyə edincə sual* (M.Ə.Sabir).

TUTMAQ II f. Həbs etmək. *Tez olun, gizlənin, gəzirlər sizi; Gəlib tutacaqlar* (S.Vurğun).

TUTMAQ III f. Yaraşmaq. *Zər baftalı qara donu; Allah, necə tutur onu!* (Ə.Kürçaylı).

TUTMAQ IV f. Çevirmək. *Mən üzümü başını aşağı salıb qıpqırmızı qızarmış Azərə tutdum* (M.İbrahimov).

TUTULMAQ I f. Yaxalanmaq, həbs olunmaq. *Atam tutulmuşdu, mühakimə ediləcəkdi* (M.İbrahimov).

TUTULMAQ II f. Alınmaq, təsir etmək. *Sadiq tutuldu. Bir siqaret yandırdı* (A.Babayev).

TUTULMAQ III f. Düçar olmaq. *Avam anası tutuldu qəmə; Avam atası qaşını çatdı* (M.Müşfiq).

TÜMƏN I is. [fars.] Pul vahidi. *Bir əmliyin bir tümənə satılı; Necoldu dövlətin, malların, dağlar!* (Aşıq Ələsgər).

TÜMƏN II is. tar. Ərazinin hərbi-inzibati dairələrindən biri.

TÜND I sif. Acı, bərk (çay). *İndi də dalbadal tünd çay içməsi, çörək yeməməsi göstərirdi ki, Göyçək doğrudan da möhkəm acıqlanıbdır* (Ə.Vəliyev).

TÜND II sif. Xasiyyəti pis olan, ağır olan, hirsli. *Xasiyyətiniz bir az tünddür, ondan qorxuruq* (S.Rəhman).

TÜND III sif. Açıq olmayan, tutqun (rəng). *İti çənəsinin altında qara sapla tikilmiş tünd qırmızı düymə qalmışdı* (N.Həsənzadə).

TÜTÜN I is. Papiros üçün hazırlanmış məmulat. *Ananov kağıza tütün bükənlər; Qurtardı tənəki, saman qalmaq* (Aşıq Ələsgər).

TÜTÜN II is. Tüstü. *Yanarsan, təpədən çıxar tütünün; Tutular boğazın, kəsilər ünün* (M.P.Vaqif).

Uu

UC I is. Son, axır. *Gözlə ha gözlə, gözlə ha gözlə, axırda dəstənin ucu açıldı* (“Koroğlu”).

UC II qoşma Ötrü, görə. *Yazıq arvad mənim ucumdan şirin yuxuya həsrətdir* (Ə.Vəliyev).

UÇQUN I is. Dağın sürüşməsi. *Görürsən bir anda dağ dərəsində; Uçqunlar özgə bir həyat yaradır* (M.Araz).

UÇQUN II f. Əsmək, titrəmək. *Hava bərk soyuq olduğundan o uçqunurdu.*

UÇMAQ I f. Havada qanadla getmək. *Durma, uç göylərə, pərvazına heyranam, uç!* (S.Rüstəm).

UÇMAQ II f. Yıxılmaq, dağılmaq, sökülmək. *Ona elə gəldi ki, dünya üstünə uçdu, uşaqlıqdan ürəyində bəslədiyi ən əziz bir arzunu özü məhv etdi* (İ.Şıxlı).

UÇUQ I sif. Xarab olmuş, dağılmış. *Bu uçuq binanın həyət-bacası Lenaya çoxdan, lap balaca vaxtlarından tanış idi* (S.Qədirzadə).

UÇUQ II sif. Soyuqdəymədən, qorxudan üzdə və dodaqda əmələ gələn səpgi.

UD I is. [ər.] *bot.* Hindistanda bitən və yandırılıqda xoş iyi verən ağac adı.

UD II is. [ər.] *mus.* Simli Şerq musiqi aləti.

USTA I is. [ər.] Sənətkar, ustad, öz işini bilən. *Ramazan öz işinin ustasıdır.*

USTA II zərf [ər.] Cəld; ağıllı. *Allahverdi Qəhrəman oğlu dəmirçi Tomasdan təvəqqə etdi ki, usta tərpaənsin* (S.Rəhimov).

UZANMAQ I f. İstirahət etmək, yatmaq. *İşığı söndürüb yatağa uzandı, amma yata bilmədi* (D.Dəmirli).

UZANMAQ II f. Davam etmək. *Uzanır məclisin, günəş doğana; Ellər aşiqinə “yenə çal!” – deyir* (S.Vurğun).

UZANMAQ III f. Boy atmaq, böyümək. Gözlərinin qabağında *Hədəflər gah uzanır dönür qara lentaya, gah kiçilir, toz olur* (R.Rza).

Üü

ÜNSÜR I *is.* [ər.] Bir şeyin tərkib hissəsi.

ÜNSÜR II *is.* [ər.] Yabançı, yad, özgə.

ÜSKÜK I *is.* Tikiş zamanı barmağa geyilən alət, oymaq.

ÜSKÜK II *is.* Pətək, daraq. *Bir üskük bal bütün şanın keyfiyyətini özündə cəmləşdirmirmi?*

ÜTÜ I *is.* Paltarı qaydaya salan alət. *Başqa qadınlar paltar yuyur, ütü çəkir, tikiş tikir, pətefon oxudub kef edirdilər* (Ə.Vəliyev).

ÜTÜ II *is.* İsti, bürkü. *Uşaq ütüyə düşüb, evim yıxıldı.*

ÜZ I *is.* Sifət, bəniz. *Aç üzün, yox tikanı insanın; Arı sancar üzün, pətək-dən qaç!* (M.Ə.Möcüz).

ÜZ II *is.* Qaymaq, südün üzünə gələn yağ. *Onlar çəkilən üzü hesabladılar* (İ.Şıxlı).

ÜZ III *f.* Suda əl-qol ataraq hərəkət etmək. *Sərin sularında üzür balıqlar; Qağayılar kimi süzür qayıqlar!* (S.Rüstəm).

ÜZƏNGİ I *is.* Yəhərdə ayaq qoyulan yer. *Yəhərə çəkilən bu cüt üzəngi; Baxın, oxşamayıb biri-birinə* (Ə.Kürçaylı).

ÜZƏNGİ II *is.* anat. Orta qulaqda ikinci sümükçüyün adı.

ÜZLÜ I *sif.* Üzü qəşəng olan. *Məni xəbər alsa gül üzlü canan; Salam deyərsiniz yara, buludlar* (B.Azəroğlu).

ÜZLÜ II *sif.* Yağlı. *Stolun üstündə iltıq yumurta, qaynar süd, üzlü pendir, kərə yağ, şirin çay var idi* (Ə.Vəliyev).

ÜZLÜ III *sif.* Həyasız, sırtıq; riyakar. *Yox böylə iki dilli, yaman üzlü cəfakar; Böylə fələk olmaz!* (M.Ə.Sabir).

ÜZMƏK I *f.* Suda hərəkət etmək, çimmək. *Üzür sularında min gəmi; Sükançının nədir qəmi* (Ə.Kürçaylı).

ÜZMƏK II *f.* Dərmək. *Könül bağçasıyla öz qələmiylə; Al-əlvən çiçəklər üzür Füzuli* (B.Vahabzadə).

ÜZMƏK III *f.* Əldən düşmək, yorulmaq. *Nigarançılıq üzürdü Bağırı: "Görəsən, qayıtdılar Bakıya, yoxsa hələ burdadılar?.."* (İ.Məlikzadə).

ÜZMƏK IV *f.* Kəsmək; əlaqəni kəsmək. *Yox, maraqlanır, həyəcan keçirir, gecə-gündüz buruqla əlaqəsini üzür* (S.Rəhman).

ÜZSÜZ I *sif.* Həyasız, sırtıq, riyakar. *Bir sıra vicdansız, bir sıra üzsüz; Gəzib qara-qara hər yerdə güdür* (M.Müşfiq).

ÜZSÜZ II *sif.* Üzü olmayan əşya. *Üzsüz yorğan-döşəyə girib xəyala getdi.*

ÜZÜCÜ I *sif.* Üzücü, suda üzən. *Hərçəndi Yasəmən çox üzücü idi, amma bu iti axan, daşları və böyük kolları yumalayan seldə üzmək mümkün deyildi* (S.S.Axundov).

ÜZÜCÜ II *sif.* Yorucu, cansıxıcı. *Bir-birindən üzücü, əzablı fikirlər onun qəlbini sıxırdı* (C.Gözəlov).

ÜZÜK I *is.* Barmağa keçirilən bəzək əşyası. *Hər əlinə alıb bir danə üzük; Üzüyü dəstinə alan oynasın* (M.P.Vaqif).

ÜZÜK II *sif.* Əldən düşmüş, yorğun. *O, üzük adamlar kimi davranırdı.*

ÜZÜLMƏK I *f.* Zəifləmək. *Sara xəstəlikdən üzülmüşdü.*

ÜZÜLMƏK II *f.* Aralı düşmək... *Mən necə dərd çəkməyim, əlim yardan üzülür.*

V v

VAR I *is.* Dövlət, sərvət, mal-mülk. *Aldada bilməmiş dünyanın varı; Bir məslək eşqilə yaşayanları* (S.Vurğun).

VAR II *is.* Varlıq, mövcudiyət. *Ahu-zar çəkməkdən yox olub varı; Saf aynası tutub möhnət qubarı* (Q.Zakir).

VAR III Xəbər mənasında. *Burada gecələrin qərib səsi var* (S.Vurğun).

VARLIQ I *is.* Olma, var olma, mövcud olma, mövcudiyət. *Məhəbbət özü də canlı həyatdır; Onun varlığını yaşayan duyur* (S.Vurğun).

VARLIQ II *is.* Bolluq. *Varlığa nə darlıq* (Ata. sözü).

VERGİ I *is.* Müəssisədən, idarədən, əhalidən və s. alınan məcburi dövlət rüsumu. *Vergi, biyar bizi gətirdi cana* (S.Rüstəm).

VERGİ II *is.* Fövqəladə istedad, qabiliyyət. *Sözün düzü, bu dilbərdə təbiətin vergisi var* (S.Vurğun).

VƏZİFƏ I *is.* [ər.] Bir şəxsin üzərinə qoyulan və onun mütləq yerinə yetirməli olduğu iş; borc. *Hər bir işdə vəzifəni; Sən biləsən əsgər kimi!* (B.Vahabzadə).

VƏZİFƏ II *is.* [ər.] Bir idarə və müəssisədə müəyyən işlərin ifası ilə əlaqədar olan qulluq yeri, qulluq. *O, rayon partiya komitəsinin katibi vəzifəsini ifa edir.*

VƏZN I *is.* [ər.] Çəki, ağırlıq. *Mənim pambıq yükü ilə aram yoxdur. Özü çox, vəzni az* (Ə.Haqverdiyev).

VƏZN II *is.* [ər.] Şeirdə müəyyən ölçü; misraların ölçüsü. *Demirəm mən sənə şair deyilsən, var şerin; Vəzn var, qafiyə var, qaliba yox can, Yusif!* (S.Ə.Şirvani).

VURAN I *is.* riyaz. Vurma əməlinə: vurma hasilini almaq üçün bir ədədin digər ədədə neçə dəfə vurulduğunu göstərən ədəd.

VURAN II *f. sif.* Buynuzla, yaxud təpiklə, vurmaq xasiyyəti olan. *Vuran öküzə Allah buynuz verməz* (Ata. sözü).

VURĞU I *is.* Döyünmə, vurma. *Bir əsər yaranır hər düşüncədən; Hər qəlb vurğusunun öz mənası var* (S.Vurğun).

VURĞU II *is.* qram. Sözdə bir hecanın başqalarına nisbətən yüksək tonla deyilməsi.

VURULMAQ I *f.* Zərbə endirilmək, çalınmaq, güllə ilə vurulub öldürülmək və s. *Üzvlərdən Hacı Mirzə Həsən vuruldu* (M.S.Ordubadi).

VURULMAQ II *f.* Bənd olmaq, aşiq olmaq, məftun olmaq. *Can, usta, mən bir çəlik yay kimi qurulmuşam; Ürəkdən ahugözlü bir qıza vurulmuşam* (M.Müşfiq).

Yy

YAD I *is.* [fars.] Hafizə. *Hərdən düşür mənim də; Məktəb illərim yada* (Ə.Cəmil).

YAD II *sif.* [fars.] Özgə, başqa, qeyri. *Onun çörəyilə boya-başa çatmaq; Sonra yad oğluna qoşulub qaçmaq* (S.Vurğun).

YAĞ I *is.* Qida maddəsi, süddən hazırlanan məhsul. *Nənəm yağ gətirir, anam bal qoyur; Bacım işləməli bir dəsmal qoyur* (O.Sarıvəlli).

YAĞ II *f.* Yağışın düşməsi, yağmaq. *Göydən odlu qurğuşun yağır buzlu səngərə* (O.Sarıvəlli).

YAĞLI I *sif.* Yağı çox olan ət, xörək, süd və s. *İçilən çay, yeyilən yağlı plov; Çəkilən hoqqavü qəlyan oldu* (M.Ə.Sabir).

YAĞLI II *sif.* Varlı. *Mən həmişə yağlı kəndçilərin evinə düşürəm* (M.Hüseyn).

YAXALAMAQ I *f.* Qəflətən tutmaq, yapışmaq. *Geri dönərək məni yaxaladı* (S.Rəhman).

YAXALAMAQ II *f.* Suya çəkmək. *Su töküüb yaxaladı, kənara atdı, təzədən doldurdu və kamali-ehitramla Cahan xanıma uzatdı* (M.İbrahimov).

YAXALANMAQ I *f.* Yuyunmaq. *Get, ocağın üstündə isti su var, yaxalan, gəl...* (M.İbrahimov).

YAXALANMAQ II *f.* Ələ keçmək, tutulmaq. *Cümşüd iki dəfə oğurluq üstə yaxalanmışdı.*

YAXMAQ I *f.* Sürtmək, çəkmək. *...Əslində isə bir kəndçi öz bicliyi ilə yüz şəhərlinin başına piy yaxar* (M.İbrahimov).

YAXMAQ II *f.* Yandırmaq. *Şairlər, şairlər, bircə söz üstə; Sübhədək yaxdınız ürəyinizi* (B.Vahabzadə).

YAL I *is. coğr.* Sıra dağların və ya dağ massivlərinin ən hündür hissəsi. *Yaz olanda yaşillaşır; Gülür yamacın, yalın* (O.Sarıvəlli).

YAL II *is.* Atın boynundakı tüklər. *Yataraq birtəhər atın yalına; Səyirdib dolandı dağın dalına* (S.Vurğun).

YAL III *is.* İtə vermək üçün hazırlanan yemək. *Çırmayıb qolunu itə yal tökür* (S.Vurğun).

YALAQ I *is.* İti yemləmək üçün qazılmış yer. *İtin yalını yalağa tök.*

YALAQ II *sif. dan.* Yaltaq; xəsis; qazan dibi yalayan. *Bircə ondan özünü gözlə, çox yalmaq adamdır* (C.Məmmədquluzadə).

YALMAN I *is.* Atın boynu, yal bitən yeri. *Sindi yalmanına cahillər; Buraxıb cilovu, nə qədər ki var* (O.Sarıvəlli).

YALMAN II *f.* Dodaqlarını yalayaraq islatmaq. *Murad əlini gözlərinin üstündən götürüb, ələmli bir nəzərlə mənə baxdı; yalmandı – dodaqları qurumuşdu* (Çəmənzəminli).

YALNIZ I *zərf* Tək, tənha, kimsəsiz. *Axşama qədər orada yalnız qaldım* (H.Nəzərli).

YALNIZ II *ədat* Məhdudlaşdırma mənasında; ancaq. *Mən yalnız ona, Şahmara baxırdım* (İ.Əfəndiyev).

YAN I *sif.* Böyür, tərəf. *Yan küçələrdən iki böyük dəstə gəlirdi* (M.Hüseyn).

YAN II *f.* Od tutmaq, əzab çəkmək. *Yan, dinmə, sən allah! Qan, dinmə, sən allah!* (M.Ə.Sabir).

YAR I *is.* [fars.] Dost, yoldaş. *Bulmadım onda bir müvafiq yar; Yar sandıqlarım bütün əğyar...* (M.Ə.Sabir).

YAR II *is.* [fars.] Sevgili, məşuq, məşuqə. *Çəmənlə döşəyidir sevdalı yarın; Ona layla deyir səhər küləyi* (S.Vurğun).

YAR III *f.* Doğramaq, kəsmək. *Nəğmələr söyləyirəm al günəşə; Yar mənim beynimi, yar qəlbimi, yar* (S.Rüstəm).

YARA I *is.* Xəstəlik; güllə yarası. *Sürünür döşündə, qolunda yara; Sürünür bu yaxın tərəni aşır* (Ə.Cəmil).

YARA II *f.* Lazım olmaq, gərəkdir olmaq, yaramaq. *Çox da ki varın yoxdur, meylimə yaramısan* (B.Vahabzadə).

YARI I *is.* İki yerə bölünmüş şeyin bir hissəsi; orta. *Pis olmaz, yarıda bir ayaq saxlamaq* (R.Rza).

YARI II *f.* Xoşbəxt olmaq, təmin olunmaq. *Mən fələyə neylədim, Qoy-madı bir yarıyam?* (B.Vahabzadə).

YAŞ I *is.* İl, sinn. *Bahar oldu, qış oldu – itirdiyim ömür, gün; Qazandığım yaş oldu* (B.Vahabzadə).

YAŞ II *is.* Ağlamaq nəticəsində gözdən tökülən su. *Dedikcə qəlbinə qaranlıq çökür; Gözündən od kimi o, yaşlar tökür* (S.Vurğun).

YAŞ III *sif.* Nəm, sulu. *Nahid uçuruma enmək istəyəndə ayağı yaş gilin üstündə sürüşdü, az qaldı ki, dərəyə ensin* (H.Abbasızadə).

YAŞ IV *sif.* Pis. *Məzhəbi, dini, rəhmi yox; İşləri yaşdı, qoymayın!* (M.Ə.Sabir).

YAŞLANMAQ I *f.* Yaşa dolmaq, qocalmaq. *Artıq Ədhəm kişi yaşlanmışdı.*

YAŞLANMAQ II *f.* Nəmlənmək, yaş olmaq. *Gecə yağış yağdığına görə paltar yaşlanmışdı.*

YAŞLI I *sif.* Xeyli yaşı olan, yaşa dolmuş. *Hər dəfə bu mənzərəni görəndə mən yaşlı, atam kimi güclü olmağı arzulayırdım* (Ə.Əylisli).

YAŞLI II *sif.* Sulu, nəmli, gözü sulu. *Xəstə cavan, yaşlı gözləri ilə həyata son dəfə olaraq baxırdı* (Çəmənzəminli).

YATMAQ I *f.* Yuxulamaq. *Bütün ailələr səhər məlumatını dinləməmiş evdən çıxmır və gecə məlumatını dinləməmiş yatmırdılar* (S.Rəhman).

YATMAQ II *f.* Qurtarmaq, dayanmaq. *Fabriklərdə işləyən fəhlələr işləri yatırmışdılar* (Ə.Haqverdiyev).

YATMAQ III *f.* Çökmək, oturmaq. *Çoban iti üstünə gələndə aşağı yat.*

YAVA I *sif.* Pozğun, ədəbsiz, azğın. *Mən səni gəlin gətirdim ki, oğlumun ayağını qumarxanalardan, yava yollardan çəkəsən* (Çəmənzəminli).

YAVA II *sif.* Sərt, boğuşqan, acıqlı (it.) *Yava itin yava küçüyü olar* (Ata. sözü).

YAY I *is.* İlin fəsillərindən birinin adı. *Bu yay istirahətə öz bağıma köçəcəyik!* (S.Qədirzadə).

YAY II *is.* Elastiki, yığılıb-açılan əşya. *Faytonçu əlindəki paslı mis məftili oğlanın köməyi ilə salamat yaylara sarımağa başladı* (Q.İlkin).

YAY III *is. köhn.* Silah. *Yaydan ayrılan ox geriyə dönməz; İrəli baş alar, yalnız irəli* (S.Vurğun).

YAY IV *f.* Genişləndirmək, enlilətmək. *Dünyaya yaydı şöhrətini, adını* (F.Qoca).

YAYLA I *is. coğr.* Dəniz səviyyəsindən hündürdə yerləşən sərin yer.

YAYLA II *f.* İstilonmək. – *Niyə evə gələn kimi soyunub tökürsən? – Yaylamışam.*

YAYLIQ I *is.* Dəsmal, örtük. *Görürkən yuxuda qoçaq babamı; Hönkürüb ağlarım əlimdə yaylıq...* (S.Vurğun).

YAYLIQ II *sif.* Yayda hasil olan, yetişən. *Bizim bağda çoxlu yaylıq alma ağacı var.*

YAZ I is. İlin fəsillərindən birinin adı. *Qaydadır, boranlı, qarlı qışların; Sonunda çiçəkli, güllü yaz olar* (S.Vurğun).

YAZ II f. İş görmək. *Öz eşqimi könlümdəki yarpaqlara yazdım* (S.Rüstəm).

YAZI I is. Qeyd, məktub, gözəl xətt. *Stolun üstündə qaldı yarımçıq; Qızıl qələminlə yazdığın yazı* (S.Rüstəm).

YAZI II is. Çöl, səhra, düzənlik. *Bunlar atları yazılara tərəf sürməyə başladılar* (“Qaçaq Nəbi”).

YEL I is. Bir tərəfə axın edən hava cərəyanı. *Su gəlsə sel bilərdim; Meh əssə yel bilərdim; Dağda bir oba salsan; Mən səni el bilərdim* (Bayatı).

YEL II is. tib. Revmatizm (xəstəlik). *Canımda yel var, yoldaş Qaradağlı* (B.Bayramov).

YELKƏN I is. Gəmi. *Lermontovun yelkəni tək; Sakitliyi tufanlarda aramışam* (B.Vahabzadə).

YELKƏN II sif. Külək tutan yer. *Yelkən yerdə oturma, xəstələnersən.*

YELLİ I sif. Küləkli. *Yelli havada həyatə düşməsən olmaz?*

YELLİ II sif. Yel xəstəliyinə tutulmuş. *O, yelli ayağını dəriyə bükmüşdü.*

YELLİ III zərf Çox tez, cəld. *Evə yelli get, Bayram!*

YELLİ IV sif. Hirsli, acıqlı. *Beş-altı ağzı yelli cavanın belinə berdanka bağlayıb saldılar ortalığa* (M.İbrahimov).

YETİŞMƏK I f. Dəymiş. *Xəstə nə qədər darıxsan da, armud vaxtında yetişər, – dedi. – Hər şeyin öz vaxtı var* (M.İbrahimov).

YETİŞMƏK II f. Çatmaq. *Unutmuşam cəfaları, dərdləri; Axır gəlib sənə yetişdim, Əsli!* (Ü.Hacıbəyov).

YETİŞMƏK III f. Həddi-bülüğa çatmaq. *Maşallah, qızımız artıq yetişib.*

YOL I is. Gediş-gəliş üçün yer. *Kəndimizin qəşəng yolu var.*

YOL II is. Vasitə, üsul. *Məsələn hansı yolla həll etmək olar?*

YOL III f. Didişdirmək. *Qazın tükünü yoldular.*

YOL IV num. söz Dəfə, körə. *Sizə üç yol gəlmişəm, amma sizi evdə tapmamışam.*

YOLUXMAQ I f. Xəstəliyə tutulmaq. *Sarılıq, elə bil yoluxdu o birilərinə* (B.Azəroğlu).

YOLUXMAQ II f. dan. Baş çəkmək, dəymək. *Səid müəllim xəstə idi. Yatağından durmuşdu. Bir gün onu yoluxmağa getmişdik.*

Zz

ZƏFƏR I is. [ər.] Qələbə, qalibyyət, müvəffəqiyyət. *Gəzib bu dost elləri, dolansan qarış-qarış; Hər yanda görəcəksən, yüksəliş, zəfər, yarış* (Ə.Cəmil).

ZƏFƏR II is. [ər.] Bəla, xəta. *Mənim arzum budur ki, sənə zəfər toxunmasın.*

ZƏR I is. [fars.] Qızıl, qızılı rəng. *Çöllər zərə boyanır; Günün şüalarından* (B.Azərbaycanlı).

ZƏR II is. Nərdde oyun daşı. *Qarış zəri nərd taxtasının içində çırpdı, ayağa durdu* (M.İbrahimov).

ZƏRF I is. [ər.] Bükülən, bükmək üçün olan paket. *Elə əlimə keçən qəzeti qaldıranda arxasından ağ bir zərf düşdü* (S.Qədirzadə).

ZƏRF II is. [ər.] qram. İş və hərəkətin necə, harada, nə zaman, nə qədər icra olunduğunu bildiren nitq hissəsi.

ZİL I sif. mus. Yuxarı səs, yuxarı registr. *Cəlal da zil səslə deyir bayatı; Tutub qışqırığı bütün elatı* (S.Vurğun).

ZİL II ədat Tamamilə, lap qara. *Gözlərin zil qaranlıq; Gəl, bir aylı gecədir* (F.Qoca).

ZİNDAN I is. [fars.] köhn. Qaranlıq və dəhşətli həbsxana, qazamat. *Sabah Şərqi yəqin mərd oğulları; Zindanların qapısını döyəcəklər* (S.Rüstəm).

ZİNDAN II is. [fars.] Dəmiri döymək üçün alət. *Zindan pas atıb; Çəkiç sapsız qalıbdır* (İ.Zamanlı).

MÜNDƏRİCAT

<i>Azərbaycan dilində omonimiya</i>	5
<i>Omonim sözlər</i>	5
<i>Omonimlərin müəyyənləşdirilməsi</i>	6
<i>Omonimlərin inkişafı və yaranma yolları</i>	11
<i>Leksik yolla əmələ gələn omonimlər</i>	12
<i>Omonimlərin təsnifi</i>	24
<i>Omomorfemlər</i>	33
<i>Sözlərlə şəkilçilərin omonimliyi</i>	38
<i>Sintaktik omonimlər</i>	39
<i>Omonim söz birləşmələri</i>	40
<i>Frazeoloji omonimlər</i>	44
<i>Omonim cümlələr</i>	46
<i>Lüğətin quruluşu və ondan istifadə etmə qaydaları</i>	47
<i>Lüğətdə gedən ixtisarlar</i>	49
Aa	50
Bb	61
Cc	75
Çç	78
Dd	83
Ee	90
Əə	91
Ff	93
Gg	95
Hh	98
Xx	100
İi	103

Kk	105
Qq	111
Ll	122
Mm	124
Nn	129
Oo	130
Öö	132
Pp	133
Rr	136
Ss	137
Şş	145
Tt	148
Uu	156
Üü	157
Vv	159
Yy	160
Zz	164

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN
OMONİMLƏR LÜĞƏTİ**

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKI

2007

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəvan Mürsəlov*

Korrektorlar: *Pərinaz Musaqızı*
Fəridə Səmədova

Yığılmağa verilmişdir 14.03.2007. Çapa imzalanmışdır 30.05.2007.
Formatı 60×90 ¹/₁₆. Fiziki çap vərəqi 10,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 10000. Sifariş 63.

DÜST 5773-90, DÜST 4.482-87

Kitab “CBS-PP” MMC mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Şərifzadə küçəsi, 3.